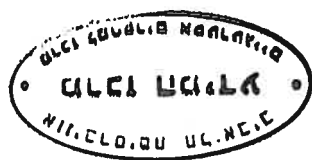

י פ ד
ר ז ע ל א

16

ביום עיון שנערך באוניברסיטת תל-אביב
ביום כ"ו באייר תשנ"ג * 17 במאי 1993

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

הוצאת יד דוד אלעזר
והמרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה - אוניברסיטת תל-אביב

רישום מאת חיים טופול

רב-אלוף דוד אלעזר (רדו)

ערך והביא לדפוס:
יוסי אבנר

©

כל הזכויות שמורות

ליד דוד אלעזר

ציטוט או שימוש בחומר זה

מותר ומותנה בציון המקור.

נסדר ביחידה להוצאה לאור שולחנית

באוניברסיטת תל-אביב

הפקה: איגטרמדיה, תל-אביב

Printed in Israel, 1994

358,3

3

2454

נולד בשנת 1925 בסרייבו שביוגוסלביה. אביו שירת כפרטיון ביוגוסלביה הכבושה, במלחמת העולם השנייה, ולחם נגד הגרמנים בחילו של טיטו. לאחר מכן שירת כרב-סרן בצבא היוגוסלבי הסדיר.

דרו עלה ארצה ב"עליית הנוער", התחנך וגדל בקיבוצים שער-העמקים, עמיר ועין-שמר.

בשנת 1946 התגייס לפלמ"ח והשתתף בפעולות שונות במאבק נגד הבריטים ובהגנה על היישוב היהודי.

במלחמת-העצמאות לקח חלק במבצע "נחשון" לפריצת הדרך לירושלים הנצורה. השתתף בקרב על מנזר סן-סימון בירושלים. עמד בראש פלוגת פלמ"ח שפרצה אל העיר העתיקה בירושלים. לחם בקרבות בפרוודור ירושלים ובמבצע "חורב" בנגב ובקדמת סיני. סיים את מלחמת העצמאות כמפקד הגדוד הרביעי ("הפורצים") בחטיבת פלמ"ח-הראל.

לאחר המלחמה השתתף בקורס מפקדי גדודים. לאחר מכן הדריך באותו קורס והיה מדריך ראשי בבית-הספר למפקדי חטיבות. שימש כקצין אג"מ בפיקוד המרכז, כראש מחלקת תורת הלחימה במטה הכללי וכמפקד בית-הספר לחיל הרגלים.

במבצע "קדש" פיקד על חטיבת חיל רגלים שפעלה ברצועת-עזה. לאחר מכן הצטרף לגיסות השריון, ועשה בהם כמפקד חטיבה, כסגן מפקד גיסות השריון ובשנת 1961 כמפקד הגייסות. בשנים אלה היה פעיל בתקריות בגבול סוריה, גיבש את הארגון ואת תורת הקרב של השריון.

בסוף 1964 התמנה כאלוף פיקוד הצפון ושימש בתפקיד זה עד סוף 1969. בחמש שנים אלו פיקד על תקריות רבות בגבול הסורי וניצח על "המלחמה על המים". במלחמת ששת הימים פיקד על כיבוש השומרון ורמת הגולן. מסוף 1969 עד סוף 1971 שימש כראש אג"מ במטה הכללי. ב-1 בינואר 1972 מונה כרמטכ"ל התשיעי של צה"ל.

יום העיון השנתי שנערך באוניברסיטת תל-אביב

מטעם

יד דוד אלעזר

עם

המרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה - אוניברסיטת תל-אביב

הנושא:

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

התוכן

מושב ראשון

11	סגן שר הביטחון, ח"כ מרדכי גור	דברים לזכרו של דוד
14	פרופ' יובל נאמן	כיצד שומרים על שפיות לנוכח האיום?
20	פרופ' יהושפט הרכבי	הסדר העולמי ודילמות הגירעון של המזרח התיכון
37	ד"ר שי פלדמן	מגמות בגירעון האזור - האם התהליך הפיך?
שאלות ותשובות

מושב שני

51	ד"ר יהודה בן-מאיר	העידן הגרעיני והציבור בישראל
62	ד"ר אריאל לויטה	הדימוי הגרעיני של ישראל בעיני הערבים
שאלות ותשובות

מושב שלישי

	ההתמודדות עם האיום הצבאי בעידן של	
	מזרח תיכון גרעיני	
79	אלוף (מיל') אביהו בן-נון	תהליך הגירעון ותהליך השלום - זיקות הדדיות
שאלות ותשובות
86	ח"כ ד"ר אפרים סנה	

היה רמטכ"ל צה"ל במלחמת יום-הכיפורים וניהל את המלחמה באופן מזהיר. חודשים אחדים לאחר שהסתיימה המלחמה בניצחון, ולאחר שחתם על הסכם הפרדת הכוחות עם מצרים, נאלץ להתפטר מתפקיד הרמטכ"ל, עקב מסקנותיה של "ועדת אגרנט" - בהגישו שנעשה לו עוול חמור.

כאזרח שימש כשנתיים בתפקיד יו"ר מועצת המנהלים של חברת הספנות הלאומית "צים".

את ביקורתו על העוול שנעשה לו נשא בתוכו וכמעט לא נתן לכך ביטוי חיצוני, עד שכרע ונפל בהתקף-לב ביום ט"ו בניסן תשל"ז (15 באפריל 1976). המוני בית ישראל, מכל חלקי הארץ ומכל שדרות העם, רחשו לו אהבה וכבוד רב, והיו שותפים להרגשת העוול המחריד שנעשה לו. מפעלים רבים להנצחת זכרו פרושים על פני מפת המדינה מהגליל עד לנגב.

השאיר אשה, בת ושני בנים.

ר"ז

מושב ראשון

יור"ר – מר יוסף אלפר:

גבירותי ורבותי, זהו יום דדו השישה-עשר לציון שבע-עשרה שנה למותו של דדו. נושא יום העיון השנה הוא – המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין? לפתיחת היום הזמנו את סגן שר הביטחון רב-אלוף (מיל') מרדכי גור, לומר דברים לזכרו של דדו. מוטה בבקשה.

סגן שר הביטחון רא"ל (מיל') מרדכי גור:

דברים לזכרו של דדו

בוקר טוב למשפחה, חברות וחברים, לוחמות ולוחמים, מפקדות ומפקדים. כל ניסיון לכסות את יריעת החיים של דדו במסגרת הזמן הנתונה לי אינו אפשרי, ולכן, ברשותכם, אתמקד בנקודה אחת שהיא בעיקר נקודה של אופי ולא של עשייה מלחמתית. גם בעת ששירתתי בצבא, סברתי שזה הנכס העיקרי שלנו, נכס שצריך לשקוד על פיתוחו. להערכתי, גם בעידן הגרעיני לא תשתנה האמת בדבר עליונות האדם. בהקשר זה ברצוני לספר לכם על פגישה מכרעת בתקופה גורלית לישראל.

במלחמת יום הכיפורים לא הייתי פה, לצערי הרב, אלא שימשתי נספח צה"ל בארצות הברית, ועם המשלחת של משרד הביטחון השתדלנו להעביר ארצה את כל מה שהתבקשנו וכל מה שהאמריקאים הסכימו לשלוח. יומיים אחרי המלחמה הגעתי ארצה וכמובן, ערכתי סבב במטה הכללי. שמעתי דברים חמים על תפקודו של דדו בעת המלחמה, ועל מזלו הטוב של צה"ל שדרו הוא הרמטכ"ל,

ואיך הוא עמד בלחצים וכד'. ברצוני לציין בהערה שדרו ואני אף פעם לא השתייכנו לאותה האסכולה, ולא היינו חברים קרובים במיוחד, כך שמה שאני אומר זה אובייקטיבי, וחסר פניות לחלוטין.

אחרי הסבב במטה הכללי עליתי ללשכתו של דרו לשיחה. וברצוני להזכיר כאן היום פגישה זו, משום שלהערכתי ניתן ללמוד ממנה הרבה על אופיו. סיפרתי לדרו על ההתרשמויות שלי מהשיחות השונות, והשיחה הפכה להיות הרבה יותר אישית ורגשנית. וכאשר הרגיש דרו שהשיחה היא אכן מלב אל לב, גם הוא נפתח. וכשידיברנו על שאלת האחריות למלחמה – על התקופה שקדמה למלחמה, על קריאת המודיעין, על קריאת האויב, על הדיונים הפנימיים שהיו במטכ"ל ובתוך מערכת הביטחון – התגלה לי דרו בכל גדולתו. הוא אמר לי: "אני מאמין, אני מקווה, שכל הדברים הטובים ששמעת נכונים. אני אמנם מעריך שבמלחמה, מרבית ההחלטות שהחלטתי היו נכונות והיו טובות, והמציאות מוכיחה. אבל, אני מודה, שעד לרגע שנפלו הפצצות הראשונות לא האמנתי שתהיה מלחמה. ועל הטעות הזו, טעתי שלי, אני חייב לשלם, מוכן לשלם, רוצה לשלם." ודרו המשיך: "יש לי רק תנאי אחד: אני האחראי! אני הייתי הרמטכ"ל, אני הוא זה שצריך לשאת באחריות. תעזבו את האלופים, אל תיכנסו לניתוחים, לא מודיעיניים ולא מבצעיים; אני הייתי הרמטכ"ל. היה איתי – כך דרו – אדם אחד שהיה שותף באותה מידה להחלטות שהתקבלו ברגעים המכריעים האלה, והוא שר הביטחון, משה דיין. תעזבו את כל השאר, הצבא הזה נלחם כאריות. מפקדים וחיילים עשו את כל המוטל עליהם. אני גאה שזכיתי לפקד על הצבא הזה. אבל, על הטעות הראשונית הזאת, כחייל בצה"ל, כלוחם וכמפקד, אני צריך לשאת באחריות; אני – ומשה דיין. עיזבו את כל המפקדים האחרים בשקט."

וזה דמותו של דרו שנשארה חרוטה עמוק בזיכרוני. דרו הנכון לשאת באחריות כבדה, דרו המתעלה מעל ומעבר; רמטכ"ל, המעמיד את עצמו בנקודה האמיתית שבה הוא ממוקם בהיררכיה של קבלת החלטות, ומוכן לשחרר את כל הצבא ואת כל המערכות האחרות מן האחריות על כך שהוא לא העריך נכונה שעומדת לפרוץ מלחמה.

דרו השאיר לצה"ל מורשת עשירה ובתחומים רבים: מקצועיים, טקטיים ואסטרטגיים. ביום העיון הזה לזכרו, ביקשתי להעלות דווקא את הנקודה הנוגעת לאופיו של דרו כאדם וכקצין. כך גם בעתיד, כשמדובר באופיו של צה"ל, זאת תהיה הנקודה המרכזית. אני מקווה שאת המורשת הזאת יהיה

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

לכולנו כוח לשאת, ואין לי ספק, שיהיו התהפוכות אשר יהיו, אם כל קצין, כל מפקד, כל חייל, יהיה מוכן ללכת בדרכו של דרו, נוכל לעמוד בכל המבחנים. מבחינתי, דרו הוא נותן הדוגמה האישית, קצין המוכן לשאת באחריות. יהי זכרו ברוך.

מר יוסף אלפר:

תודה למוטה. ברוח האחריות שדיברת עליה, אנחנו מתייחסים ליום דרו כיום שבו מן הראוי לבחון לעומק סוגיה אסטרטגית חשובה. וזה הרקע להחלטה להקדיש את יום דרו השנה לשאלה הגרעינית. דומה שלא הירבו עד עתה לדון בנושא הגרעיני בפומבי, וזאת, למרות העובדה שאנחנו מתמודדים עם הערכה רשמית של גורמי צה"ל, הערכה רשמית ופומבית, שעד סוף העשור הזה ייתכן מאד שנחיה במזרח תיכון גרעיני. מהי משמעות הדבר עבורנו? לנושא זה מוקדש יום העיון הזה.

יום העיון מחולק לשלושה מושבים החופפים, פחות או יותר, שלוש גישות לנושא: המושב הראשון עוסק בשאלה, מהו האיום, מהי הגדרתו, כיצד מתייחסים אליו, הניתן למנעו ואם כן, כיצד?

המושב השני יעסוק בציבורים: בציבור הישראלי, ביחסו הנוכחי וביחסו העתידי למזרח תיכון גרעיני. ובצד הערבי, כיצד ראו ורואים בעולם הערבי את הדימוי הגרעיני של ישראל.

המושב השלישי יעסוק בממדים האופרטיביים, הצבאיים והמדיניים. אלוף (מיל') אביהו בן-גון, מפקד חיל האוויר לשעבר, ידבר על ההתמודדות עם האיום הצבאי בעידן הגרעיני, וח"כ אפרים סנה יעסוק בשאלת הויקה בין השאלה הגרעינית לבין התהליך המדיני.

במושב הראשון שלושה דוברים: פרופ' יובל נאמן, פרופ' יהושפט הרכבי וד"ר שי פלדמן. שלושתם יעסקו בשאלת האיום. המרצה הראשון הוא יובל נאמן, פרופסור לפיזיקה ומנהל מכון סטלר ללימודים מתקדמים באוניברסיטת תל-אביב. בעבר היה ממונה בשלבים שונים על הוועדה לאנרגיה אטומית בישראל, ובאמצע שנות ה-70 היה המדען הראשי של מערכת הביטחון. פרופ' יובל נאמן בבקשה.

פרופ' יובל נאמן:

כיצד שומרים על שפיות לנוכח האיום?

הקשבתי בעניין לדבריו של מוטה. גם לי היו שיחות עם דדו בעת מלחמת יום הכיפורים, דווקא בהקשר שאנחנו עוסקים בו היום. בין היתר, בהקשר לאזעקות האמריקאיות. ב-24 באוקטובר 1973 העמידה ארצות הברית את כוחה הגרעיני בכוננות הגבוהה ביותר. אגב, בספרו "ברירת שמשון", שהוא מעין "ברווז עיתונאי" על תוכנית הגרעין של ישראל, מצטט אותי מחבר הספר, סימון הירש, בעניין האזעקות הגרעיניות. הוא אכן שאל אותי עליהן, ואמרתי לו: היו אזעקות בתאריך זה וזה. אז הוא כתב ותיאר אותן כאזעקות ישראליות. הלוואי עלינו מה שהיה לאמריקאים באותו השלב.

הדיון האקדמי בנושא הגרעיני החל בישראל בסוף שנות ה-70. הדיון הציבורי החל להתחמם כאשר צדאם חוסיין, תחילה כסגן-נשיא עיראק ואחר כך כנשיא, הוביל את התוכנית להקמת כור גרעיני בעיראק. אני עצמי פניתי אז לעיתונות הישראלית והבינלאומית כדי להזעיקה. משנת 1979 הפך העניין לנושא חשוב, אך המאמצים לעורר ולהזעיק את התודעה הבינלאומית לא נשאו פרי. בסופו של דבר, היינו צריכים לנקוט באמצעים ישירים שלנו כדי לטפל בעניין. היו אז מי שתקפו אותנו על כך, ובעולם היו לצעד הישראלי כל מיני הדים. על כל פנים, בארצות הברית של היום מקובל לחשוב שזה היה מעשה הגיוני ומבורך.

החל ממלחמת המפרץ יש עוד הקשר לנושא. לצמד בוש-בייקר היתה תוכנית בעניין פירוק נשק, ואז התעוררה השאלה, מה תעשה ישראל אם תהיה נתונה למאמצי שכנוע ולחץ אמריקאי? האם תצטרף לאמנה למניעת הפצתו של הנשק הגרעיני ותחשוף את עצמה בפני בקרה בינלאומית – דבר שישראל נמנעה מלעשותו עד היום?

ישראל שמרה על עמדם בתחום הזה ולא הצטרפה. ואגב, בשעתו התרענו והסברנו שההצטרפות לאמנה מזיקה במקום להועיל. זו היתה הדרך שבה הצליח צדאם חוסיין, בכך שהצטרף וחתם על

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

האמנה, להצדיק, או לאפשר למעשה לכל הספקים למכור לו כל שרצה; שכן הוא הרי התחייב לכאורה שלא לייצר נשק גרעיני. למעשה הצטרפות עיראק לאמנה למניעת הפצתו של הנשק הגרעיני היתה הדרך לתת לגיטימציה לפיתוח המהיר של הנשק הגרעיני שלה.

אעבור עתה לדון בסכנות הצפויות לישראל. יש למעשה שתי דרכים שבהן יכול גורם עוין לישראל להשיג נשק גרעיני. הדרך האחת היא באמצעות רכישה, או גניבה של פצצה מוכנה, והדרך השנייה היא על-ידי פיתוח וייצור עצמי של פצצות.

עניין הפצצה המוכנה הפך להיות ריאלי עם התפרקותה של ברית המועצות. מערכים שבמדינות חבר העמים מצויות כ-30,000 פצצות גרעיניות. מקצתן לא צריכות להדאיג אותנו, אלא את ארצות הברית והמערב. אלה הן הפצצות האסטרטגיות השמורות במתקנים רציניים, מבנים שגובהם כ-50-100 מטר. האמריקאים אמנם מודאגים ומטפלים בכך – והרושם הוא שזה יהיה טיפול מתמשך לזמן ארוך. אבל בנוסף להם יש במדינות החבר כ-2,000 פצצות טקטיות, המצויות בידי דיביזיות של "הצבא האדום" שעודנו קיים. לצבא זה אין מדינה; הוא מעין צבא משותף של חבר המדינות, אך בפועל הוא לא כל כך משותף, ועלול להתפתח מצב שבו, אם בגלל בצע כסף ואם בשל היחלשות הנאמנות (כי אין למי להיות נאמן) וגם בגלל סימפטיות מוסלמיות (חלק מן הנשק הזה מוצב ברפובליקות מוסלמיות) יש בהחלט מקום לדאגה מפני רכישה או גניבה של נשק גרעיני טקטי. נשק זה עלול להופיע במזרח התיכון. היו שמועות שונות שהאיראנים כבר רכשו כמה פצצות. בינתיים אין אישור לדבר. הרוסים מכחישים, אבל קיים קושי גדול לבדוק ולאמת. על כל פנים, שוחחתי עם מומחים אמריקאים שהיו במוסקבה לצורך דיונים בנושאים האלה, והם לא קיבלו כל תשובה ברורה באשר לאפשרות לאסוף ולרכז את כל הנשק הטקטי הזה, לספור אותו ולוודא שהוא באמת מצוי תחת השגחה. הנושא נותר פתוח.

מקור שני היכול לבוא בחשבון נמצא בדרום מזרח אסיה. זכור שבשעתו ברית המועצות פיתחה את הנשק הגרעיני כתגובה ליוזמה האמריקאית – פרויקט "מנהטן" לפיתוח פצצה גרעינית. הסינים הלכו בעקבות הרוסים; ההודים – בעקבות הסינים; והפקיסטנים בעקבות ההודים. אז יש מעין סיפור חד-גדיא המסתיים בכך שלפקיסטן יש, כנראה, נשק גרעיני. איש אינו יודע מה בדיוק יש להם. אבל אני עצמי מניח שלרשותם כ-10 פצצות, ואולי כבר כמה עשרות. ובאשר להודו, היא פוצצה את הפצצה הראשונה שלה עוד לפני כ-20 שנה. היא הצהירה אז שעשתה את הניסוי

ל"צורכי שלום" ואף אחד לא התווכח איתה. הודו יכלה לעשות זאת, אך יש מדינות שאם היו עושות כמוה, הרבר לא היה עובר בשתיקה.

על כל פנים, בתת-היבשת ההודית קיים מאזן גרעיני משולש (סין, הודו, פקיסטן) – כשכל צד מהצדדים שומר על האחר. מבחינתנו מה שמוסיף לצינון ההתלהבות הפקיסטנית לספק נשק גרעיני למדינה ממדינות המזרח התיכון היא שפקיסטן יודעת שישראל לא תשב בחיבוק ידים אם היא, פקיסטן, תהיה אחראית להכנסת נשק גרעיני למזרח התיכון. פעולות ישראליות כמו הפצצת הכור בעיראק, מבצע אנטבה והפצצת מטה אש"ף בטוניס, כל אלה הוכיחו שיש לישראל זרוע ארוכה.

יש עוד גורם המרחיק את פקיסטן ממעורבות גרעינית במזרח התיכון, ואולי משקלו רב יותר מיתר הגורמים, זו הויקה שלה לארצות הברית. לפקיסטן יש אינטרס ברור וחזק שיהיה לה גיבוי אמריקאי. יש לה חשש קבוע מהודו, וארצות הברית היא משענתה. ובגלל המשענת האמריקאית, ומשום שארצות הברית תתקשה לתמוך בפקיסטן אם זו תחשוף נשק גרעיני, היא נמנעת מלעשות כן.

באשר לאפשרות לפיתוח וייצור עצמי של נשק גרעיני. נוכחנו לדעת שאפילו מדינה כמו עיראק, שהפוטנציאל המדעי שלה קטן מזה של איראן או אלג'יריה, המועמדות האחרות לכניסה ל"מועדון האטומי", יכלה לרכוש בכסף את כל שנוקקה לו לצורך ייצור נשק גרעיני, וזה כולל גם מומחים. ואגב מומחים, נשמעה טענה שצריך למצוא עבודה למומחי הגרעין הסובייטיים, שאם לא כן, מדינות כמו עיראק יוכלו להעסיקם וכו'. לדעתי יש בטיעון כזה משום הסחת הדעת, מפני שלמעשה יש די כוח-אדם מקצועי בתחום הגרעין גם בלי המומחים הסובייטיים – אנשים שתמורת כסף יהיו מוכנים לסייע לכל המעוניין.

כאמור, המועמדות לכניסה ל"מועדון האטומי" היום הן איראן ואלג'יריה. באלג'יריה הסינים בונים כור גרעיני שאינו שונה בהרבה מהכור שהוקם בעיראק. באיראן יש כמה כורים האמורים להפיק אנרגיה, הם נבנו עוד בימי השאה, כחלק מתוכנית גראנדיוזית, אך בנייתם הופסקה והם נשארו תקועים באמצע. איראן עשתה ניסיונות לשקמם, בין השאר בעזרת חברות גרמניות, אך ממשלת גרמניה התערבה ומנעה מהחברות גרמניות לסייע.

היום משקיעים האיראנים את עיקר מרצם ברכישת כורים חדשים. בדצמבר 1991 ביקרתי במוסקבה ונפגשתי עם שר האנרגיה הרוסי דאז, והוא אמר לי שאיראן ביקשה לרכוש מרוסיה שני כורים

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

גרעיניים. גם בסין היו האיראנים פעילים, וארצות הברית מצדה משתדלת למנוע את העיסקה ואת הצבת הכורים הסינים באיראן. ארצות הברית גם פעילה לגבי אלג'יריה, ונראה שהלחץ האמריקאי האיש את הדברים באלג'יריה בכל הקשור לרוסיה. באשר לסין, המצב איננו ברור, כי הפרוייקט האלג'ירי הנשען על סין, נמשך בינתיים.

יש עוד גורם שנכנס לזירה לאחרונה, וזו צפון-קוריאה. בעבר היא לא היתה חתומה על האמנה למניעת הפצתו של הנשק הגרעיני. אחר כך החליטה, בכל זאת, להצטרף ולחתום עליה, ופתאום התחרטה והסירה את חתימתה. על צפון-קוריאה מופעלים עכשיו לחצים שונים בראש ובראשונה מצד ארצות הברית, התובעת ממנה שתפתח את עצמה לביקורת. היא טרם הסכימה לכך. אם צפון קוריאה אכן מגיעה לשלב שיהיה לה נשק גרעיני, יכול להיות שהיא גם תהפוך לספק, אם לא יטפלו בה בדרך זו או אחרת ברמה של המעצמות.

מבחינתה של ישראל, ברמת המעצמות קרה דבר מעורר. ברגע שחדלה המלחמה הקרה ונעלם האיום האסטרטגי על ארצות הברית וגם על מערב אירופה, החלו לחשוב על איומים אחרים. בקיץ שעבר השתתפתי בוועידה שהתקיימה באיטליה והגיע אליה צוות אמריקאי שכלל את ראש פרוייקט "מלחמת הכוכבים" וחברים אחרים שבאו הישר ממשא ומתן במוסקבה. הם התחילו לדבר שם על הגדרה של האיום החדש, שצריכים להיערך לקראתו, והמסקנה היתה שהאיום החדש הוא ברמותו של "דיקטטור מזרח תיכוני" על פי הדגם של צדאם חוסיין, או מדינה פונדמנטליסטית. היו מי שהרחיבו וטענו שהאיום החדש עלול לבוא מ"מדינה משתוללת" של העולם השלישי, היכולה להחליט לתקוף גם את ניו יורק וגם את רומא, ולא רק את ירושלים או את תל-אביב. בוועידה השתתפו נציגים ממדינות העולם השלישי ונציגים מסין והם אף נעלבו מזה, והזכירו לכולנו שהיטלר לא היה איש "העולם השלישי".

אך העניין חדר לתודעה האמריקאית והמערבית ונכלל בנושאים המחייבים היערכות הגנתית. למשל, הגנה מפני אונייה שתבוא מאחת מארצות המזרח התיכון או ממדינת העולם השלישי ותשלח טיל על ניו יורק, או תאיים על אתר אחר כלשהו בארצות הברית, או לחילופין, איום על סן פרנסיסקו מצפון קוריאה. משהו שיכול לאיים על ארצות הברית ברמה שקודם לא הדאיגה כל כך, כי בעת המלחמה הקרה דאגו וחששו מפני השמדה טוטלית ועכשיו צריכים לחשוש משהו שהוא בין ההשמדה הטוטלית לבין הפצצה שטמנו מתבלים ערבים במרכז הסחר העולמי בניו יורק.

העובדה שארצות הברית מעניקה עתה עדיפות לסכנות כאלה, נותנת מקום לתקווה שנושאים כמו צפון קוריאנה והאספקה הסינית יזכו לטיפול יעיל מצדה, תוך שהיא עושה שימוש באו"ם; ארצות הברית יודעת להשתמש באו"ם, כאשר אין צד שני שמפריע לה.

היום ברור מבחינתנו, שהאיום הגרעיני על ישראל מתמקד בשתי מדינות, באיראן ובאלג'יריה. בל נשכח שאלג'יריה עמדה ליפול בידי אותם יסודות השולטים באיראן היום, זאת אומרת, מוסלמים פונדמנטליסטים. אלה הם גורמים שמבחינת ישראל הם הגורמים ביותר, ולכן הייתי בשלב הזה ממקד את תשומת הלב שלנו לשתי המדינות הללו. על כל פנים הטיפול בנושאים האלה יכול להיעשות בשיטות שונות ולא אפרט אותן כאן. ידוע הסיפור של הכור העיראקי והטיפול הישראלי בו, אך הפעם ישנו האלמנט המדיני החדש שהוזכר כאן, העובדה שהסכנה הזאת קיימת היום גם במערב. גם צרפת, גם איטליה, גם בריטניה מכירות בעובדה שמבחינתן נוצרו איומים חדשים מכיוונים זהים לאיום עלינו וגם הן צריכות לשים לזה לב.

עכשיו אני מגיע לסוגיה הישראלית. בשעתו, בשנות ה-60 נכנסה ישראל לתחום הגרעיני כדי ליצור תשתית מחקרית, תשתית פיתוח שתאפשר לה, אם יהיה אי פעם איום בצד הערבי, להעמיד למולו הרתעה גרעינית. ישראל שמרה לעצמה את האופציה הזאת להיכנס לנושא ביום שהיא תחליט על כך, גם על-ידי כך שהיא במפורש לא הצטרפה לאמנה למניעת הפצתו של הנשק הגרעיני. בעניין זה לא עשינו שקר כצאדם חוסיין וכפי שעשו אחרים, שחתמו על האמנה ועקפו אותה. אנחנו נמצאים במצב הזה עד היום, רק בהבדל שהסיכוי להופעתו של נשק כזה אצל אויבינו נראה יותר קונקרטי, אם כי כבר בעבר הוא הגיע לשלב קונקרטי כמה פעמים. העיתונאי המצרי חסנין הייכל, למשל, סיפר שקדאפי נסע לסין והציע לסינים שני מיליארד דולר בעד פצצה. ברור שהיו כבר מצבים כאלה גם לפני כן – ואנחנו חיים איתם מאז.

מה שמתחדש עכשיו היא הגישה שהתפתחה ב-1990/91 בארצות הברית בימי הנשיא בוש ומזכיר המדינה בייקר והנוגעת לפירוק נשק. בהקשר זה נשמעה טענה שאם לצאדם חוסיין יש נשק כימי ומפרקים אותו ממנו, והוא טוען שהוא מפתח נשק כימי מפני שלישאל יש, לדבריו, נשק גרעיני, אז מוצדק להתור לאיזון ולהוכיח שלישאל אין נשק גרעיני, או במילים אחרות, "לפתוח אותה" – להביא לכך שהיא תחשוף את כל מתקניה לבדיקה ולקבלת תמונת מצב מדויקת. אז – כך נטען – יושג פירוק-הנשק שארצות הברית מבקשת את מימושו. ואמנם, כמה מהיועצים האקדמיים שלהם הציעו לישראל דרך שבעיני הינה פיתוי ופתיון מסוכנים וחמורים מאד. וכך הם אמרו לנו: תודיעו

שהנה באמת עשיתם את מה שעשיתם עד היום, ומהיום והלאה אתם פתוחים וכו' וכו' ואחר כך נדבר; אבל קודם כל פתחו, לפחות מהיום, את כל מה שיש לכם. אמרתי קודם שכשהודו פוצצה פצצה גרעינית ואמרה שהיא עשתה זאת לצורכי שלום, אף אחד לא התווכח איתה. אם בישראל היו שוקלים רעיון דומה ולו חלקי, היה הרבר גורר כבר בשלב הראשון לחץ שהיה מתפתח לתביעה שישראל תפתח הכל לבדיקה ותתפרק מהכל.

אכן, יש לי קומפלקס שואה. אני נזכר בחודש ינואר או פברואר 1948, עברתי דרך מקוה ישראל ורץ אלי פליט מ"היוצק" וסיפר לי מה שהתרחש שם. רצתי איתו וביחד אספנו 16 גוויות מרוטשות, והסיפור היה שהבריטים נכנסו למפעל קודם ולאחר שהוריעו שנאסר להחזיק נשק, לקחו את נשקם של אנשי ההגנה והסתלקו. אחר כך באו הערבים ועשו מה שעשו. אז הבעיה היא שמי שאחראי למדיניות ישראל בנושאים הללו, חייב להיזהר ביותר מצעדים העלולים להביא למצבים הרי אסון מסוג זה. אינני אומר שלעולם לא יהיה אפשר להגיע לפירוז מלא, אבל פירוז ישראלי חייב להיות מושתת על כך שפקחים ישראלים יוכלו לפקח לא רק בכל מדינות ערב, אלא גם בפקיסטן ובמדינות מוסלמיות אחרות וכו'.

זאת אומרת שהיקף הסכנה הוא רחב מאד ואין לנו ברירה, אנחנו חייבים להיזהר, לא ממדינה אחת בלבד, אלא ממכלול גדול של מדינות. אז אולי יש גורמים שנרמה להם שהגיעו ימות המשיח ואפשר לוותר בנושא זה. אבל צריך להיזהר שלא להיתפס לאותה אווירה משיחית בה בעת שהאיסלאם הפונדמנטליסטי רק הולך ומרחיב את פריסתו, יהיה זה נורא אם דווקא אז נעלה אנחנו על מסלול של ירידה מרמת עתודה אפשרית שבנינו לעצמנו, מבלי לחייב את עצמנו למתי ולאך, אם נרצה באמת לממש אותה ולהגיע לנשק גרעיני כזה או אחר. עתודה כזאת נבנתה בקשיים רבים ואנחנו עלולים בגישה לא אחראית לאבד אותה ביום אחד, בחתימה אחת מיותרת. תודה רבה.

מר יוסף אלפר:

תודה רבה ליובל נאמן. הדובר הבא הוא פרופסור-אמריטוס יהושפט הרכבי מהאוניברסיטה העברית, אציין רק פרט אחד מהביוגרפיה העשירה שלו, וזה הפרט העדכני ביותר – הוא חתן פרס ישראל ביחסים בינלאומיים ובלימודים אסטרטגיים. פרופ' הרכבי ידבר על הסדר העולמי ודילמות הגירעון של המזרח התיכון. פטי, בבקשה.

פרופ' יהושפט הרכבי:

הסדר העולמי ודילמות הגירעון של המזרח התיכון

אנחנו חיים בתקופה שיש בה פרדוקס או סיבוך. מצד אחד, קיימת צמידות בין האזורי לגלובלי, ומן הצד השני יש הפרדה ובידוד בין אזורים שונים. זו איננה תופעה חדשה לגמרי, אבל היא מודגשת היום. מצד אחד, מה שמתרחש במפלס המקומי מושפע מהמערכת הבינלאומית; מדינה מסוימת יכולה לפעול נגד יריבה מקומית, ולתמונה היא עלולה לקבל את התגובה ממדינות אחרות או מהמעצמות, אם הן סבורות שפעולת אותה מדינה היא בלתי קבילה.

היתה זו שגיאתו של צדאם חוסיין, שחשב שכיבוש כוויית הוא עניין מקומי בין עיראק לכוויית. והנה התברר כי לכיבוש כוויית היו תגובות נרחבות של ארצות הברית והקהילה הבינלאומית. בימינו, מקור ראשי לסעות במדיניות חוץ היא גישה פרובנציאלית, פרוכיאלית, המתבטאת בהתעלמות מהמשמעות הרחבות שעלולות להיות לפעולה ברמה המקומית. הדבר מדגיש את הצורך של בחינת אירוע מקומי בפרספקטיבה רחבה, על רקע המגמות הכלליות הרווחות בעולם, שהן מה שמכנים "הסדר העולמי". אכן, ההתרחשויות המקומיות תושפענה מנתוני "הסדר העולמי" ומאילווציו.

מטבע הלשון "סדר עולמי" הוא נייטרלי ואין פירושו שהמערכת הבינלאומית היא מסודרת. גם אנרכיה היא סוג של סדר, הקרוי "סדר אנרכי". "הסדר העולמי" הוא האפיון של היחסים בין החטיבות המדיניות בשעה נתונה, אפיון של אורח ההתנהגות של הקהילה הבינלאומית במקובץ, ובנפרד – לחלקיה. מבחינה זו, מאז שהתפצל העולם ליחידות מדיניות שרר סדר עולמי כלשהו, וכך יכולתי ללמד באוניברסיטה במשך שנים קורס בשם "תולדות הסדר העולמי החל מיוון העתיקה".

קיצורו של דבר, כתוצאה מן הצמידות בין המקומי לגלובלי ניתן לנסח כלל האומר, ש"יש לחשוב בינלאומית לפני שחושבים לאומית". כלומר, עלינו לנתח כיצד המגמות הכלליות של הסדר

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

העולמי ישפיעו על מדיניותנו ועל מעשינו במישור המקומי. אין הכרח שהקהילה הבינלאומית והמעצמות העיקריות יגיבו על כל האירועים המקומיים. המעצמות עשויות להתייחס לאירוע מקומי כאל דבר זניח. כלומר, להתייחס לנעשה בחלקי עולם מסוימים בשוויון-נפש, כאל עניין שולי, מרג'ינלי.

להתערבות במאבקים מקומיים יש מחיר בעלויות כלכליות ובכוח אדם, והמעצמות עלולות להירתע מלשלמו. הן עלולות להניח לגורמים בסכסוך מקומי "להתבשל במיץ" של עצמם, או במילים אחרות, לנקוט עמדה של הפקרה, ולטעון שבמקרה זה, מוטב לאפשר לתהליך המסורתי, ההיסטורי, של מאבקי כוח לעצב את הגבולות ואת המדרג בין המדינות, כפי שעשו זאת מאבקי כוח בהיסטוריה מימים ימימה. המעצמות גם יכולות להחליט שאין טעם לשמור על "הסדר הפורמלי" של הגבולות וההסדרים שעוצבו בעבר, שכן מעשה כזה יהיה בגדר צעד מלאכותי, המנוגד למציאות מדינית הרווחת היום. על פי גישה זו, מוטב לתת ל"סדר הריאלי" של יחסי הכוח האזוריים לעצב סדר שיהפוך בעתיד ל"סדר פורמלי" חדש. זאת ועוד, בשל העומס המוטל על קברניטי המדינות הגדולות ומורכבות הבעיות שהם נדרשים לפתור, אין הם יכולים להקדיש תשומת-לב לכל המצוקות, ולכן חלק מהן יזנח. כך, במסגרת הסדר העולמי הכללי עשויים להתפתח איים של סדר מקומי השונים מן המגמות המסתמנות בסדר העולמי.

כזה היה בתחילה היחס לנעשה ביוגוסלביה. ראו אותה כפרבר לא חשוב של אירופה. מה גם שהתערבות בה הייתה יקרה, כי צריך היה להיכנס לכל כפר ולכל עיירה ולחצוץ בין אוכלוסיות מעורבות הלוחמות זו בזו. ואולם לנוכח הזוועות שהתרחשו שם, הקהילה הבינלאומית נוכחה לדעת שאינה יכולה להרשות לעצמה להישאר אדישה והחלה להתערב. ההתערבות עד כה נשאה אופי של לחצים ואיומים, אך אפשר שבעתיד גם יופעל כוח כדי להביא להסדר בסכסוך, הסדר שייכפה על הצדדים. אין פירוש הדבר חזרה לסדר הפורמלי הקודם, אלא מיתון הפורענויות בדרך לסדר פורמלי חדש.

האם תמיד תסכים הקהילה הבינלאומית להתערב או לתמוך בהתערבות מטעמה בידי השוטף הבינלאומי, ארצות הברית? אני מניח שלא. כמובן, מה שצריך לעניין אותנו הוא היחס של הקהילה הבינלאומית למזרח התיכון – לבל נחטא אנחנו בפרובנציאליות. הנחתי הכללית היא, שבשל הסכנות של מלחמה במסגרת הסכסוך הערבי-ישראלי, בגין מאגרי הנשק העצומים באזור, ומשום

שקיימת סכנת הסלמה והתפשטות התבערה ככל שהסכסוך יהפוך לאלים, תהיה התערבות בינלאומית, ולא יינתן לגורמים המקומיים לנהוג כאוות נפשם ולהשתולל. אך אין ערובה מוחלטת שכך יהיה.

הסדר העולמי הנוכחי

לפני שאעבור לרונ בסדר העולמי בענייני הגרעין ובהשפעתו על ההתרחשויות במזרח התיכון, ברצוני לתאר בראשי פרקים את הקווים המאפיינים של הסדר העולמי הנוכחי.

ברמה האידיאית הכללית, רווחת בעולמנו נטייה למידה של הומוגניות המתבטאת בכך שרוב העולם מקבל את הצורך במשטר כלכלי המבוסס על עקרון כלכלת השוק, וכן בצורך להנהיג דמוקרטיה בתחום המשטר המדיני. רעיונות יסוד אלה משפיעים על צורת החשיבה הכללית של דורנו ומסייעים להיווצרות מידה של קירבה כללית באורחות החשיבה ברמה הבסיסית המטא-מדינית, ובעיצוב הערשות שדרךן אנו משקיפים על האירועים בעולם.

התחרות בין המעצמות, וברמה היותר נמוכה, התחרות בין המדינות בעולם חדלה להיות על טריטוריה, והיא הופכת להיות נסובה יותר ויותר על כלכלה. לצורכי התחרות הכלכלית נוצרים גושים. לא כל המדינות משתתפות או ישתתפו בתחרות הכלכלית ובתהליך הכלכלי והעומדות מהצר תוונתנה. תחרות כלכלית איננה נזקקת בהכרח לעבור לפסים אלימים, כי יש ברשותה אמצעים אחרים. בחלקים נרחבים של העולם יש התגבשות של סדר גיאוגרפי הכולל גם הסכמה לגבולות. וגם מגמה זו מקטינה את הנטייה למלחמה, שכן מרבית המלחמות כווננו לשנות גבולות. אמנם, פה ושם רוחשות מחלוקות על גבולות כחלק מסכסוכים אתניים, אולם כמגמה כללית, מסתמנת ירידה של מוסד המלחמה החיצונית, הבינלאומית. עם התפרקות ברית המועצות פחתה גם מאד הסכנה של מלחמה עולמית, הן קונבנציונלית והן גרעינית, ונותרה רק סכנתן של מלחמות מקומיות שאין בהן משום סכנה לסדר העולמי.

לנוכח מגמה זאת, יכולות המעצמות להרשות לעצמן לצמצם את צבאותיהן. העכבות לכך נעוצות בקשיים חברתיים, בחשש מנזקים פנימיים כתוצאה משחרור מספר גדול של אנשי צבא. סיפוס למצב הוא הקושי של ארצות הברית להגדיר לעצמה היום מיהו האויב שנגדו יש להתכונן, וממנו נובע גם הקושי לקבוע מהי המוכנות הצבאית הנדרשת.

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

מוקד המלחמות עובר פנימה. אמנם מספרן של המלחמות הפנימיות אינו רב, והן מתחוללות במקרים שבהם טרם נתגבשה מדינה, ומתיחויות אתניות לא באו על פתרונן. במקרים כאלה, ההסדרים הפנימיים יתגבשו בתהליך של התמודדויות אלימות, בלי שבהכרח יגלשו החוצה וילבשו אופי של תוקפנות בין-מדינית. הדברים אמורים במדינות שהיו את ברית המועצות לשעבר, ובמדינות מזרח אירופה השואפות להצטרף לקהיליה האירופאית והן מבקשות להפגין שהן ראיות לכך. הדבר משמש גם גורם מרסן, המונע פריצת סכסוכי דמים ביניהן. נוצר עולם הטרוגני שבוולט בו הגילוי של פרגמנטציה של הביטחון – בעיות הביטחון הופכות אזוריות. זה עולם המורכב מכתמים של ארצות מפותחות שביניהן מתקיימות מרבית הטרנסאקציות הכלכליות, וכתמים של ארצות שכוחות-אל, כמרבית מדינות אפריקה.

אמנם, מצד אחד המעצמות חוששות להתערב התערבות צבאית במדינות בעולם לנוכח ניסיונות מאכזבים, אולם מצד שני, גדלה יכולתן של המעצמות לפגוע בקטנות, בלי להסתכן בתלאות של התערבות יבשתית. היום יכולות המעצמות להטיל עונש כבד מהאוויר ולהביא להרס התשתית הכלכלית, לרבות תחנות הכוח. הריכוזיות במדינות המודרניות, וגם במדינות הבלתי מפותחות, מהווה נקודות תורפה המועדות לפגיעה. גם העורף במדינות הללו נעשה פגיע.

ההתפוצצות הדמוגרפית במדינות הבלתי מפותחות, והלחץ להגר מהן, עלולים לתפוח לממדים של נידרת עמים. בלימת ההגירה לארצות המפותחות נעשית בארצות אלה לבעיה קשה ולמקור של מריבות פנימית ובינלאומיות. יכול להיות שיתפתחו סיבות חדשות לסכסוכים כמאבקים על האקולוגיה. השאלה שתתעורר אז תהיה, למי מותר לזהם? ייתכן כי יתפתחו סכסוכים על מקורות מים, ואחרים. כל אלה הם חזון לעתיד לבוא.

משמעות הסדר העולמי לאסטרטגיה הגרעינית

האסטרטגיה הגרעינית פותחה בהצלחה רבה כתיאוריה. אבל התיאורטיזציה נתקלה במשוכה כאשר ניסו להופכה לדוקטרינה. שום מעצמה לא הצליחה לפתח דוקטרינה אסטרטגית מעבר להתרעה, למקרה שיעלה הצורך להפעיל נשק גרעיני שלא כתשובה להתקפה גרעינית מצד האויב. הקושי מצוי באנטינומיות שעולות, בייחוד, כשחורגים מעבר למושג ההרתעה להפעלת הנשק הגרעיני. אולם מי יכול היה לערוב שההרתעה אכן תשיג את מבוקשה, ולא ניאלץ לממש בהפעלה? לעומת

מדוע לא פותחה אסטרטגיה גרעינית של מדינות קטנות?

מבחינה אינטלקטואלית, גם אם יכולנו ללמוד לקחים מהאסטרטגיה הבין-מעצמתית, בפועל לא פותחה אסטרטגיה תיאורטית לגבי עימותים גרעיניים בין מדינות קטנות. תורה כזאת הייתה עשויה, אולי, לסייע להבנת המצב במזרח התיכון, אם אמנם יהפוך האזור לגרעיני. הסיבה שתאוריה כזו לא פותחה היא מהותית. מקור הקושי בכך שסוגיות האסטרטגיה הגרעינית בין מדינות קטנות אינן ניתנות להפשטה אינטלקטואלית ולהכללה פרדיגמטית כבעימות בין המעצמות, ולפיתוחן לכדי תיאוריה, כתורה אסטרטגית שהתאימה לכל מקרה של עימות מעצמתי. בעימות בין מדינות קטנות יש להתחשב בתשומות המקומיות הייחודיות. כך גם לגבי האזור שלנו – לא נדרשה תורה כללית, אלא תורה מזרח תיכונית. הדבר חייב התמחות אזורית להכרת התנאים המקומיים שישפיעו על התנהגות השחקנים, לרבות הבנת הבעיות הספציפיות של המזרח התיכון ושל הסכסוך הישראלי-ערבי.

יש קושי נוסף. בין המעצמות היו מצבים פחות או יותר סימטריים של עימות גרעיני משני הצדדים. בין מדינות קטנות, עלולה להיות סימטריה בעימות בין שתי מדינות קטנות גרעיניות, וא-סימטריה בין מדינה גרעינית אחת למספר מדינות גרעיניות, או מדינה גרעינית מול מדינות שאינן גרעיניות. תנאים אלה יכולים להתממש בעימות הישראלי-ערבי.

וקיים עוד הבדל עקרוני. העימות בין המעצמות מהווה "מערכת סגורה" מן הבחינה שאין מעליהן מעצמת-על היכולה להתערב בסכסוך שביניהן. ואילו עימות גרעיני בין מדינות יתחולל תמיד תחת המסגרת של המעצמות, וזו "מערכת פתוחה". המדינה הקטנה המאיימת בנשק גרעיני, לא כל שכן מפעילה אותו, עלולה לקבל את מהלומת התגמול לא מיריבתה אלא מהמעצמות. לכן, האסטרטגיה הגרעינית של מדינות קטנות צריכה לכלול לא רק את העימות שלהן, כשהן לעצמן, ואת תנאיהן המקומיים, אלא גם את האפשרות של תגובת המעצמות הגרעיניות והתערבותן בעימות. סכסוך גרעיני מקומי עלול להפוך מייד לבעל משמעות גלובאלית. הסיבוך גדל.

בעיות האמנה למניעת הפצתו של הנשק הגרעיני

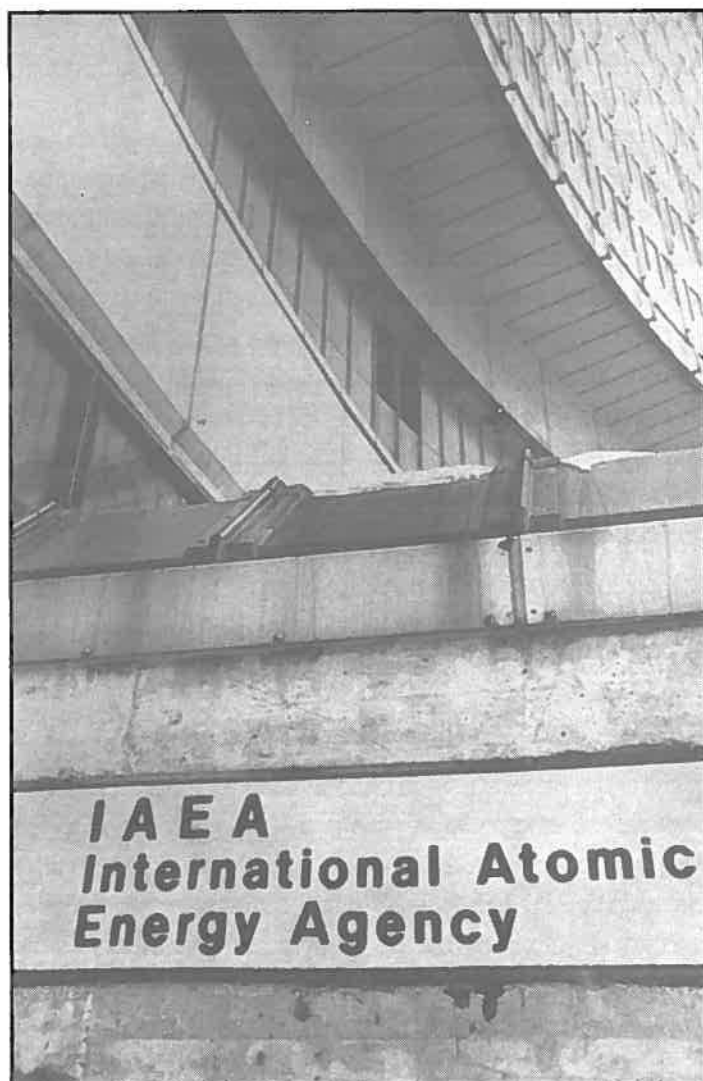
מן הראוי להבחין בין פרוליפרציה גרידא: גידול מספרי של המדינות הגרעיניות, עובדה שיש בה משום "סיכון" כללי, ופרוליפרציה כ"איום", שאפשר לזהות בו מדינות שיש להן כוונות קונקרטיות

זאת, בעימות בין-מעצמתי, אם מפעילים את הנשק הגרעיני, יאברו אותם הנכסים הלאומיים שביקשו לשמור עליהם על-ידי ההרתעה, ויותר מכך, עלול לבוא הקץ לקיום הלאומי. מה בצע בהרתעה שהיא, במצב סימטרי בין מעצמות, הרסנית לא רק ליריב, אלא גם לעצמך? איזה נכס במדינה, או נכס של בעל ברית, כדאי לשמור על-ידי איום בהפעלת נשק גרעיני, אם שמירה כזו תביא לאובדן כל הנכסים באותה מדינה? האם בעד ברלין הייתה ארצות הברית באמת נכונה להתאבד? לשון אחר, האבסורד באיום הגרעיני התבטא בכך שאיום כזה משמעותו נכונות להפסיד הכל, כדי למנוע תוקפנות הכרוכה בהפסד חלקי, לפחות בשלב הקרוב. האיום הגרעיני נעשה איום התאבדותי הדדי והדבר פגם באמינותו. זהו הסבך שלתוכו נקלעה האסטרטגיה האמריקאית. איום ההרתעה שלה להפעיל נשק גרעיני כדי להגן על בעלת ברית כאחת ממדינות אירופה, לא היה לגמרי אמין. אמנם, די היה בספק שאיום כזה בכל זאת יופעל, כדי להרתיע את ברית המועצות. כך לגבי הנשק הגרעיני. די היה בהעדר ודאות שהאיום לא ימומש, כדי להרתיע.

מדינות נעשו גרעיניות בלי לחשוב על קשיים אלה. רחפה אותן תחושה עמומה שהנשק יועיל להן והן החלו לייצרו בגישה אגנוסטית, בטרם פיתחו דוקטרינות לגבי השימוש בו, וכהמלצה והצדקה לצורך לפתחו. הנשק הגרעיני נחשב גם כסימן למעמד. כך חשב דה-גול, אבל בניגוד לציפייתו, בעלות על נשק גרעיני לא רוממה את מעמד צרפת, גם לא את מעמדה של בריטניה בהשוואה למעמדה של יפן וגרמניה, החסרות אותו.

עם התמוטטות ברית המועצות, הפכה האסטרטגיה הגרעינית בגירסה הבין-מעצמתית, לתורה של העבר, שערכה הממשי פג. האסטרטגיה הגרעינית נשארה תיאוריה ללא דוקטרינה. יש לציין, אגב, כי לא התחרות במירוץ החימוש הביאה להתמוטטות ברית המועצות. טענה זו מרוממת את משטר ברית המועצות, שהיה רקוב ביסודו. גם בלעדי מרוץ החימוש היתה ברית המועצות קורסת. עם התמוטטותה פחתה הסכנה של מלחמה גרעינית רבתה.

האסטרטגיה הגרעינית, כתיאוריה של ה"עימות הגדול", תישאר המסגרת הקונספטואלית הפרדיגמטית ללימוד כללי של אסטרטגיה זו. אולם תאבד לה חשיבותה המדינית כמשקפת את העימות במלחמה הקרה. בעקבות זאת, מרבית החיבורים שנכתבו עליה ייהפכו מיושנים. זו טרגדיה להרבה כותבים שחיבוריהם יישארו על המדפים כאבן שאין לה הופכין. האינטרס בלימודים האסטרטגיים יישאר בלימודים קונספטואליים כלליים ובלימודים קונקרטיים, לא תיאורטיים, של אירועים קונקרטיים-היסטוריים.

AP באדיבות "מעריב")

בניין מטה הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית בווינה, אוסטריה.

להתגרען. אמנם, רבים הגזימו וראו פרוליפרציה כ"סיכון", כאילו הייתה "איום". אך הציפייה לפרוליפרציה רחבה ולעולם רב-גרעיני לא התאמתה. יתר על כן, מספר מדינות מפתן כמו ארגנטינה וברזיל שעסקו בפיתוח נשק גרעיני, חזרו בהן מתוכניות הגירעון, ודרום אפריקה הודתה שייצרה שש פצצות גרעיניות ופירקה אותן.

לנוכח החשש מפרוליפרציה התכנסה ועידה בינלאומית במסגרת האו"ם לחפש דרכים כיצד לצמצם את הסכנה. גם המדינות הלא-גרעיניות חששו מעולם רב-גרעיני. נוסחה אמנה, היא ה"אמנה לאי-הפצה (פרוליפרציה) של נשק גרעיני" Non Proliferation Treaty – N.P.T. באמנה זו הדרישות או הגזרות הן לא סימטריות ותובעות רק מהמדינות הלא-גרעיניות להינזר מפיתוח גרעיני. האמנה נחתמה ב-1968 ונכנסה לתוקף ב-1970. מדינה גרעינית נחשבת זו שפוצצה מתקן גרעיני לפני ה-1 בינואר 1967. להלן עיקרי ההתחייבויות שעל פי האמנה: אסור למדינה גרעינית להעביר למדינה לא-גרעינית נשק גרעיני או מתקן גרעיני, או לסייע לה לייצר, וכן לא להעביר אליה חומר בקיע גולמי או ציוד עזר, אלא בפיקוח. למדינות הלא-גרעיניות גם אסור לקבלם. תוקף האמנה 25 שנים. מדינה רשאית להסתלק בהורעה מראש של שלושה חודשים, אולם רק אם צורך ביטחוני עליון מחייב זאת. עד כה הצטרפו לאמנה יותר מ-140 מדינות.

הפיקוח על ביצוע האמנה מופקד בידי סבא"א – "הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית". הפיקוח, הן על חומרים והן על מתקנים, יחול רק על המדינות הלא-גרעיניות. עד כה הוגבל הפיקוח, שנעשה מכוח הסכם נפרד בכל מקרה, בין המדינות לסבא"א, רק למתקנים שהמדינות הודיעו שהעמידום לפיקוח. לשליחי הסוכנות לא ניתן, מעשית, לחפש באותה מדינה, שמא יש בה מתקנים גרעיניים חסויים.

ההסדר התאים למדינות דמוקרטיות שקופות שהנעשה בהן הופך לנחלת הכלל, וקשה להצניע בהן פעילות שכזו. הוא אינו מתאים למדינות שמחויבותן הבינלאומית נתונה בספק. יש משום אירוגיה בכך שהפיקוח התמקד בגרמניה וביפן, כארצות מפותחות שבהן יש מספר רב של מפעלים תעשייתיים המייצרים פלוטוניום, וכשנחתמה האמנה רווח חשש מהתגרענות. לפיקוח בארצות אלה הוקצה יותר ממחצית התקציב ומרבית המפקחים שוגרו אליהן. לעומת זאת, לא הוטל כל פיקוח על מדינה כמו עיראק, מדינה בעולם השלישי המתגרענת בצנעה. סף הביקורת נקבע למתקנים שבהם יוצרים חומר בכמות משמעותית מבחינה צבאית. (25 ק"ג של אורניום-235, ו-8 ק"ג של

פלוטוניום-בקיע. הניסיון העיראקי הראה שהם התקרבו לייצור מתקן פיצוץ מ-18 ק"ג של אורניום-235 והמסקנה היא שיש צורך להקטין את תקרת הפיקוח).

התמוטטות ברית המועצות הגדילה את סכנת ההפצה של הנשק הגרעיני כי נעלם הגורם המפקח על הרפובליקות-לשעבר שבהן הוא נמצא. היום רווחת המגמה שהן תמסורנה את הנשק הגרעיני המצוי בשטחן לרוסיה ושרק היא תוסיף להיות מדינה גרעינית.

על סמך הניסיון העיראקי דנים גם בשינוי שיטת הפיקוח. הפיקוח יכוון לארצות החשודות בנטייה לייצור נשק גרעיני. הפיקוח יהיה גם חודרני יותר וייערכו ביקורות-פתע במקומות שיוחלט עליהם על-ידי מנגנון הפיקוח. אכן, סבא"א נכשלה בעיראק, אולם התוצאה הפרדוקסלית מכך תהיה דווקא חיזוק סבא"א.

בשנת 1995 יגיע מועד בדיקתה מחדש של האמנה לאי-הפצתו של הנשק גרעיני, ולהארכת תחולתה שפגה בחלוף 25 שנים (Extension Conference). יש להניח שלנוכח הניסיון בעיראק יוכנסו באמנה ובהסדרי הפיקוח תיקונים שיעשו אותה לבעלת שיניים חדות יותר. ייתכן גם שיוחלט שהאמנה תהיה בעלת תחולה כללית, ממושכת מבחינת הזמן, ושיהיה אפשר לכפותה.

החלטת מועצת הביטחון 255 ומשמעותה

המדינות הלא-גרעיניות התמרמרו שכל הגזרות באמנה הן חד-צדדיות ודרשו מהמדינות הגרעיניות להקטין את מאגריהן. כמו כן טענו המדינות הלא-גרעיניות שגזרות האמנה יקפחו אותן בכל הקשור למחקר וקידום רמתן המדעית. ההסכם התקבל בקשיים. בדיונים שהתקיימו ב-1968 לקראת ניסוח האמנה, העלו נציגי המדינות הלא-גרעיניות, ובמיוחד נציגת שוודיה הגברת אלווה מירדל, את השאלה מדוע תאונת המדינות הלא-גרעיניות להדיר את עצמן מפיתוח נשק גרעיני, כל עוד אין עליהן הגנה מסוימת תחת איום גרעיני, או מאיום גרעיני, ולו מצד מדינה גרעינית קטנה. כיצד תתגונן מדינה, שבנדיבות-לב הצטרפה לאמנה, במקרה שתותקף גרעינית? המדינות הלא-גרעיניות איימו כי יסרבו לחתום על האמנה, בלי שתובטחנה ערבויות לביטחונן. כדי להפיס את דעתן, הצהירו נציגי המעצמות הגרעיניות (ארצות הברית, ברית המעצמות ובריטניה שהן ה-depositary states) ב-17 ביוני 1968 לאמור: "תוקפנות בנשק גרעיני או האיום בתוקפנות כזו נגד מדינה לא-גרעינית תיצור מצב חדש איכותי שבו המדינות הגרעיניות שהן חברות קבועות

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

במועצת הביטחון יפעלו מיידית, באמצעות מועצת הביטחון, כדי לנקוט את האמצעים הדרושים לפעולה נגד תוקפנות שכזו, ולסילוק האיום בתוקפנות בהתאם למגילת האו"ם."

המדינות הלא-גרעיניות ביקשו התחייבות לפעולה מיידית של המעצמות נגד תוקפנות גרעינית כלשהי. זאת סירבו המעצמות לתת, אבל הן חיזקו את התחייבותן על-ידי עיצובה כהחלטה של מועצת הביטחון מס' 255, מיום 19 ביוני 1968 הקובעת ש"מועצת הביטחון מכירה כי תוקפנות בנשק גרעיני או האיום בה נגד מדינה לא-גרעינית, תיצור מצב שבו מועצת הביטחון, ובייחוד המדינות בעלות הנשק הגרעיני החברות הקבועות בה, תפעלנה מיידית בהתאם לחובותיהן במסגרת מגילת האו"ם."

פרטי הנוסח הזה הם משמעותיים. הכוונה היא לפעולה ולא להחלטה, שכן הררישה מופנית לא לכל חברות מועצת הביטחון שמשתתפות בהחלטותיה, אלא לפעולה מצד חברות במועצת הביטחון שהן בעלות נשק גרעיני, האמורות להשתתף בפעולה.

נשאלת השאלה, מה ערכה של התחייבות שכזאת? האם בבוא העת באמת "תפעלנה" המעצמות ו"מיידית"? איננו יודעים את התשובה. אבל תהיה זו קלות דעת אם נתעלם מאפשרות שכזו. הנושא הגרעיני הוא רציני ומסוכן מדי מכדי שהמעצמות יוכלו לנהוג לגביו בשוויון-נפש. כוחה של החלטה 255 נובע מכך שהמעצמות תצטרכנה לנהוג לפיה, גם אלמלא הייתה החלטה כזו. הערכת תגובת המעצמות צריכה להביא בחשבון את המניע האפשרי שלהן: התוכלנה המעצמות להרשות למדינה גרעינית קטנה, להשתמש בנשקה הגרעיני ולהפיק ממנו תועלת בפעולה תוקפנית גרעינית? אם כך יהיה, ייווצר מייד דחף בכל מדינות העולם להתגרען.

האם אפשר לעשות מרגינליזציה של מלחמה גרעינית קטנה, כשם שעלולים לנהוג במלחמות אחרות? לאמיתו של דבר, המעצמות אינן צריכות להפעיל נשק גרעיני כדי לצאת ידי התחייבותן. הן עשויות להגיב במהלומות הרסניות למדי גם בנשק קונבנציונלי. סביר להניח שגם התחייבות המעצמות להתערב תחזוק, וכי גם צרפת וסין, שלאחרונה הצטרפו לאמנה, תאמצנה את התחייבות המעצמות בהחלטת מועצת הביטחון 255.

השינויים בסדר העולמי גם הם ישפיעו על העניין שאנו דנים בו. את בעיית ירידת התפוצה של הנשק הגרעיני יש לראות באספקלריה רחבה יותר של ירידת מוסר המלחמה הבינלאומית במרבית

חלקי העולם, אמנם לא ככולם. מוקד המלחמות עבר פנימה לתוך המדינה שבה ספק אם אפשר להשתמש בנשק גרעיני. יש גם ירידה בבניין כורים גרעיניים מסיבות כלכליות ופסיכולוגיות – דעת הקהל חוששת מפורענויות גרעיניות, לנוכח מה שאירע בצ'רנוביל ובמקומות אחרים.

החשש, שהחשיבה האסטרטגית צריכה לענות בו היום, איננו אפוא מעימות בין מעצמות, אלא מהתפשטות סכסוכים ומהפצת הנשק הגרעיני בין מדינות קטנות בלתי אחראיות, ומשימוש בו במאבקים ביניהן; משימוש בנשק גרעיני אם מצד אירגוני טרור, ואם כתוצאה מ"טרור מדינתי", כשימוש טרוריסטי בנשק גרעיני בידי מדינות תוקפניות קטנות פורעות-חוק נגד מדינות קטנות, ואפשר גם נגד מעצמות. יש חשש מהתנהגות מדינות הנתונות תחת שלטון בעל נטיות דתיות או לאומיות פנאטיות, וחשש מהברחתה של פצצה לתוך מדינת יער, ואיום בהפעלתה. אם דברים כאלה אכן יתרחשו, נעמוד בפני אנרכיה גרעינית. מה גם שייתכן שגדלה האפשרות של מדינות קטנות לקצר את הדרך להשגת נשק גרעיני כתוצאה מהתפוררות ברית המועצות, ובעקבות זאת זמינות של ציוד, חומרים ושל מומחים להשכיר.

יש חשש מהאפשרות שהימצאות גרעין בידי מדינה קטנה תאפשר לה פעילות תוקפנית תחת המטריה המרתיעה של נשקה. יש השואלים, האם, למשל, הייתה ארצות הברית מעיזה לצאת נגד עיראק לו היתה ברשות עיראק פצצה גרעינית? מגוים מי שטוען שארצות הברית הייתה במקרה כזה משותקת וחסרת אונים. האם מדינה קטנה בעלת מספר קטן של יחידות נשק תוכל להתרעע מדינה גדולה באיום להפעיל נגדה מאגר גרעיני קטן? מדינה גדולה אליה יכולן איום גרעיני כזה עלולה להקדים, ובמקרים קיצוניים למחוק את המדינה הקטנה מעל פני היקום. החשש מפני התפתחות שכזו עלול להתרעע את המדינה הקטנה מלטפלל איום כזה נגד הגדולה; המרתיעה תהפוך למורתעת בעצמה. גם ראוי להדגיש שמדינה שבידה מספר קטן של פצצות גרעין איננה עדיין מדינה גרעינית ממש, והדרך למספר גדול של פצצות היא ארוכה.

בעקבות מה שהתרחש בעיראק פחתה האפשרות לפתח נשק בצורה סמויה. תשומת הלב המורענית לנושא גוברת, וכן יחוזקו הפיקוח וסתימת מקורות ההספקה בארצות המפותחות ופיתוח משטרי בקרה, כגון זה הקיים לגבי טכנולוגיות של טילים. יש לדבר משמעות לגבי ארצות ערב. נכון, אין זו סתימה מוחלטת. יתר על כן, האפשרות להשיג יחידות גרעיניות ברכישה כנראה גדלה בכל זאת. הסכנה ממדינות ברית המועצות לשעבר היא יותר בגניבת פצצה טקטית מאשר מסילוק פצצות

אסטרטגיות, הנשמרות טוב יותר. הסכנה העיקרית היא העברת ידע על-ידי רכישת מדענים. אולם לגבי כל הנושא של פיתוח עצמי, יש צורך לדון בנפרד בכל מדינה העומדת על הפרק, ולא בקטגוריות כלליות. כך, למשל, שונה המקרה של איראן בגלל גודלה, אמצעיה וסגירותה, ממקרה של מדינה אחרת.

יש אפשרות שהמעצמות ינקטו דה-לגיטימציה אקטיבית של התגרענות מדינה קטנה. כלומר, יגלו נכונות להשתמש באמצעי כפייה נגד מדינה המתגרענת בחשאי. אם אכן כך יקרה, יש לצפות שהדבר ייעשה בתוקף של פקודת או"ם להתערבות בכוח. וגם זה מסימני הזמן; היום יותר מאי-פעם יש נכונות מצד המעצמות לחזק יותר את האו"ם. זאת אולי גם תוצאת רתיעתה של ארצות הברית מלהסתבך בחוץ בגלל חולשה פנימית והצורך במוסד שמעל לארצות הברית ולאירופה. גם גדלה הנכונות לנקוט אמצעים קשים באמצעות האו"ם עד כדי הכרות מלחמה דרכו. צמצום מאגרים של הנשק הגרעיני בין המעצמות עשוי להקטין את מידת הסובלנות שלהן לגבי נשק גרעיני בין מדינות קטנות. קץ המלחמה הקרה הגדיל את אפשרות האמריקאית להתערב. לארצות הברית יש global reach, כלומר, יכולת להגיע לכל מקום, שכמוה לא הייתה לשום אימפריה לפנייה. כאמור, ייתכן שבעתיד נראה הפעלת אמצעי כפייה שיוטלו על מדינה כדי לאלצה להצטרף לאמנה ולהסכים להסדרי פיקוח. הדבר יכול לבוא גם כחלק מהחלטות לפעול בכיוון זה במסגרת הוועידה להמשך תוקף אמנת אי-ההפצה שתכונס ב-1995. כבר ראינו מקרים של פעולות תקיפות מטעם הקהילה הבינלאומית כמו הפצצת לוב ב-1986, הדרישה להסגיר את סוכני מודיעין הלוביים הקשורים לאסון פיצוץ מטוס מעל לוקרבי ופירוק נשק בכוח מעיראק. מבחן נוסף העומד על הפרק היא שאלת האמצעים שינקטו נגד חימושה הגרעיני של צפון קוריאה.

קיימת גם הבעיה של טרור גרעיני. עד כה טרם ידענו פגיע טרור גרעיני, ואף לא היה שימוש באיום בנשק גרעיני למטרות סחיטה. זה איננו מקרי. נכון שקשה להתרעע טרוריסטים, שכן הם, שלא כמדינה, אינם מהווים מטרה. יש להם אפשרות של פגיעה אנונימית. יש לבחון איזה מניע עלול להביא קבוצה טרוריסטית להפעלת נשק גרעיני. לרוב לקבוצת הטרור אין תועלת מפגיעה בנשק של הרג המוני בחברה שמסביבה. למשל, מה יכלו הטרוריסטים הגרמנים להשיג מפיצוץ גרעיני בעיר גרמנית? הסכנה של שימוש בנשק גרעיני על-ידי קבוצות טרור בוודאי איננה בטלה. המניע של בקשת נקמה מאויב חיצוני עלול להביא חבורת טרור לפעולה שכזו. יש סכנות לפורענויות שונות בעולמנו. אין להקל בהן ראש, אבל גם אין להלך על עצמנו אימים בגללן.

דילמות הגירעון במזרח התיכון

מצבים א-סימטריים לגבי איכויות נשק סופם שנעשים סימטריים. קשה להניח שמדינה מזרח תיכונית אחת תוכל לקיים לאורך ימים מונופול בבעלות על סוג נשק כלשהו המקנה יתרון, בלי ששאר המדינות, או חלקן תצטרפנה למירוץ חימוש לרוכשו. הימצאות נשק גרעיני בידי מספר מדינות באזור תיתן לגיטימציה לכל המדינות לרוכשו, לרבות מדינות פורעות חוק וסדר, או מדינות שאינן יציבות. החזות של התפשטות נשק גרעיני באזור המזרח התיכון מעלה את הצורך לבחון את הסכנות הטמונות במזרח תיכון מגורען, לרבות בחינה של מידת יציבותו. האיום הנובע מאי-יציבות זו יכול נגד כל מדינות האזור, גם אם במידה לא שווה. האם יש לראות התפתחות כזו כמחויבת המציאות, כלומר, שאין למנועה?

לנוכח הסכנות הטמונות במצב זה, יעמדו מדינות האזור בפני הדילמה: מה טוב יותר, התגרענות רחבה, או הסדר שיכלול הסדרי בקרת נשק, ואפילו פירוז אזורי, כדי למנוע סכנות אלה? פירוז הוא קצה הדרך של בקרת הנשק. מדינות האזור יצטרכו לשקול ולהשוות את סכנות הגירעון מול סכנות הפירוז, שגם בו צפונות סכנות. ואז יתעוררו שאלות נוספות רבות כמו שאלת הפיקוח של ההסדרים והאמינות שלהם. הסדרים אלה יהיו מותנים בטיב הסדר השלום. הסדרי בקרת נשק חלקיים אפשריים גם בלי השגת הסדר שלום מלא ודי בהתקדמות מסוימת במשא ומתן. אבל קשה להניח שקיימת אפשרות של פירוז בלי הסדר שלום, וסביר להניח כי הפירוז יבוא לאחר שיושג הסדר השלום או כחלק ממנו, ולא לפניו.

האמצעי למנוע, או לפחות להקלות, את סכנות גירעון האזור מצוי במסגרת ההסדרים לבקרת נשק. אך הנושא של בקרת נשק אינו ידוע די הצורך בציבור הישראלי. בארץ מתפרסמים מאמרים רבים על בעיית הגרעין והמזרח התיכון וישראל, אבל הדיון הציבורי בבקרת הנשק הוא מצומצם.

את מטבע הלשון "בקרת נשק" טבעתי אני בספרי "מלחמה גרעינית ושלום גרעיני" כתרגום של Arms Control. כיוון שזהו ספר ישן, יובן שגם "בקרת הנשק" איננה המצאה חדשה. בינתיים המציאו לה ראשי תיבות בעברית - "בק" בק"י איננו פירוק נשק, אף שהקטנת מאגרי הנשק - פירוק הנשק - כלולה בהסדרי בק"י. אין זה גם "פיקוח נשק", כפי שכמה פרשנים צבאיים מכנים זאת. פיקוח הוא supervision כאמצעי של הקפדה על הבק"י. הבק"י רחב מפירוק הנשק, שכן בהגדרה המקובלת, הבק"י עוסק בשלוש מטרות ראשיות: הקטנת הסכנות של התלקחות מלחמה, צמצום נזקיהם אם תפרוץ, וחיסכון בעלויות הביטחון.

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

תהליך בקרת הנשק החל בשנות החמישים בין ברית המועצות לארצות הברית בנושא לדיון אקדמי. המגמה הייתה להימנע מהתמקחות תחרותית ולהגיע במאמץ משותף להבנה בין שני הצדדים, וכך ליצור ביניהם "קהיליה אפיסטמית", דהיינו, להביאם ליכולת חשיבה משותפת בהתאם לדפוסים ותבניות חשיבה ששניהם יאמצו לעצמם, אפילו יש להם אינטרסים שונים. כרגיל, האינטרסים, העמדות, והאידיאולוגיות של בני אדם מעצבים את דרכי הראייה והחשיבה שלהם. השאיפה הייתה אפוא להתגבר על שוני זה כדי ליצור מערכת מושגים ודרכי חשיבה משותפים. שיחות בקרת הנשק אכן הביאו לקירבה בשיטת האינטרפרטציה, ואחר כך, למיתון ניגודים במסקנות שנבעו ממנה. כך נעשות הבעיות הלוחצות על כל צד והאילוצים שבמסגרתם הוא פועל למוכנות ולגיטימיות אף בעיני היריב, פותח ייחוס כוונות הודון של כל צד למשנהו וגדל רגש האמפטיה, וכל זאת במסגרת הדדית.

המגמה בבקרת הנשק איננה להשיג ביטחון בדרך המסורתית, על-ידי התעצמות חד-צדדית, כלומר, להביא לכך שצד אחד ישיג יותר ביטחון, וכתוצאה מכך ייגרע מביטחון היריב, אלא לחפש דרכים שיגדילו את ביטחון שני הצדדים בדרך לא תחרותית, אלא של שיתוף פעולה. בקרת הנשק מסמלת גישה בוגרת יותר של דיפלומטיה. הדיפלומטיה המסורתית, הקונבנציונלית סבבה סביב השאלה: מי "מסדר" את מי? ואילו בקרת הנשק מבוססת על ההנחה שיהיה הסכסוך חמור כפי שיהיה, הוא איננו סכום אפס, וקיימת אפשרות להסדרים שיהיו לטובת שני הצדדים. לכך כוונו הסדרי הבק"י.

מעלתה של בקרת הנשק, שהיא מבקשת סידורים שאינם כרוכים בהנחת כוונות טובות, וכןות בין היריבים ובאמינותם. הסכם המותנה באמינות היריב ובכנותו הוא בלתי יציב, משענת קנה רצון. שכן אמינות או כנות הם עניין משתנה, חולף, הפכפך כמו מצב רוח, או הלך נפש. הכוונה היא לבסס את הסכמי בקרת הנשק על הסדרים מעשיים, מפקחים ומבוקרים שייקשה להפירם. הערובה לקיום ההסכם היא בסידורים מעשיים, שהם חלק מן ההסכם.

האם הסדרי בקרת נשק מתאימים לסכסוך חמור כסכסוך הישראלי-ערבי? דומה שכן, והם יהיו רצויים ככל שנתקרב ליישוב הסכסוך. בקרת נשק יכולה להתפתח אחרי שנוצר בין הצדדים איזה נדבך של הסדרים משותפים. לכן במקרה שלנו, הוא מותנה בהתקדמות בשאר ערוצי המשא ומתן, ובייחוד במשא ומתן המרכזי, הדו-צדדי. מן הראוי שבקרת הנשק לא תיכלל רק בהסדרים עם

מדינות ערב אלא גם בהסדרים עם הפלסטינים, שכן נרצה שהשטחים שנפנה יפורזו. ואכן, מתקבל הרושם שיש נכונות לדבר מצד דוברים פלסטינאים.

אפשר להציג את השאלה גם במהופך: הייתכן לסיים משא ומתן לשלום בלי הסדרי בקרת נשק? באופן עקרוני, התשובה היא שלילית. המשא ומתן יגיע בשלב מסוים לרגע של אמת לכל המדינות. בייחוד, אם יתברר שבלי גזרות הסדרי בקרת נשק לא ייתכן הסדר מדיני. מדינות שונות עלולות להיווכח בקושי להיפרד מנשק מסוים שמקנה להן יתרון כלשהו. הדברים אמורים בייחוד בנשק לא קונבנציונלי לסוגיו, ואשר נראה לאותו צד כמאזן לטובתו יתרון שיש ליריב.

ארצות הברית והקהילה הבינלאומית עשויות לנהוג בצורה מפלה לגבי הימצאות נשק גרעיני בידי מדינה שנראית להם כמדינה אחראית, שהתנהגותה רציונלית, ובייחוד אם יעריכו שיש לה סיבות ביטחוניות רציניות לרכוש נשק גרעיני, בהשוואה למדינה אחרת שיצא לה שם כפורעת חוק. שיקול זה לא ישכנע בהכרח יריבה ישירה של אותה מדינה, ובייחוד במסגרת משא ומתן להסדר סכסוך ביניהן היא עלולה לדרוש שהסדרי בקרת הנשק, אפילו הם מחמירים – בתובעם ממדינה אחת להתפרק מסוג נשק מסוים כמו נשק גרעיני, שאינו מצוי ברשות המדינה השנייה – אכן יהוו חלק מן ההסדר ביניהן.

בסכסוך שיש בו מחלוקת טריטוריאלית וכן מחלוקת בענייני בקרת נשק, הצד הנחות מבחינת סוגי נשק איכותי עשוי להיות מעוניין לדחות את הדיון בנושאי בקרת הנשק עד לאחר שיסוכם ההסדר הטריטוריאלי, כדי למנוע מיריבו לדרוש הנחות טריטוריאליות כשכר לנכונות לגזרות בקרת נשק – ולצמצם או לבטל את היתרון האיכותי באמצעי הלחימה שיש ליריב.

אי-אפשר לדחות את המשא ומתן לבקרת נשק לתקופה ארוכה, שכן קשה לחשוב על הסדר שיצמצם בהתוויית גבולות ולא יעסוק גם במה שיתחולל בתוכם. גם קשה להניח הסדר שבו, לאורך ימים, יהיו הבדלים איכותיים לגבי סוגי אמל"ח שיהיו מותרים לצד אחד ואסורים למשנהו. בסופו של דבר, ההסדר יצטרך לעמוד על עקרונות של שוויוניות מהבחינה האיכותית של אמצעי הלחימה המותרים לשני הצדדים. לעומת זאת, ניתן יהיה לפרוס על פני זמן את מימוש ההסדרים ואת יצירת השוויוניות באיסורים ובגזרות, כלומר, להשיג הסדרים אלה בהדרגתיות.

ישראל לא תוכל להרשות לעצמה לוותר על נכסי ביטחון, אלא אם ולאחר שתחוש שהיא יכולה לצפות שתהיה בטוחה גם בלעדי נכסים אלה, ובתוקף ההסדרים. הכרה כזאת לא יכולה לבוא מיום

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

אחד למחרתו, אלא היא עצמה תצטרך להיות חלק מהסדר השלום, ככל שתתפתח תלות הדדית בין הצדדים, שתביא לאינטרס נמשך שלהם לשמור על השלום. גם השתרשות תחושת ביטחון בישראל היא לא תהליך המתחולל בן לילה, ולכן ראוי לדחות את הסדרי בקרת הנשק הסופיים עד לאחר ניסיון לבחון את יציבות ההסדרים המדיניים, וכך להימנע מהצורך להתערטלות מוקדמת. הרבה יהיה תלוי באווירה שתיווצר במשא ומתן, ובעמדת ארצות הברית.

יציבות הסדרי בקרת הנשק תלויה בשיטת הווידוא והאימות שאכן תקנותיה והסדריה מתקיימים. הדרך הטובה ביותר להשגת מטרה זאת היא לא בהפקדת תפקיד הפיקוח בידי גוף בינלאומי, אלא על-ידי הקמת מכניזם של פיקוח הדדי בין הצדדים הנצים. כך עשו ברזיל וארגנטינה, למשל, בעניין הבטחת אי-פיתוח נשק גרעיני. הן לא סמכו, ובצדק, על הפיקוח הבלעדי של הסוכנות לאנרגיה אטומית. חולשותיה של זו נתגלו בעליל. כינון פיקוח הדדי בין ישראל למדינות ערב יהיה כשלעצמו הישג חשוב בדרך לשלום יציב, אבל הדרך אליו איננה קצרה. הזמן הדרוש למימוש יכול לסייע להדרגתיות ביישום הסדרי בקרת הנשק.

בעיית איראן תעלה בכל חריפותה בעתיד. איראן היא גורם מחוץ לאזור, ואף על פי כן, גורם פעיל בו. ככל הנראה לא תסכים איראן להשתתף בתהליך השלום ובהסדריו שאותם הוא עויינת במפגיע. בעיית התחמשותה הגרעינית של איראן איננה רק בעיה ישראלית, אלא בעיה של הקהילה הבינלאומית וארצות הברית. אינני בטוח שפעילות מדינית רבה מצדנו תועיל, להיפך, היא עלולה להזיק. אני גם מסופק אם באמצעינו בלבד נוכל לסכל את מאמצי איראן לרכוש לעצמה יכולת גרעינית. מה שניתן לקבוע בשלב זה הוא, שכל עוד לא יהיה הסדר שלום בין ישראל לערבים, איראן תזמן לסביבתנו וייתן לה להקרין בה את כוחה בכיוון אלינו. מדינה רגילה יכולה ללחום בגבולותיה, ואולם מה שמעניק למדינה מעמד של מעצמה היא יכולתה להקרין כוח למרחוק. כך, פרדוקסאלית, איראן תיבנה מהמשך הסכסוך, וזה ירומם אותה למעמד של מעצמה אזורית. לא ייפלא שהיא איננה מעוניינת בהסדר של שלום. יתר על כן, ככל שהיעדר הסדר יביא למלחמה, יש סכנה של השתתפות גייסות איראניים בה. נכון שמדינות ערביות אינן להוטות להימצאות חיילים איראניים בתחומן. אך ככל שתגדל סכנת התבוסה שלהן במלחמה עמנו, כן תגדל נכונותן להזמין את איראן; הוא הדין לגבי איראן גרעינית. אינני שולל שלילה מוחלטת את האפשרות שאיראן תפעיל פצצה גרעינית נגדנו כאיום סחיטה או כמעשה, והסיכוי לכך יגדל אם לא יהיה הסדר של הסכסוך. איראן של סכסוך ישראלי-ערבי נמשך, ואיראן לאחר שיושב הסכסוך הן שתי מדינות שונות.

נניח שאיראן תסרב להצטרף להסדר בקרת נשק במזרח התיכון. אז תתעורר השאלה האם משום כך צריכה ישראל להימנע מלהגיע להסדרי בקרת נשק עם מדינות ערב? ויותר מזה, האם תסרב ישראל להגיע להסדרים טריטוריאליים במסגרת השיחות הדו-צדדיות? כדי למצוא מענה הולם לשאלות אלה יהיה צורך לערב את ארצות הברית ולהסתייע בה. כל שניתן לומר בשלב זה הוא שלכל היותר אי-הצטרפות איראן להסדרי בקרת נשק תכריח את ישראל לנהוג בזהירות ובהדרגתיות בשאלת התערטלותה. יש גם להביא בחשבון שהגבלות בקרת נשק יוטלו בלחץ המעצמות, והמדינות שייראו שהן מוכנות ומובילות את המערכה לטובת הסדרי בקרת נשק יזכו בתמיכה של הקהילה הבינלאומית, ובראשה ארצות הברית.

אכן אנו מצויים בתקופה קריטית. שלום לא יביאנו לגן עדן, אולם היעדרו יגרור אותנו למשהו שהוא קרוב לגיהנום. למרות זאת, ואולי דווקא בשל כך, יש מקום לתקווה כי הסדר השלום יוכל להיות נקודת מפנה לשיתוף פעולה כלכלי ולפריחה באזור.

מר יוסף אלפר:

תודה רבה פטי. שמענו כבר שתי הרצאות מרתקות ומאתגרות מבחינת התפיסות שהוצגו בהן. המרצה הבא הוא ר"ר שי פלדמן העוסק מזה כמה שנים בבקרת נשק במרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה. ר"ר שי פלדמן הקים במסגרת המרכז את הפרויקט האקדמי הראשון בישראל ובמזרח התיכון העוסק בבקרת נשק, הוא גם כתב לפני למעלה מעשר שנים ספר על ההרתעה הגרעינית הישראלית, וספרו פתח את הדיון האקדמי בסוגיה הגרעינית בהקשר של הסכסוך הישראלי-ערבי. שי פלדמן ידבר על מגמות בגירעון האזור. ר"ר פלדמן, בבקשה.

ד"ר שי פלדמן:

מגמות בגירעון האזור – האם התהליך הפיך?

אפתח בהתייחסות לשאלה שהתבקשתי לדבר עליה: האם תהליך התפוצה הגרעינית במזרח התיכון הוא הפיך? התשובה היא – כן, אבל... בעיקרון, ניתן להפוך את תהליכי גירעון האזור, אבל אין ערובה לכך שהמאמצים להפיכתם יצליחו. אתייחס לארבעה נושאים. הראשון – מהי מהות תהליך התפוצה הגרעינית. הנושא השני – מהו פוטנציאל הסיכון, ומהו פוטנציאל האיום הכרוך בתוכניות הגרעיניות במזרח התיכון מבחינתה של ישראל. הנושא השלישי – האם אפשר לעצור את התהליך ולהפוך אותו. והנושא הרביעי – באילו אמצעים ניתן להשתמש כדי להפוך את התהליך.

קיימים שני מסלולים להשגת יכולת גרעינית במזרח התיכון. הדרך הראשונה, שנותרה בינתיים במישור התיאורטי בלבד, היא ייבוא של יכולת גרעינית מוכנה, למשל, על-ידי הברחת ראשים גרעיניים או חומר בקיע – פלוטוניום או אורניום מועשר – מרוסיה, מאוקראינה, מביילורוסיה, או מקזחסטן, כולן רפובליקות עצמאיות במה שהיתה פעם ברית המועצות; והיום מצוי בכולן נשק גרעיני. אבל חומרים גרעיניים, חומרים בקיעים, כמו אורניום מועשר ופלוטוניום, נמצאים גם במדינות אחרות, למשל, ברומניה. המסלול השני הוא הקמתה של תשתית גרעינית חרושתית, בעלת יכולת ייצור עצמית במדינות המזרח התיכון.

באשר למסלול הראשון – העברת יכולת גרעינית – ניתן לומר שני דברים. ראשית, הוא משבש כל יכולת להערכת לוחות זמנים להשגת נשק גרעיני על-ידי מדינות האזור. אם קיים הפוטנציאל להעברות כאלה, יכולה מדינה להתחמש בנשק גרעיני בפרק זמן אפסי, אפילו אם לא תזכה בהברחת ראש נפץ גרעיני, אלא רק בהברחת חומר בקיע כמו פלוטוניום או אורניום מועשר. היא יכולה לצמצם את לוח הזמנים עד לכדי חודשים, בתנאי כמובן שיש לה תשתית מדעית מזערית בתחום ייצור הראש עצמו. מצד שני, יש לציין שעד כה אין לנו שמץ של ראיה לאישור השמועות שנפוצו בשנתיים האחרונות בעניין הברחות כאלה, החל מחומרים בקיעים ועד ראשי נפץ.

המסלול השני הוא מסלול הקמת התשתית, והוא כמובן ארוך ומסובך יותר. מוקדי הסיכון הם עדיין איראן ועיראק ולא אלג'יר. עיראק נותרה מוקד סיכון בתחום הזה. בכל שאר התוכניות הגרעיניות

האסטרטגיה שלה מלפני עשור, שלא להיכנס לתחום של פיתוח יכולת גרעינית צבאית, אלא ללכת בכיוון ההפוך: לחתום על האמנה למניעת הפצתו של הנשק הגרעיני. לכן, מדובר בעצם בשתי תוכניות גרעיניות בעלות סיכון גבוה, אחת בעיראק והשנייה באיראן.

באשר לעיראק, השפעת מלחמת המפרץ על תוכניותיה הגרעיניות היתה משמעותית, אבל מוגבלת. ראשית כל, התשתית האנושית לא נפגעה. ייתכן גם שעדיין יש לעיראק מתקני תשתית שלא אותרו, וצריך לקחת בחשבון שעיראק עדיין נהנית משני המשאבים שעמדו בבסיס התוכנית הגרעינית שלה: ההחלטיות של צדאם חוסיין והכישורן הבלתי מבוטל שלו בניהול התוכנית הזאת.

צריך לזכור שבמסלול אחד בתוכנית הזאת, המסלול האלקטרו-מגנטי, פעלו מאות מהנדסים ואף אחת מקהילות המודיעין, כולל קהילות המודיעין של ישראל של ארצות הברית, לא הצליחו לגלות את דבר קיומו ולחדור אליו. המסלול הזה התגלה למעשה רק לאחר מלחמת המפרץ. כך שגם בתחום ההסתרה וההונאה, אין ספק שצדאם חוסיין גילה כישרון בלתי מבוטל. וכמובן, המשאבים הכספיים של עיראק. אלה קיימים עדיין, אלא שלפי שעה מוטלות הגבלות על השימוש בהם. מצד שני, גם אם יוסר הפיקוח ההדוק של האו"ם, לא יהיה קל לעיראק לשקם את יכולתה הגרעינית. ראשית, המתקנים שאותרו, הושמדו. ושנית, ההגבלות על העברת טכנולוגיה הן היום חמורות יותר מכפי שהיו עד למלחמת המפרץ, ובעקבות הגילויים שהיו לאחריה באשר ליכולתה של עיראק בתחום הזה.

באשר לאיראן, מצד אחד היא נהנית מאותם שני יסודות שהתוכנית העיראקית נהנתה מהם - החלטיות של ראשי הממשל ומשאבים כספיים רבים. איראן גם הצליחה לפתח תשתית אנושית לגמרי לא מבוטלת, ובכמה תחומים היא עושה ניסיונות לבנות מחדש את יכולתה. ראשית, היא פועלת לשיקום שני הכורים שבנייתם החלה עוד בימי השאה ונפסקה עם עלייתו של חומייני לשלטון. שנית, האיראנים חתמו לאחרונה עם סין על חוזה לאספקת כור כוח בהספק של 300 מגאוואט. ושלישית, לאיראן יש גם חוזה לרכישת שני כורים מרוסיה. במערב בכלל, ובקהילת המודיעין האמריקאית בפרט, גובר החשד שבמתקנים בחבלי קוויין ואיספהן מתבצעת העשרת אורניום, ומשמעות הדבר כי לאיראן יכולת להפקת חומר המאפשר ייצור ראשי נפץ גרעיניים.

הבעיה העיקרית הנוגעת לאיראן היא בעיית הפיקוח. היום לא מיושם בה כל משטר פיקוח, הדומה לפיקוח ולתכתיב הפירוק שמיושם לגבי עיראק. מצד שני, ניתן לסייג את הדברים במידת מה.

במזרח התיכון, כולל אלג'יר, יש פוטנציאל סיכון נמוך יחסית. ראשית, יש כמה מדינות שפוטנציאל הסיכון שלהן הוא אפסי. ירדן וסעודיה נמצאות למעשה מחוץ לתמונה לחלוטין. יש כמה מדינות שפוטנציאל הסיכון שלהן הוא נמוך עד נמוך מאד, כמו סוריה, לוב ופקיסטאן. סוריה, משום שהתוכנית שלה נמצאת בחיתוליה. סוריה חתמה רק לאחרונה על חוזה לרכישת כור מחקר ראשוני, ועיר בממדיו, ותהליך הקמת התשתית בסוריה יהיה מאד ממושך.

לוב נמצאת גם היא בראשיתו של תהליך. יש בלוב קריה למחקר גרעיני. כל מה שאנחנו יודעים הוא שבשנים האחרונות לא היתה בלוב התקדמות משמעותית בתחום הגרעיני. פקיסטאן היא פוטנציאל סיכון גבוה, אבל להערכתו, פוטנציאל איום נמוך. לפקיסטאן יש כבר היום יכולת גרעינית מבצעית או, לפחות, יכולת להרכיב במהירות רבה יכולת גרעינית מבצעית. אבל יש הסתברות מאד נמוכה שהיא תעביר משהו מיכולתה הרגילה לאחת ממדינות המזרח התיכון. ראשית, העניין שלה בסכסוך הישראלי-ערבי מוגבל. שנית, יש לה רצון לשמור על מוניפול כלשהו, אם בכלל, במסגרת המוסלמית. ושלישית, פקיסטאן שואפת לצמצם את התמריץ של ישראל לפעול נגדה ונגד יכולתה הגרעינית, אם בעצמה ואם בשיתוף פעולה עם הודו. בפקיסטאן, כמו במדינות אחרות במזרח, יש הערכה רבה ליכולת הפעולה של ישראל והתמריץ שלה להימנע מלעורר את ישראל לפעולה נגדה הוא גבוה מאד.

יש כמה תוכניות שפוטנציאל האיום שלהן הוא בינוני. בראש ובראשונה באלג'יר ובמצרים. אלג'יר חתמה עם סין על חוזה להקמת כור בהספק של 300 מגאוואט, אבל הכור הזה יהיה נתון לפיקוח הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית. באלג'יר גם אותרו מבנים הרומזים לכוונה או לאפשרות להפריד פלוטוניום מתוצרי הכור, ועל-ידי כך יוכלו האלג'ירים לרכוש לעצמם חומר בקיע. אבל אלה הם חשדות ראשוניים בלבד, ובאופן כללי תוכנית זאת נמצאת בשלביה הראשונים.

למצרים, לעומת זאת, יש תשתית מתקדמת מאד בתחום הגרעיני - אם כי לא בתחום היישום הצבאי שלה. דווקא בתחום התשתית האנושית ובתחום המדעי וההנדסי, מצרים היא אולי המדינה המתקדמת ביותר במזרח התיכון. יש במצרים קריה למחקר גרעיני הפועלת כבר יותר מ-30 שנה, ולאחרונה חתמו המצרים על חוזה להקמת כור מחקר נוסף - בהספק של 32 מגאוואט - מארגנטינה.

אבל כל זה, בינתיים, במסגרת הסיכון ולא במסגרת האיום. מצרים עדיין דבקה בהחלטה

ראשית, לגבי הכורים שאיראן רוכשת, יש לזכור שאיראן חתומה על האמנה למניעת תפוצתו של הנשק הגרעיני ומשמעות הדבר, שכל המתקנים המוצהרים שבידי איראן נתונים בהווה ויהיו נתונים בעתיד לפיקוח הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית.

עם כל הספקות לגבי יעילות הסדרי האימות והפיקוח של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית, עד כה לא נמצאו שום ראיות לחוסר היעילות של אמצעים אלה, ככל שהדבר נוגע למתקנים מוצהרים, שלגביהם הסדרי האימות והפיקוח אכן יושמו. הבעיה בעיראק היתה, שהמערכת הזאת נכשלה לחלוטין לגבי מתקנים לא-מוצהרים, ומשמעות הדבר לגבי איראן, שפוטנציאל הסיכון והאיום טמון לא בכורים שידוע על רכישתם – ושיהיו נתונים לפיקוח של הסוכנות הבינלאומית – אלא בהקשר למתקנים שיש חשד לגבי קיומם ושהם אינם מתקנים מוצהרים, ולכן הם לא יהיו נתונים להסדרי הפיקוח של הסוכנות הבינלאומית.

להקשחת ההסדרים והמגבלות על העברות טכנולוגיה ורכישות במערב אירופה יש השפעה גם על תוכניתיה של איראן. מצד שני, נכונותם של האירופאים להעלים עין מחלק מהפעילות העיראקית בשל האינטרסים הכלכליים שהיו להם בעיראק, נכונות זו תקפה גם לגבי איראן, ודי בראיית האינטראקציה הכלכלית בין גרמניה לאיראן כדי לחוש בעוצמתו של גורם זה. בכל הקשור לאיראן ניתן לסכם ולומר שההערכה הרשמית של גורמים בישראל היא שעד סוף שנות ה-90 תהיה בידי איראן יכולת גרעינית. בינתיים ההערכה הזאת נשענת על בסיס עובדתי דק למדי.

כמה מילים על הנושא של פוטנציאל הסיכון הטמון בתוכניות הגרעיניות במזרח התיכון, והאיום הנשקף מהן לישראל. לשון אחר, כיצד שומרים על שפיות לנוכח האיום? בסווה הקרוב הסיכון לישראל טמון בתוכנית הגרעינית האיראנית ואליה יש להתייחס. הסיכון הוא כמובן בתחום היכולת; האיום – שאלה של כוונות. ובעניין הזה, אנקוט עמדה קצת אפיקורסית.

ברור שניתן לצבור הרבה נקודות פופולריות ולמכור עיתונים בעזרת כותרות מפחידות, המאדירות את האיום הגרעיני האיראני מבחינתה של ישראל. גם ברור ששום הערכה לחומרה שלא תתממש, לא תזכה בשום נקודות חובה, בעוד שההפך נכון לגבי הערכה מקילה, שתתגלה כמוטעית. כראי להביא דוגמה להמחשת הדברים. מי זוכר את אלה שהגזימו בסכנת היווצרותה של החזית המזרחית, מיד לאחר חתימת הסכם השלום עם מצרים? התחזית הזאת לא התממשה, אבל אנו התגלנו כאלופים בהפחדה עצמית. והנטיה הזאת בולטת גם בהתייחסותנו להערכת הסיכון שבהתחמשות

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

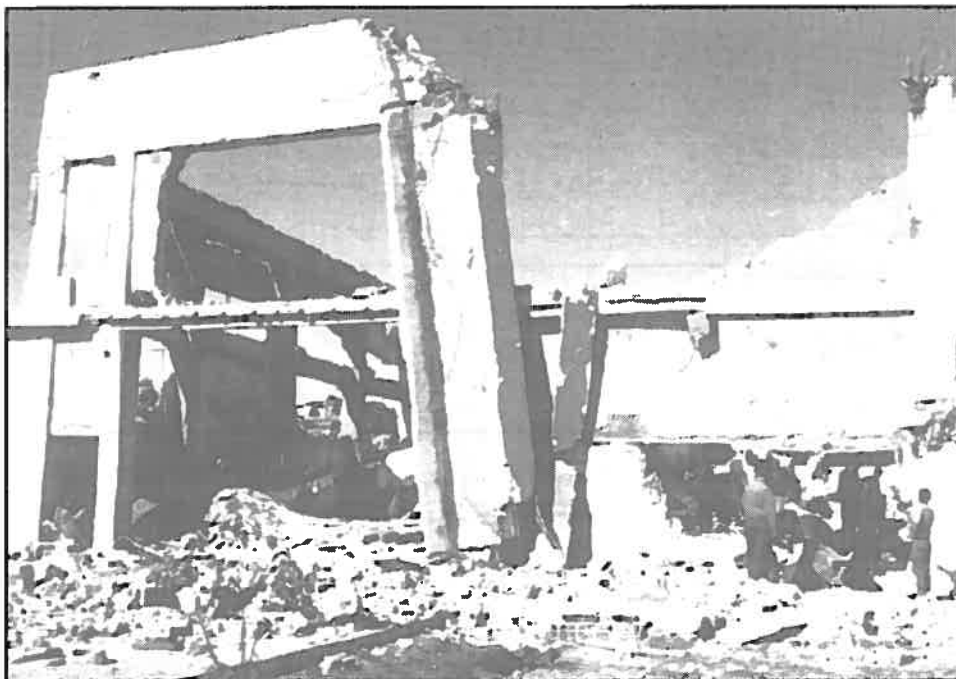
מדינה מוסלמית כמו איראן, ובמיוחד בסוגיית מידת הרציונליות שיש לייחס למנהיגים של מדינה שכזאת.

יש בינינו המייחסים למנהיגים האלה נכונות להפעיל נשק גרעיני נגד ישראל – גם אם מנהיגים אלה יעריכו שלישאל יש יכולת תגמול גרעינית. יש גם מי שמעריכים שמנהיגי איראן הקיצונים יפתחו במתקפה גרעינית לשחרור ירושלים, גם אם הדבר יהיה כרוך בהתאבדות לאומית מצדם, וגם אם ירושלים וסביבותיה יושמדו במעשה הזה. מנגד, בולטת העובדה שכשבוטחים את ההתנהגותם של מנהיגים במזרח התיכון עד עתה, אין כל ראייה לדפוס התנהגותי שכזה, אפילו לא בקרב מנהיגי איראן.

לעתים קרובות לא נעשית אצלנו ההבחנה בין הרטוריקה הערבית המתלהמת, שהמנהיגים הערביים והמוסלמים עושים בה שימוש לצורך גיבוש תמיכה פנימית, לבין ההתנהגות המנהיגים בפועל. זו איננה פחות זהירה או רציונלית מהתנהגותם של מנהיגי מדינות נאורות כישראל ב־1973 או ב־1982, או כמדינות מערב אירופה ב־1914 וב־1945. צריך לזכור בהקשר הזה שגם איראן וגם לוב, שמנהיגיהן מפגינים קיצוניות כלפי פנים, ומצטיינים ברטוריקה מיליטנטית, דבקו במדיניות שמרנית למדי בזירה החיצונית. ודוגמה אחרת: אנוואר סאדאת איים שהוא ישחרר את הארמה הערבית גם אם הדבר יעלה לארצו בחצי מיליון מצרים. צריך לזכור שחצי מיליון מצרים הם פחות או יותר אחוז אחד מהאוכלוסיה המצרית, זה שיעור דומה לשיעור הקורבנות שהקרבונו אנו במלחמת העצמאות של ישראל, ובפועל שילמה מצרים מחיר נמוך בהרבה ממה שהיה סאדאת מוכן לשלם.

לאיראן גם יש בעיות פנים חמורות והיא צריכה להתמודד מול איום חיצוני חמור ונמשך בדמותה של עיראק, ויש לה כמובן עניינים בלתי פתורים עם ארצות הברית במדינות המפרץ. לדעתי, אין כל היגיון שבמדיניות שלנו כלפי איראן, במיוחד בתחום ההצהרתי, נתרם ולו במשהו להפיכת איראן מיריב לאויב מושבע, לא רק במישור האידאולוגי-הצהרתי, שבו אנחנו כבר אויבים מושבעים של איראן, אלא במישור המעשי.

אעבור עתה לנושא השלישי: האם תהליך הגירעון של המזרח התיכון הוא תהליך הפיך? התשובה היא חיובית; באזורים אחרים בעולם אכן התברר שהתהליך הפיך. בשנות ה-70 היו דרום קוריאה וטייוואן על סף יכולת גרעינית. בלחץ אמריקאי התוכניות האלה הופסקו. בסוף שנות ה-80 הסכימו ברזיל וארגנטינה, לאחר שהיו במצב מאד מתקדם בתחום הזה, לנסיגה מפיתוח יכולת

הריסות מפעל תעשייתי בזעפרניה שליד בגדד ששימש לייצור חומרים גרעיניים, ונהרס בהתקפת טילי שיט אמריקאיים. ינואר 1993. (AP באדיבות "מעריב")

באשר לקהילה הבינלאומית, ראשית, מדובר בחיזוק מנגנוני הפיקוח של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית. הבעייתיות או החולשה העיקרית של הסדרי הפיקוח של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית היא בכך שלמעשה הם הוחלו רק על מיתקנים מוצהרים. אם מדינה מסוימת חשדה שבמדינה שכנה נבנה מיתקן גרעיני, וביקשה לבדוק מה מתרחש במיתקן זה, היא לא היתה יכולת לפנות לסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית ולדרוש בדיקה – ביקור של אנשי הסוכנות הבינלאומית באותו מיתקן בלתי מוצהר, מה שאנחנו מכנים challenge inspection, או בעברית, ביקורת אתגר. על פי האמנה הבינלאומית למניעת הפצתו של הנשק הכימי שנחתמה ב-13 בינואר 1993 הוקם מנגנון המאפשר את קיומן של ביקורות אתגר שכאלה.

גרעינית. הן הסכימו להצטרף לאמנה המגדירה את יבשת דרום אמריקה כאזור חופשי מנשק גרעיני. הן הסכימו להעמיד את כל המתקנים הגרעיניים שבתחומן להסדרי הפיקוח של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית, ואף הגיעו לכלל הסכמי בקרה ואימות הדדיים ומחמירים מאלה הנהוגים על-ידי הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית.

גם דרום אפריקה עברה תהליך דומה. היו בידה לפחות שישה מיתקנים גרעיניים. כאשר בראשית שנות ה-90 היא החליטה לחסלם, וחתמה על האמנה למניעת תפוצתו של הנשק הגרעיני. היא גם העמידה את כל מיתקני התשתית הגרעינית שלה לפיקוח הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית. דין דומה חל על המעצמות עצמן. מזה כמה שנים הן נמצאות בתהליך הקטנה והפחתה של הסכנה הגרעינית בתחום האסטרטגי. בהקשר זה בולטים הסכמי סטארט המקסינים את סדר הכוחות הגרעיניים לכדי שליש ממה שהיה סדר כוחותיהם עד לפני מספר שנים.

אף במזרח התיכון יש מקרים שבהם תהליך הגירעון התהפך או שינה כיוון; ובמזרח התיכון כבאזורים אחרים, דחייה של תוכנית משמעותה לעתים, ביטול – אם בשל שינוי בנסיבות הפוליטיות או שינויים במנהיגות. לוב לדוגמה, היתה פעילה מאוד באמצע שנות ה-70 בחיפוש אחרי יכולת גרעינית. נראה שלוב זנחה את המסלול הזה והיום היא נסמכת יותר ויותר על בניית יכולת בתחום הכימי.

גם למצרים היתה בשנות ה-70 תוכנית גרעינית שאפתנית, לפחות בתחום האזרחי, וגם תוכנית זאת לא התממשה במלואה. גם איראן היתה משיגה יכולת גרעינית הרבה יותר מוקדם אם התהליכים שהתחילו בסוף שנות שלטונו של השאה היו נמשכים כמתוכנן, ואם לא היתה מתחוללת המהפכה של חומייני. גם בעיראק כבר חלו מספר דחיות מאד משמעותיות בתוכנית הגרעינית שלה, מפיצוץ ליבת הכור אוסירק בצרפת, דרך הפצצת הכור ביוני 1991 וכמובן, מלחמת המפרץ ומשטר הפיקוח שהוטל על עיראק. כל הדוגמאות האלה מוכיחות שבעקרון התהליך הוא בהחלט הפיך. הדוגמה היחידה לכישלון בתחום הזה בעולם הערבי-מוסלמי היא פקיסטאן, והדבר בעצם מוכיח שהתהליך הוא בעיקרון הפיך, אבל אין כל ערובה להצלחה בהפיכתו.

ונקודה אחרונה, באילו אמצעים ניתן להביא להפיכת התהליך ולצמצום והקטנת תפוצתו של הנשק הגרעיני? התשובה על כך תינתן בשלושה מישורים – מישור הקהילה הבינלאומית, מישור הספקיות של היכולת הגרעינית ולבסוף, בהקשר למדינות האזור.

בעקבות מה שאירע בעיראק, גבר הלחץ הבינלאומי לחזק את מגגנוני הפיקוח של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית, ולהעניק לה את הסמכות והיכולת לבצע ביקורות אתגר. למעשה, במקרה של צפון קוריאה כבר רואים את הניצן הראשון של ביקורות אתגר וגיתן לצפות שלאחר צפון קוריאה יבוא תורה של איראן. זו רק התחלה, ועדיין רב המרחק מההסדרים הכלולים באמנה למניעת הפצתו של הנשק הכימי. אך בהחלט בולטת המגמה לחזק את הפיקוח.

עניין נוסף בהקשר הבינלאומי הוא הצורך לקדם יוזמות מהזירה הבינלאומית לזירה האזורית. גיתן להזכיר בהקשר זה את יוזמתו של הנשיא בוש ממאי 1991 להקפיד את הייצוא של חומרים בקיעים – אורניום מועשר או פלוטוניום – למזרח התיכון. להערכתי, הקפאה של המצב הקיים במזרח התיכון בתחום הגרעיני היא בעקרון מצב גז וטוב לישראל. בתרגום המעשי של העיקרון הזה, יהיה צורך להקפיד שההקפאה אכן תהיה, כלומר שהיא תהיה אפקטיבית ושהיא תכלול את כל מדינות האזור, או לפחות את כל המדינות שלישאל צריך להיות עניין בהן, וזה כולל את איראן, ומצד שני להקפיד שההקפאה לא תהיה יותר מאשר הקפאה.

במישור ספקיות הטכנולוגיה הגרעינית, מה שניתן לעשות להיפוך התהליך הוא להחמיר את המגבלות על העברות טכנולוגיה גרעינית למדינות האזור. המאמצים בכיוון זה נמשכים בשני מישורים. במישור האחד, ארגון הספקיות, ה-Nuclear Suppliers Group, מתכנס מדי פעם ומנסה להחמיר את הכללים בעניין. לאחרונה, לקימו חמש המעצמות, החברות הקבועות במועצת הבטחון, מסגרת להתייעצות בנושא. מאמצים אלה יכולים להיות אפקטיביים רק אם יהיו מגובים בחקיקה פנימית בעלת שיניים וענישה מחמירה במדינות הרלוונטיות. המובילה בתחום הזה היא ארצות הברית, שאימצה מערכת חקיקה מסועפת בנושא. וכמובן, כל האמצעים הללו לא יכולים להיות אפקטיביים אם הספקיות-בכוח לא ישתפו פעולה, במיוחד בתחום המודיעיני, וכתוצאה ממודיעין טוב, בתחום הטיפול. ואכן, בשנתיים האחרונות יש דוגמאות למדינות המיידעות זו את זו ומצליחות להביא לחסימה של העברת טכנולוגיה מסוכנת באמצעות המשטרות, ובאמצעות שלטונות המכס של המדינות השונות.

וכמובן הנדבך האחרון הוא נדבך של מאמצים בתחום הזה מצד מדינות האזור עצמן. בעצם יש שלושה תחומים של פעילות אפשרית בתחום הזה. ראשית, הפעלת לחץ על הספקיות הגרעיניות לשכנע אותן שיימנעו מאספקת הציוד, הטכנולוגיה והחומרים הכימיים לשכונות האחרות בזירה.

שנית, מישור המאמצים לפיקוח ובקרת נשק. האתגר בתחום זה הוא לצקת תוכן בשיחות הרב-צדדיות על נושא זה שנפתחו במוסקבה, והתקיימו בווינגטון ובמוסקבה. במסגרת זאת יש לעשות מאמץ רציני ולכלול את עיראק ואת איראן בשיחות, משום שלהסדרי בקרת הנשק שיהיו רלוונטיים לתחום הגרעיני ואשר לא יכללו את השתיים, לא תהיה כל משמעות לגבי מדינת ישראל. תחום הפעילות השלישי גיתן לכינוי – סיכול הדדי. כלומר, מאמצים הדדיים להריסת מתקני תשתית גרעינית. לדוגמה, לאחר שישאל עשתה בתחום הזה להריסת או לדחיית התוכנית הגרעינית של עיראק, טוב היה לו עיראק היתה תורמת את חלקה וגוהגת באותה הדרך לגבי שכנתה, איראן. ייתכן ובמגבלות של המזרח התיכון, יתברר שזה האמצעי היעיל ביותר להפיכת מגמת הגירעון.

בהקשר זה, ברצוני להעיר לגבי אחת התיזות המרכזיות בהרצאתו של פרופ' יהושפט הרכבי. כפי שעולה מדבריי האחרונים, האחריות הסופית למנוע את תפוצתו של הנשק הגרעיני, מוטלת על מדינות האזור עצמן, והסיבה לכך היא שבניגוד לשאיפה, ואולי התחזיות שהיו מיד לאחר מלחמת המפרץ, שמגמת ההתפתחות היא לכיוון של "סדר עולמי חדש", אנו הולכים בכיוון של "אי-סדר עולמי ישן". המראות שאנו רואים בשנה האחרונה – בבוסניה ובמקומות אחרים – מוכיחים לנו יותר ויותר את מה שראינו בשנות ה-20 וה-30, והסיכויים שמעצמה גדולה, ארצות הברית או אחרת, "תעשה פה סדר" גראים היום פחותים.

וכדאי להרחיב בנקודה זאת. ראשית, נכונותו של השוטר האמריקאי להתנהג כשוטר, הולכת ומצטמצמת. ארצות הברית הסיקה את המסקנה שהיא שילמה מחיר יותר מדי גבוה מהסביר על האחריות שהיא לקחה על עצמה לאחר מלחמת העולם השנייה, אחריות ומטריה שמתחתיה פיתחו יפן וגרמניה כלכלה מצליחה, בעוד שארצות הברית מוצאת את עצמה בתחום זה רחוק מן המקום שבו היתה רוצה להימצא.

שנית, מה שהתגלה במלחמת המפרץ, ושוב בהקשר היוגוסלבי, בנושא בוסניה, הוא שהאמריקאים אינם מוכנים לפעול. וזה שוב, בניגוד לתפקיד שהם לקחו על עצמם בשנות ה-50 וה-60. הם אינם מוכנים לפעול אלא אם קיים קונצנזוס רחב ביותר בקרב מדינות מערב אירופה. ושלישית, האמריקאים ניצבים שוב בפני העובדה שיכולת ההתנגדות של מדינות קטנות להתערבות של המעצמות לא רק שלא קטנה אלא גדלה. ימי "הדיפלומטיה של ספינת התותחים" תמו, וגם משום

בדרום אמריקה, שלגביהם יושמה הדיפלומטיה הזאת בשנים עברו. ולכן, לצערי, למרות השאיפה לראות סדר עולמי חדש, אני אינני רואה אותו באופק. תודה רבה.

מר יוסף אלפר:

תודה רבה לד"ר שי פלדמן. נותרו לנו כמה דקות לשאלות.

שאלות ושובות

ח"כ מרדכי גור:

שאלה לפרופ' יובל נאמן ולפרופ' הרכבי. במידה שמגיעים להסכמי שלום עם ירדן, עם סוריה ועם הפלסטינים. איך אתם רואים את איראן כאויב פוטנציאלי בהקשר שדובר בו כאן.

שאלה:

כל שלושת המרצים ובייחוד השניים הראשונים, הניחו שברית המועצות או רוסיה וכל המדינות שהיו בברית המועצות, כבר לא נוטלות חלק במאזן הגרעיני הבינלאומי, ואינן נחשבות עוד לאויב של ארצות הברית, או חדלו להיות בעיה מבחינתה. התהליך הזה החל רק לפני כשלוש שנים. על סמך מה קובעים קביעה היסטורית נחרצת שכזאת, שהחזרה ממנה יכולה להיות בעור שנתיים?

שאלה:

האם אין סכנה להפיכה באחת מהרפובליקות המוסלמיות של ברית המועצות לשעבר בכיוון מוסלמי שיצי ובעקבותיה, העברת נשק גרעיני לאיראן?

ד"ר שי פלדמן:

לפי התחשיבים שישנם במערב, יש ברוסיה ובשאר מדינות החבר 1,150 טונות של אורניום מועשר ו-350 טונות של פלוטוניום. אם לוקחים בחשבון שנדרשים לא יותר מתשעה ק"ג של פלוטוניום לייצור פצצה גרעינית, ברור מה משמעות הדבר. זאת ועוד, ברוסיה יש היום הרים של חומר בקיע.

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

ואם הפיקוח המיושם לגביו לא יהיה מלא, קיימת כמובן סכנה תיאורטית העלולה להפוך לסכנה מעשית.

אף על פי כן, עד היום, אין לנו שום מידע או ראיה לכך שהיתה דליפה של חומר גרעיני מברית המועצות לשעבר לאחת ממדינות המזרח התיכון, אבל אין פירוש הדבר שלא יקרה כדבר הזה. אמנם העברת החומרים הגרעיניים כרוכה בקשיים לא מעטים: מדובר בחומרים רעילים. פלוטוניום, למשל, הוא חומר רעיל ביותר והיכולת להעביר כמה קילוגרמים של פלוטוניום, כרוכה בסכנות בלתי מבוטלות. אבל מצד שני, זה לא בלתי אפשרי, ומכיוון שמדובר במצב שבו כמות קטנה מאד היא משמעותית מאד, אז הדרך היחידה למנוע זאת היא על-ידי חסימה טוטלית של המעברים, כולל מעברי הגבול. אך כל מי שידע משהו על מה שמתרחש בגבול שבין איראן למדינות חבר העמים המוסלמיות, יודע שחסימה הרמטית היא בלתי אפשרית היום. באשר לאפשרות של הפיכה באחת ממדינות החבר בכיוון מוסלמי קיצוני, על כך אין לי תשובה. ניתן, בכל זאת, להקשות ולשאול, איזה אינטרס יהיה למנהיגות חדשה שתקום באחת מהרפובליקות לשעבר, להעביר יכולת גרעינית לאחת מהמדינות במזרח התיכון. גם לשאלה זו אין לנו תשובה.

פרופ' יהושפט הרכבי:

אנחנו חיים בעולם מסוכן, בעולם שאין בו ודאות. מי שמבקש ודאות מבקש דבר שאיננו קיים. ואמנם יש סכנות בנושא האיראני. אבל השאלה שתעמוד היא, האם בגלל שאין לנו ערובה מלאה לגבי האיראנים, לא נעשה הסדרים עם האחרים. לגבי האיראנים ברצוני לציין דבר נוסף. איראן, ש"מזמינים" אותה למזרח התיכון היא איראן שונה מאיראן שלא מזמינים אותה. אם לא יהיה הסדר, אני רואה סכנה שיזמינו אותה. כאשר, נניח, תעמוד בעיה בפני סוריה, והיא תרגיש שהיא בסכנת תבוסה, היא עלולה להזמין גייסות איראניים. ולכן, תמיד יש לזכור את העניין האיראני, אבל לראותו בפרופורציות האמיתיות.

בנושא הגרעיני, בגלל ממדי הבעיה, יש נטייה להגזים ולעבור לקיצוניות, לראות צל הרים כהרים. אין להקל ראש, אך יש לראות את הדברים בצורה שקולה ומאוזנת. כך הדבר גם לגבי ברית המועצות לשעבר. יכול להיות שהיא תשוב לזירה המעצמתית - אני אינני סבור כך - ואפשר שבברית המועצות לשעבר עלולים להתפתח גילויים קשים מאד של יריבויות פנימיות, שלא יגלוש לתוקפנות חיצונית. הנה, ביוגוסלביה המלחמה לא גלשה לתוקפנות חיצונית. העולם מתרגל

לדברים כאלה, לאזורים "מוזנחים", אזורים שלא שמים אליהם לב, אזורים שיאמרו להם: "תיתחנקו במלחמותיכם, או שתמצאו את הפתרון." זו הדרך שבה הלכה ההיסטוריה. כל הגבולות עוצבו במאבקים. ולכן הדרך הטבעית, ההיסטורית היתה לתת למאבקים האלה להמשיך.

באשר למעצמות. יש פיתוי עצום להיות ספקני. ראו מה קרה בתקופתנו. שנים רבות הייתי איש מודיעין, ובמודיעין היתה חסינות, מדינה זרה לא יכלה לדרוש אותך מפני שהמדינה שלך הגנה עליך. בפעם הראשונה, דורשים שני סוכנים של לוב. הלובים מסרבים, ולכן אין קשר אוירי ללוב. לוב יכולה להמשיך ולהתקיים, אבל מטילים עליה סנקציה. ולאט לאט אף מחריפים את הצעדים נגדה. ב-1936 פלשה איטליה לאתיופיה. העולם, המעצמות, לא עשו דבר. היום לאחר שפלשה עיראק לכוויית, הרסו את עיראק. זה לא דבר פשוט, ועיראק היא מדינה בלתי רגילה מבחינת הסגירות שלה וכדומה.

ובכן, אני רואה היום מידה גדולה יותר של נכונות להתערב. בנושא הגרעיני, אני מניח שמשום חומרת הדברים תהיה נכונות לפעולות תקיפות. ב-4 באוגוסט 1992 רואיינתי בתוכנית "ערב חדש" בטלוויזיה. זה היה יומיים אחרי שעיראק פלשה לכוויית. אמרתי בראיון שהאמריקאים ייכנסו בכוח ויהרסו את התשתית הכלכלית של עיראק, כאשר הנטייה בישראל היתה להגיד מתוך זלזול מסוים שהאמריקאים לא יעשו דבר. נוסף על כך יש אצלנו אמונה ב"fait accompli", בעובדה המוגמרת: העיראקים קבעו עובדה - העולם יוריד את ראשו. זה לא היה כך. אינני חושש, למשל, להביע הערכה שאם עניין התחמשותה הגרעינית של צפון קוריאה לא יבוא על פתרונו, לא תהסס ארצות הברית להפעיל כוח נגדה. זאת משום שאם ירשו לצפון קוריאה להמשיך ולהתקדם בכיוון הגרעיני, זה יהיה תקדים והנושא הגרעיני הוא נושא רגיש, שגו מידת הסובלנות של המעצמות תהיה יותר קטנה. האם כך יהיה תמיד? זאת אין לדעת.

אנחנו חיים בעולם של אי-ודאות, וצריכים לראות את הדברים ולשקול אותם בצורה יחסית בהשוואה למה שקורה בעולם. כפי שהסברתי, בנושאים מסוימים יתערבו, ובאחרים לא יתערבו. הנה לאפריקה עשו מרג'ינליזציה - העבירו אותה לשוליים. יש שם רעב, אז העולם שופך קצת ורעונים. כנגד זה, מתי קרה בעבר שנכנסו למדינה כדי לעשות בה סדר פנימי כמו שעשו בסומליה?

אכן התמונה היא של עולם מורכב מאד, עולם שיהיה הרבה יותר קשה להבין אותו, ויהיה הרבה יותר קשה ללמד אותו. ואנחנו נמצאים באזור מסובך שבעתיים, כשאנחנו עצמנו מסובכים, בשל כל

יותר קשה ללמד אותו. ואנחנו נמצאים באזור מסובך שבעתיים, כשאנחנו עצמנו מסובכים, בשל כל מיני בעיות בנפש הקיבוצית שלנו. הבה נתייחס לעצמנו בבקורתיות ונראה כיצד אנחנו משיגים את התוצאות הטובות ביותר. הבעיה היחידה המטרידה אותי - ובכוננה לא דיברתי על ישראל - היא כיצד תצא ישראל כשבידה ההסדר הכי טוב. בעיות אחרות הן בשבילי משניות. הרבה מדינות יכולות להרשות לעצמן לנהוג בטפשות ובכל זאת להסתדר. חולשתה של ישראל היא בכך שאנחנו צריכים להיות חכמים, והדרישה הזאת לחוכמה היא קשה. היא דרישה בלתי רגילה בהיסטוריה האנושית.

פרופ' יובל נאמן:

נשאלה שאלה לגבי קוחססן שלה פוטנציאל גרעיני גדול. קוחססן היא מדינה יציבה יחסית - 35% מהאוכלוסייה הם רוסים. מן הרפובליקות הפחות יציבות באמת, הוציאו את הנשק. בסג'קיסטן, העומדת אולי להיות קשורה עם איראן, אין נשק גרעיני. גם אין נשק גרעיני בקווקז בגלל המלחמה בין ארמניה ואזרבייג'ן, שכן הוציאו את הנשק הגרעיני מהדיכוי של הצבא האדום המוצבות שם, כך שהסכנה משם יחסית קטנה יותר. בעניין המצב ברוסיה, האמריקאים מביאים בחשבון שהמצב שם נויל ועלול לקרות שם משהו, ולכן הם לא חיסלו את כל הנשק הגרעיני שלהם. לי נראה שהמצב לא יכול לחזור לקדמותו, אבל אם בכל זאת יהיו התפתחויות כלשהן, ארצות הברית לא התפרקה מנשקה הגרעיני, אלא רק מקטינה בהדרגה את היקפו ועושה זאת בתיאום עם הרוסים.

בעניין איראן, ניתן לעשות השוואה היסטורית. אירלנד קיבלה מעמד של דומיניון ב-1922 ועצמאות מלאה בסוף שנות ה-30, והיום ב-1993, עדיין האיי-אר-איי מוסיף להטמין פצצות בלונדון ובערים אחרות באנגליה ומוסיף להילחם. פירוש הדבר שהאירים לא ויתרו. אני חושש שגם אם יהיה הסדר במזרח התיכון הוא לא יהיה מוסכם על הגורמים היותר מוסלמיים ופונדמנטליסטיים למיניהם, ולכן אני סבור שתישאר לאיראן עילה למלחמה; בכל מקרה, העוינות שלה לא תפחת. אולי בסך-הכל של העוינות תהיה הפחתה, אך איראן תישאר בכל זאת במעמד הפטרון של כל הגורמים האיסלמיים האלה, והם ימשיכו בשלהם. וצריך להביא בחשבון שהם לא פחות עקשנים מהאירים שעושים את זה מ-1922 ולא חדלו מדרכם למרות הכל.

נקודה אחרונה. והיה ובכל זאת יופיע נשק גרעיני במזרח התיכון, צריך להביא בחשבון שהמוטיבציה של ישראל להיכנס למחקר ופיתוח, וליצירתה של תשתית מו"פית בתחום הגרעיני

נבעה מכך שישראל לא היתה אמורה להיות הראשונה, אלא השנייה. ובמקרה כזה היא אכן תהיה השנייה. ואז צריך לחשוב על שיטות של איזון וכי, אם יתעורר אי-פעם מן סיכון שכזה, אני מקווה שכמו שהצלחנו לאתר בעבר את כל השריפות, אפשר יהיה לאתר גם את השריפות שיבואו. אובייקטיבית, יש אפשרות להמשיך ולאחר את הרברים ולהחזיק אותם כך שהם לא יפרצו ויגיעו לכלל מה שהצלחנו למנוע עד היום.

ד"ר שי פלדמן:

שלוש הערות קצרות על נושא הסדר העולמי החדש. ראשית אני חושב שהדוגמאות שהביא פרופ' הרכבי יכולות להוביל גם למסקנות הפוכות משלו. אני גם חושב שאנחנו חלוקים על העובדות. בסך הכל, המעצמה היחידה שנותרה בעידן שלאחר המלחמה הקרה לא מצליחה להביא מדינה אומללה כמו לוב, להסגיר שני טרוריסטים. דבר שני, למרות כל ההישגים הצבאיים של מלחמת המפרץ, עובדה היא שבוש בבית בגימלאות וצדאם חוסיין נשאר על כנו. אינני בטוח שהאמריקאים היו מגיבים בכוויית כפי שהגיבו, אם בכוויית ובאזור שבו היא שוכנת היו אותם אוצרות טבע כמו אלה שבאיופיה. ואני בטוח שהתגובה שלהם באיופיה היתה שונה, אם באיופיה היה הנפט שמצוי בכוויית. כראי לעקוב אחרי הוויכוח החרף המתנהל בדרגים בכירים של הממשל האמריקאי בשאלת ההתערבות הצבאית בבוסניה. הדרך היחידה שבה היה אפשר לשכנע את המערכת האמריקאית להסכים להתערבות בסומליה, היתה בכך שהכירו בה כהתערבות הומניטרית, והבטיחו לאמריקאים שאף חייל לא ייהרג. והראיה, ברגע שהחייל האמריקאי הראשון נקלע לקונפליקט טבעי, החל הלחץ לצאת מסומליה, וכידוע, האחריות לפעולה בסומליה כבר הועברה מארצות הברית לאו"ם. לכן אני מאד ספקני לגבי חלקה של ארצות הברית ולגבי יכולתה ליישם סדר עולמי חדש.

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעיני?

מושב שני

יו"ר - ד"ר מרק הלר:

גבירתי ורבותי, אני פותח את המושב השני של יום העיון. המושב הזה יוקדש לראיית בעיית הגירעון מבחינתם של הציבורים והממסדים הנוגעים בדבר במזרח התיכון. לצורך זה נשמע שני מרצים - את ד"ר יהודה בן-מאיר ואת ד"ר אריאל לויטה, שניהם חוקרים בכירים במרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה. הדובר הראשון, יהודה בן-מאיר, ידבר על העידן הגרעיני והציבור הישראלי.

ד"ר יהודה בן-מאיר.

העידן הגרעיני והציבור בישראל

נושא הגרעיני לא תפס עד היום מקום משמעותי בסדר היום של הציבור הישראלי. אפשר לרבר בעצם על תקופה של כ-25 שנה, שנות דור, מאז שלהי שנות ה-60, שהתחילו עם הגילוי הרמטי על ה"מפעל לטקסטיל" בנגב, והתברר שהוא כור למחקר גרעיני בדימונה. באותן שנים היו ויכוחים מסוימים עם ארצות הברית מסביב לעניין, אך אם נדבר על התקופה מסוף שנות ה-60, ובעצם על התקופה שער מלחמת המפרץ, תקופה של כמעט 25 שנה, הרי שבתקופה הזאת, מבחינת סדר היום הלאומי הישראלי, הנושא היה רדום.

במשך השנים היו שני אירועים שנתנו לו, אולי, קצת ערנה, אבל השפעתם חלפה מהר יחסית. הראשון היה, כמובן, הפצצת הכור בבגרד, ב-1981, מבצע שזכה לתמיכה רבה למדי ברעת הקהל הישראלית ונתפס כמוצק לחלוטין. אבל גם רישומו, שהיה חזק מאד בשעתו - יש הטוענים שהיתה לו השפעה ניכרת או בלתי מבוטלת על תוצאות הבחירות שהתקיימו כחודש וחצי לאחריו - נחלש,

כשאת מרכז הבמה הציבורית תפסו לאחר מכן נושאים אחרים, בעיקר הנסיגה מימית וכמובן, אחר כך, מלחמת לבנון. לאירוע הבא היו כל הסממנים של סרט מתח טוב, הכוונה כמובן לפרשת ועוננו שגם היא זכתה לכותרות ושקעה יחסית די מהר. כל זאת עד למלחמת המפרץ.

מלחמה זו עוררה מחדש את ההתעסקות בסוגיית הנשק הגרעיני סביב שאלת היכולת הגרעינית העיראקית. בעקבות מלחמת המפרץ זכה העניין לכותרות בעולם כולו, וביתר שאת בישראל. לאחר מלחמת המפרץ חזינו בניסיון הבינלאומי לחסל את היכולת הגרעינית של עיראק ובעימותים הדרמטיים עם משלחות הפיקוח של האו"ם. מלחמת המפרץ גם העלתה על הפרק את השימוש בטילים. בקיצור, ניתן לומר שמלחמת המפרץ העלתה את הנושא לסדר היום הלאומי בפעם הראשונה באופן יותר מלא. וכמובן, כל מה שבא אחר כך, כולל העניין של איראן, כל אלה העלו באופן ברור את סף הרגישות של דעת הקהל הישראלית לנושא הגרעיני.

בהערת אגב אפשר לומר, שהסיבה שבמשך 25 שנים לא עמד הנושא באופן משמעותי על סדר יומו של הציבור הישראלי, נבעה, בין השאר, מעוברת קיומו של קונצנזוס פוליטי-מפלגתי. יש לרבר זה חשיבות לעתיד, כי אם ישתנה הקונצנזוס, הכל יכול להשתנות. נכון שהיה גם קונצנזוס לאומי בסוגיה זו, אבל מה שחשוב הוא שהיה קונצנזוס בין המפלגות.

נושא הגרעיני לא היה מאז 1960 ועד היום, למקור של חילוקי דעות או ויכוחים בין המפלגות הגדולות בישראל. יתירה מזאת, אין ספק שבמשך יותר מ-30 שנה, קיימת הסכמה בין כל המפלגות הציוניות בישראל להימנע מלקיים דיון פומבי בסוגיה הגרעינית, או להימנע כמעט מכל התייחסות פומבית לנושא. אני משער שהדבר מבוסס על הידברות כלשהי בין המפלגות, ובעקבות זאת מתחזקת התחושה שאם יש אחרות לאומית וקונצנזוס לאומי עליו, ראוי הנושא לכך מבחינת הרגישות שלו. כדאי גם להוסיף שנושא הגרעיני נותר כמעט הנושא היחיד שעליו יש עוד הסכמה בין המפלגות. בעבר היה קונצנזוס בין המפלגות גם בסוגיית צה"ל, אך התגלעו בו בקיעים.

אך לא רק במפלגות מדובר, שכן הקונצנזוס הזה אומץ, באופן יוצא מן הכלל גם על-ידי התקשורת הישראלית, הן האלקטרונית והן הכתובה. התקשורת נהגה איפוק רב בספלה בנושא, וגם כאן, יכול להניח מי שיניח שהיתה איוושה הידברות ברמה מסוימת בין דרגי הממשל ובין התקשורת, ואם התקשורת משתכנעת, סימן שיש דברים בגו.

אבל כל זה השתנה לאחר 1991, לאחר מלחמת המפרץ. ירי הטילים על ישראל, הידיעות שהגיעו באופן דרמטי על המאמץ הגרעיני העיראקי שהיה קרוב למימוש, שמשמעותו נשק גרעיני בידי צדאם חוסיין, הידיעות על המתרחש באיראן, בלוב, ופחות, באלג'יריה וכו' - כל אלה, שינו את פני הדברים. והיום, יש להניח, הנושא הגרעיני יתפוס מקום יותר ויותר חשוב בסדר היום של הציבור הישראלי.

כיצד ניתן להעריך את אשר יקרה פה בסוגיה זו? - ברצוני לחלק את הרצאתי לשני חלקים. בחלק הראשון, אדבר על ההתייחסות של דעת הקהל בעולם הרחב לנושא הגרעיני באופן כללי. כמו-כן, אעסוק באופן יותר ספציפי בכמה תופעות שניתן ללמוד מאותן מדינות המחזיקות בנשק גרעיני, ושהיו מעורבות בעימות גרעיני פוטנציאלי - ואת אשר קרה ברעת הקהל של אותן המדינות. בחלק השני אעמוד על הנתונים שיש לנו, והם מעניינים ומרתקים, על דעת הקהל בישראל בנושא הגרעיני.

דעת קהל ונשק גרעיני

כהקדמה לנושא של דעת הקהל בכלל, מן הראוי לציין שההתייחסות של דעת הקהל בעולם לנושא הגרעיני אופיינה תמיד במידה רבה של אי-רציונליות. זאת אומרת, התייחסות שנעשתה במונחים אפוקליפטיים, דבר שלא היה תמיד מוצדק מתוקף הנסיבות והעובדות. הרבה נכתב על כך, ואין בכוונתי לחזור על הדברים בהרחבה. בהירשימה אמנם נהרגו 70,000 איש, וזה כמובן אירוע בממדים אפוקליפטיים, אבל עוד לפני הירשימה היו, למשל בטוקיו, בתקופה של 24-36 שעות, 80,000 הרוגים בהתקפות מאסיביות של חיל האוויר האמריקאי, ובכל זאת ההתייחסות היתה שונה לחלוטין.

מאז ומתמיד קיבל נושא הגרעיני משקל מיסטי מעבר למשקלו הממשי, בדומה למשל לנושא הסרטן. בספרות הפסיכולוגית מתועדים מקרים שכאשר מוסרים לחולה תוצאות בדיקה שממנה עולה שלא נמצא בה סרטן, אבל נמצאו בה סימני מחלה קשה בהרבה, ובעצם סימני מחלה חשוכת מרפא, התגובות של החולה ושל משפחתו היו - "תודה לאל, העיקר לא סרטן". היום, אגב, זה קורה עם האיידס - היסטריה עולמית שבוודאי איננה מוצדקת לפי ממדיה של המחלה. ההתייחסות הלא כל כך רציונלית לנושא הגרעיני איננה מוגבלת אך ורק לנשק הגרעיני, אלא נוגעת גם לשימוש בגרעיני

לצורכי שלום. ולראיה, המאבקים בעולם סביב כורים גרעיניים לייצור כוח, שבאו בעקבות מספר קטן מאד של תאונות, מקצתן קשות, אבל תאונות שנגרמו מצירוף של נסיבות מיוחדות. ואף על פי כן, בניית כורי כוח גרעיניים חדשים כמעט ופסקה לגמרי, וכך נעצר תהליך שיתרונו הכלכלי ברור וחד-משמעי, והדבר בא כתוצאה מלחץ של דעת קהל במדינות רבות בעולם, בעיקר במערב. יש כמובן הרבה סיבות לדבר. אציין שלוש המייחדות את הנושא הגרעיני מבחינת תפיסה פסיכולוגית-סובייקטיבית של הפרט, ושל דעת הקהל בכללותה.

ראשית כל, כשמדובר בנשק גרעיני מדובר בכוח הרס בלתי מוגבל. זאת אומרת, אין עליו כמעט כל מגבלה. ב-1963, ערב חתימת ההסכם על איסור קיום ניסויים גרעיניים באטמוספירה, פוצצו הסובייטים פצצה תרמו-גרעינית שעוצמתה היה 50 מגאטון או 50 מיליון טון טנ"ט. זה כמעט פי 4,000 מעוצמתה של הפצצה שהוטלה על הירושמה - והפצצה הזאת היתה פי 2,000 בעוצמתה מהפצצה הגדולה ביותר שהוטלה במלחמת העולם השנייה, עד להירושמה. והעוצמה של 50 מגאטון לא היתה העוצמה המקסימלית; מדענים טוענים שניתן גם לייצר פצצה תרמו-גרעינית בעלת עוצמה של 80, 70, 80 אף אפילו 100 מגאטון. כוח לכאורה בלתי מוגבל, הרס טוטלי וכו'.

אפשר שהסיבה השנייה להתייחסות המיוחדת לנושא הגרעיני טמונה בכך שמדובר בכוח הנתפס ככוח עולם, כוח יסודי, כוח בראשיתי של היקום עצמו, והדבר מעורר יראה ודרך-ארץ. כדאי לצטט בהקשר זה את ההודעה ההיסטורית של הבית הלבן ההודעה הראשונה לעיתונות בשמו של הנשיא טרומן ב-6 באוגוסט 1945 שבה נמסר על הטלת הפצצה על הירושמה. בהודעה נאמר בין השאר: The force from which the sun draws its power has been loosed against those who brought war to the Far East (הכוח שממנו השמש שואבת את עוצמתה הותר והופעל כנגד אלה שהביאו את המלחמה למזרח הרחוק). כבר בהודעה הראשונה, אם כן, צויין, כדי להמחיש את ייחודו, שלא מדובר בסתם עוצמה של פי כך וכך, זה לא "20,000 טון", אלא זה הכוח שמניע את היקום. ויש בזה איזשהו דבר מיסטי.

ודבר האחרון, אלמנט נוסף, שגם הוא מוסיף, אולי, לעניין המיסטי, ובתחושת דעת הקהל הוא מתקשר לפחד - עניין הקרינה. כלומר, דבר מאיים שאינך יכול לגעת בו, אינך יכול לראותו גם לא להריחו. אלו מעין קרניים סודיות נוסח המדע הבדיוני ואינך יכול להתגונן מפניהן. האדם אוהב לטפל במה שהוא יכול לראות. זה גם מסביר אולי את התחושה כלפי חומרי לחימה כימיים. גם אותם

אין רואים, לא מריחים, אבל האדם מבין בכל זאת שהוא חומר מסוים, גם אם הוא במצב של גז. לא כך הקרינה. ולאדם קשה לרדת לסוף התופעה הזאת. מבחינתו הוא רואה בה תופעה לא רציונלית.

חשוב לנסות לעקוב אחרי מה שקרה בדעת הקהל באותן מדינות שהיו מועמדות בכוח להיקלע למלחמה גרעינית, זאת אומרת, לבחון את דעת הקהל באותן המדינות אשר היה בידן נשק גרעיני: ארצות הברית, בריטניה וצרפת - מדינות במערב, שכן אין לנו כמעט נתונים על ברית המועצות ועל סין. מדובר גם במדינות שעל אדמתן הוצב נשק גרעיני, (בעצם מדינות נאט"ו), ובכל אותן המדינות אשר היו בעימות ישיר עם מעצמה עולמית, ואשר בהיפתח מלחמה, הן היו עלולות להיקלע באיושחי צורה למלחמה גרעינית. מכל אותן המדינות הצטבר חומר רב, וברצוני לסכם אותו כאן בקצרה, כי הוא רלוונטי לענייננו בבואנו לחזות את אשר צפוי להתרחש בדעת הקהל בישראל בנושא הגרעיני.

במשך כמעט 50 שנה, מ-1945 ועד היום, גויסה וגובשה דעת קהל אדירה, בהיקפים גדולים מאד, בהשתתפותם הפעילה של מיליוני אנשים, שיצאה נגד פיתוח, הרחבה והחזקה של נשק גרעיני. התנועה לבשה ממדים כמעט ללא תקדים בהשוואה לתנועות שלום ותנועות מתאה אחרות. אבל אם נבדוק בסופו של דבר את השפעתה ואת משקלה של דעת הקהל הזאת, דומה שאפשר לומר שעל אף הצלחות בלתי רגילות שהיו בגיוס דעת הקהל, השפעתה המעשית על הקברניטים ועל המדיניות היתה מוגבלת מאד.

תנועת השלום, ה-Peace movement הסובייטית, שהרוסים השקיעו בה מאמצים אדירים, הצלחתה העיקרית היתה בצאצא שהתייחס לנושא הנשק הגרעיני, ה-Ban-the-Bomb movement, שבשנות ה-60 פשטה בעולם המערבי כאש בשדה קוצים. בשנות ה-80, בתקופה שלאחר ויאטנאם פרץ צאצא אחר שלה ה-nuclear freeze movement שתפסה את הכותרות והיו לה הדים רבים.

התנועה הזאת, שאין ספק שעמדו מאחוריה גורמים סובייטים - במערב נטען שהיא הוקמה במגמה לשמר את נחיתותו הגרעינית של המערב, של ארצות הברית ושל נאט"ו מול ברית המועצות, לעומת טילי ה-SS20 וכו' - תנועה זו עוררה הדים גדולים מאד. בערים מרכזיות נערכו הפגנות שבהן השתתפו מאות אלפי אנשים. ערב הצבתם של טילי השיוט הראשונים על אדמת אירופה, צעדו במצעד מחאה בלונדון רבע מיליון איש, ובארצות הברית הפגינו ביום אחד מאות אלפי אנשים

יש דוגמאות אחרות לכך שדעת קהל הצליחה למנוע התפתחויות מסוימות. למשל, תכנית ה-Fall out shelters, ("מקלטי הנשורת"), שרווחה בארצות הברית בשנת 1960/61, תכנית הקשורה בשמו של הרמן קאהן שטען שארצות הברית תוכל לעמוד במלחמה גרעינית ולשרוד רק אם ייבנו בה מקלטי נשורת בכל רחבי המדינה. בשלב מסוים הצליח קאהן לשכנע את ממשל קנדי, אבל בסופו של דבר הרעיון נפל בגלל התנגדות עזה של גורמים מסוימים, ובהם גורמים שחייבו את הנשק הגרעיני, הן בקונגרס והן במרכזי ממשל אחרים, שחששו שבניית רשת של מקלטי נשורת תביא לגיבושה של דעת קהל היסטורית, שתפעל לצמצום הנשק הגרעיני, וטיפול לתוך המלכודת של תנועות כמו ה-Ban-the-Bomb וה-Better Red than Dead. ודוגמה אחרונה – פצצת הניוטרון. ממשל קרטס החליט בשעתו לפתח את הפצצה, ובעקבות לחץ של דעת קהל, בעיקר בקרב בנות בריתה של ארצות הברית באירופה, החליט הממשל לבסוף ב-1976 לזנוח את הרעיון לגמרי.

יש עוד דוגמאות של הצלחות של דעת קהל, של התפתחויות חיוביות שנוצרו כתוצאה מלחץ דעת הקהל. דוגמה קלאסית הוא הקו החם המפורסם – קו הטלפון שהוקם בין ראשי הממשל של ארצות הברית וברית המועצות. ראשיתו של הרעיון בוועידה שהתקיימה ב-1958, ועידה של מומחים לא-רשמיים בנושא התקפת פתע. עיתונאי אחד הצליח להפוך את העניין לנושא גדול הזוכה לתמיכה של דעת קהל. הן קנדי והן ניקסון, בהיותם מתחרים לנשיאות ב-1960, התחייבו לאמץ רעיון זה אם ייבחרו. העיתונאי הגיע עד כרושצ'וב, ראיין אותו וקיבל את הסכמתו. אבל שוב, ספק אם דעת הקהל היתה מביאה לתוצאה ממשית, אלמלא התרחש בינתיים משבר הטילים בקובה ב-1962 ונתן דחיפה לעניין. במשבר זה נדמה היה שהעולם עומד על סף התלקחות גרעינית. ואמנם, זמן קצר מאד לאחריו, בדצמבר 1962 כבר הוכן נייר עבודה סובייטי-אמריקאי בנושא, וביוני 1963 נחתם ההסכם.

ודוגמה אחרונה להשפעה הגדולה של דעת קהל. אפשר לטעון שעצם יוזמת ההגנה האסטרטגית (SDI) של הנשיא רייגן היא פרי, או תוצר של דעת קהל. עד היום יש ויכוחים רציניים בשאלה האם באמת ניתן להשיג הגנה של 100% נגד התקפה גרעינית. רייגן טען שתכנית "מלחמת הכוכבים" תהפוך את הנשק הגרעיני למיושן, ולבלתי שמיש לחלוטין. יש מי שטוענים שרעיון ה-SDI בא בעצם כתגובה של רייגן וממשלו ללחץ של דעת הקהל, שהגיעה לשיאה בתנועה להקפאת הנשק הגרעיני (Nuclear freeze movement). בשנים 83-1982 חתמו בקליפורניה כ-350,000 איש על עצומה שביקשה להעלות את הנושא במשאל עם או בבחירות.

צעדת תמיכה בפירוק הנשק הגרעיני. בקינגהאםשייר, אנגליה, שנות ה-60. (באדיבות "מעריב")

ב-150 אוניברסיטאות. והיו עוד הפגנות של יותר ממאה אלף משתתפים בלונדון, בבון ובעוד מקומות.

ואף על פי כן היו להפגנות תוצאות מוגבלות. ההישג הגדול ביותר היה פוליטי, והוא היה בבריטניה, שבה אחת משתי המפלגות הגדולות, מפלגת הלייבור, שהיתה בעבר מפלגת שלטון, אימצה כמדיניות רשמית שלה התפרקות חד-צדדית של בריטניה מנשק גרעיני. כל אחד מבין שבפירוק נשק חד-צדדי יש מידה של אי-רציונליות. ובכל זאת, מפלגת הלייבור אימצה את המדיניות הזאת והלכה איתה כמה פעמים לבחירות. יש הטוענים שעמדה זאת היתה אחד הגורמים העיקריים למפלה של הלייבור במספר מערכות בבחירות. סקרים שנערכו בבריטניה הראו ששיעור התמיכה הגבוה ביותר בפירוק גרעיני חד-צדדי של בריטניה הגיע ל-46%. מפלגת הלייבור זנחה את המדיניות הזאת רק ערב הבחירות האחרונות, לאחר שנסתיימה המלחמה הקרה, והנושא איבד מחשיבותו.

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

לסיכום חלק זה של הרצאתי, אחזור ואומר שבסופו של דבר צריך לראות דווקא את המגבלות של העניין. דעת הקהל השפיעה פה ושם; היא דירבנה אולי את ה"קו החם", אפשר שתרמה ליוזמה זאת או אחרת וייתכן ואף מנעה דברים אחרים, אבל דעת הקהל לא הצליחה למנוע את הצבתם של טילי השיוט באירופה, לא מנעה את הצבת טילי ה"פרשינג 2" ביבשת זאת. לא הביאה ל-Nuclear freeze ולא מנעה בעצם את פיתוח כלי הנשק הגרעיניים ואת הצבתם – שיקולים אחרים הכריעו את הכף.

האופציה הגרעינית ודעת הקהל בישראל

מכאן אני רוצה לעבור לדיון בדעת הקהל בישראל. אין הרבה חומר בנושא זה, אבל לשמחתנו המרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה יום ומימן פרוייקט חשוב שנקרא: "ביטחון ישראל בדעת הקהל", בהנחייתו של פרופ' אשר אריאן. במסגרת הפרוייקט נעשו מחקרים שוטפים החל משנת 1986. המחקר האחרון נעשה בינואר 1993, דהיינו, לפני כשלושה חודשים. על המחקרים האלו פורסמו לפחות שני ספרים וגם מחקר שנעשה אחרי מלחמת המפרץ. דיווח כמעט מלא על המחקר פורסם בספר שהוציא המרכז על השלכות מלחמת המפרץ: מלחמה במפרץ, השלכות על ישראל (הוצאת המרכז למחקרים אסטרטגיים ופפירוס, תל-אביב, 1991).

במסגרת המחקרים האלו נשאלו שאלות על שטחים, על שלום ועל שורה של נושאים הנוגעים לביטחון ישראל ולמדיניות. בין השאר נשאלו שאלות גם על הנושא הגרעיני. כל הסקרים מבוססים על מדגמים די רציניים – יותר מ-1,000 איש מתוך האוכלוסיה היהודית הבוגרת בישראל, להוציא את הקיבוצים. לא מדובר במשאלים טלפוניים, אלא בראיונות שבוצעו בידי מומחים.

מנתוני המחקר עולה שהמדיניות הגרעינית של מדינת ישראל זוכה לתמיכה ציבורית נרחבת למדי. קיים קונצנזוס לאומי די רחב, והממשלה נהנית ממנו, בכל הקשור למדיניות הגרעין הישראלית כפי שהיא נתפסת. כמה נתונים יאששו קביעה זו. במסגרת הפרוייקט התבקשו הנשאלים לענות על השאלה אם הם חושבים או מאמינים שיש לישראל נשק גרעיני. עוד בינואר 1986, 92% מהנשאלים ענו שהם ברעה של ישראל אכן יש נשק גרעיני. וכדאי להציג פה גם את חלוקת התשובות המפורטת יותר. לשאלה, האם לדעתך יש לישראל נשק גרעיני? ניתנו ארבע אפשרויות לתשובה. בטוח – 54% ענו שהם בטוחים שלישאל יש נשק גרעיני. 38% ענו – "חושב שכן, אך לא בטוח", וביחד

איש ארגון "גרינפיס" עורם ערימה של פצצות-אטום דמה מחוץ לבנייני הפרלמנט הבריטי, כצעד הפגנתי להאצת פירוק הנשק הגרעיני. לונדון, אוקטובר 1991. (AP באדיבות "מעריב")

התהפכה הקערה על פיה: שני שלישים אמרו - מוצדק, שליש אמרו - לא מוצדק. ואחרי מלחמת המפרץ הגיע שיעור המצדיקים את השימוש ל-88% התמונה נראית יותר מורכבת כאשר בודקים באיזו מידה ובאלו נסיבות יהיה מוצדק להשתמש בנשק גרעיני. שאלות אחרות בדקו מתי מוצדק להשתמש בנשק גרעיני? או, באיזה מקרה מוצדק להשתמש בו? - וכאן אנחנו רואים תופעה מעניינת. אלה שהצדיקו את השימוש, התרכזו בעיקר בשני מצבים. האחד ברור לחלוטין - תגובה להתקפה גרעינית על ישראל מצד מדינה אחרת. במקרה כזה, יותר מ-90% תומכים בתגובה גרעינית של ישראל נגד התוקף. אגב, הציבור לא מבחין בין נשק גרעיני לבין התקפה בנשק בלתי קונבנציונלי אחר, והיינו שגם פה שיעור התמיכה לא הגיע לאותו שיעור גבוה מאד, אך בהחלט היה גבוה - 73%-79% השיבו שמוצדק להגיב גרעינית על כל התקפה בנשק כימי או ביולוגי. שאלה אחרת שנשאלה בסקרים היתה האם מוצדק להשתמש בנשק גרעיני במצב של יאוש, כדי למנוע תבוסה במלחמה קונבנציונלית, לא גרעינית. ב-1987 58% השיבו שמוצדק; ב-1991, אחרי מלחמת המפרץ, ירד השיעור ל-50%, וב-1993 ל-47%. ניתן אפוא להכליל ולומר שמחצית הציבור בישראל מחייבת שימוש בנשק גרעיני, ומחצית שוללת את השימוש בו במצב של יאוש וכדי למנוע תבוסה במלחמה קונבנציונלית. (כל זה, שוב, בזמן שהתפיסה המקובלת היא שלצד השני אין נשק גרעיני).

האם מוצדק להשתמש בנשק גרעיני כדי לחסוך חיים של אנשים רבים? - ב-1987 מחצית מהנשאלים השיבו בחיוב. היום, ב-1993, שיעורם ירד לשליש.

האם מוצדק להשתמש בנשק גרעיני כאמצעי לחימה רגיל במקום להפעיל צבא רגיל, השיעור יורד מ-11%-13% ל-6%-7%.

לסיכום, ממצאי הסקר מצביעים על כך שלבר מהמקרה של שימוש בנשק גרעיני או בלתי קונבנציונלי אחר נגדנו, לציבור בארץ יש רתיעה מפני שימוש בנשק גרעיני גם היום, כאשר ההנחה היא שלשאלה יש מונופול על נשק כזה. הדבר נובע ככל הנראה מהגישה הלא-רציונלית לכל הנושא. במידה שיהיו התפתחויות אחרות באזור, ומדינות נוספות במזרח התיכון יהפכו חברות במועדון הגרעיני, יהיה מעניין לדעת אילו ההשלכות יהיו לכך על דעת הקהל בישראל. תודה רבה.

ד"ר מרק הלר:

תודה רבה לד"ר יהודה בן-מאיר. המרצה הבא הוא ד"ר אריאל לויטה, שידבר על הדימוי הגרעיני של ישראל בעיני הערבים.

92%. רק 7% ענו "חושב שלא, אך לא בטוח." ו"בטוח שלא" - רק אחוז אחד. זה ממצא די ישן שלא חזר בסקרים האחרונים, אבל לפי כל מיני נטיות של שאלות אחרות, אפשר לומר במידה רבה של ודאות שהשיעור הזה רק עלה עם הזמן ושזו, אכן, נחלת דעת הקהל בישראל.

האם הציבור בארץ רואה בחיוב פיתוח נשק גרעיני על-ידי ישראל? - ב-1987 78% תמכו בפיתוח גרעיני ואילו בסקר שנעשה מיד לאחר מלחמת המפרץ, במרס 1991, שיעור התמיכה עלה ל-91%. ברור שב-1991 שיעור התמיכה הגבוה במיוחד הושפע מהטראומה של מלחמת המפרץ. אחר כך חלה תזווה בחזרה בכל השאלות לרמה שהיתה לפני כן. יש לשער שהיום, שיעור התמיכה בפיתוח נשק גרעיני עומד על 80%-85%.

נדמה לי שמשך דיין ז"ל הצהיר בזמנו שישראל לא תהיה המדינה הראשונה שתכניס נשק גרעיני למזרח התיכון, ובהמשך הוא גם הוסיף, בדרך הדיינית הקלאסית, שהיא גם לא תהיה השנייה. דיין לא טרח, כמובן, להסביר את דבריו. יצחק שמיר, בהיותו ראש ממשלה הצהיר שלשאלה יש תשובות לאיום הגרעיני, אם יתפתח על-ידי איראן או עיראק. וראש הממשלה הנוכחי יצחק רבין התבטא בנושא האיום האיראני זמן קצר לפני שנכנס לתפקידו ואמר שלשאלה יש תשובות אשר כל הממשלות או ממשלות רבות דאגו להן במשך שנים רבות. הוא לא פירט. במילים אחרות, מדובר באופציה של מה שנקרא יכולת. גם פרופ' יובל נאמן בהרצאתו כאן דיבר על היכולת המחקרית. לסיכום סוגיה זו ניתן לקבוע שהציבור הישראלי תומך תמיכה מאסיבית באופציה הגרעינית.

בסקרים שנשאלה עוד שאלה: האם צריכה ישראל להוסיף ולשמור על מסך הסודיות סביב עניין הנשק הגרעיני - אם אמנם הוא מצוי ברשותה. ב-1987 78% מהנשאלים השיבו בחיוב. ב-1993 השיעור ירד ל-71%. כלומר, כמעט שלושה רבעים מהציבור בישראל תומכים במדיניות העמימות.

השאלה האחרונה שברצוני לדון בה היא שאלה מעניינת: האם בכלל מוצדק או לא מוצדק להשתמש בנשק גרעיני? - זו כמובן שאלת מפתח לדעת הקהל, ואני רוצה להרגיש שהשאלה נשאלה כאשר הנשק הגרעיני עדיין לא מצוי ברשותן של מדינות ערב, ולישראל - כך משערים - יש מונופול על נשק זה.

מן הסקרים עולה ששיעור המצדיקים שימוש בנשק גרעיני הולך ועולה כל הזמן. ב-1986 שליש מהנשאלים אמרו שמוצדק להשתמש ושני שלישים אמרו שלא מוצדק, ובשום תנאי. ב-1993

הדימוי הגרעיני של ישראל בעיני הערבים

ד"ר אריאל לויטה:

בהרצאתי אסקור את הממצאים של מחקר המתנהל כבר במשך יותר מארבע שנים במסגרת המרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה. המחקר, שבו משתתפת גם אמילי לנדאו, עתיד להתפרסם בספר על החשיבה הערבית על הסוגיה הגרעינית הישראלית, כפי שהיא משתקפת בעיקר בדיון הערבי הפומבי. המחקר מתבסס רובו ככולו על חומר גלוי – ראיונות ומאמרים – ולאחרונה, גם על שיתות עם אקדמאים ועם קציני צבא ערבים בכירים בדימוס ששהשתתפו בכנסים. מן הראוי לציין שכמה חוקרים ישראלים כבר נגעו בנושא במחקריהם: פרופ' יאיר עברון בספרו, פרופ' שלמה אהרונסון ועודד ברוש במחקריהם, ד"ר שי פלדמן באחד מפרקי ספרו וגם ד"ר מתי שטיינברג. אך החומר שהצטבר לצורך מחקר זה הוא ייחודי בכמותו, בגיוונו ובתקופה ההיסטורית הרחבה שהוא מכסה, והוא מאפשר לפתוח צוהר לחשיבה הערבית בנושא זה באורח שיטתי יותר ממה שנעשה עד היום.

מה שעוד מייחד את מחקרנו היא העבודה השיטתית של בניית מאגר-מידע גדול מאוד שראשיתו בשנת 1960 והוא מגיע עד הימים האלה, ובאמצעותו ניתן לאתר באורח שיטתי ותקף יותר את התפתחות הלכי החשיבה של הערבים בסוגיה הזאת, כפי שהשתקפו במקורות פומביים. בהמשך דבריי אנסה להעיר משהו לגבי השאלה היכן אנחנו מזהים הטיות שיטתיות בדיון הערבי, כתוצאה מהעובדה שמדובר בדיון פומבי.

מה היו השאלות שנשאלו במחקר? – השאלות העיקריות היו: מהם מאפייני ההתייחסות הערבית לפעילות הגרעינית של ישראל? האם במשך השנים חלו בהתייחסות זו תמורות ואם כן, אילו? האם יש הבדלים בהתייחסויות של גורמים ערביים שונים? האם יש מכנה משותף לחשיבה הערבית על הנושא? מהו הקשר שדוברים ערבים עושים בין ההסתכלות על הפעילות הגרעינית הישראלית לבין התגובה שהם חושבים שצריכה לבוא מהצד הערבי? איזו השפעה יש לדימוי הגרעיני של ישראל על

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

ההרתעה הישראלית? מה היתה השפעתה של הפעילות הגרעינית הישראלית, כפי שהערבים רואים אותה, על הסכסוך הישראלי-ערבי?

כמה מילים לפני הצגת הממצאים. בחנו חומר של 30 שנה, בחלקו תגובתי ומבטא התייחסויות ערביות, בתגובה לפרסומים במערב או בישראל. אבל בחלקו גם חומר יזום, המופיע גם בלי שאירוע כלשהו בצינור התניע אותו. החומר כולל אלפי התייחסויות. חלקו רדוד מאוד ושטחי, אבל מקצתו מדעי ומעמיק, ומסתמך לא במעט על גורמים במערב המייעצים ומסייעים לערבים בחשיבה על הבעיה. הערבים גם מתרגמים באופן אובססיבי כמעט, כל מה שמתפרסם על הנושא הגרעיני במדינת ישראל ובמערב.

השאלה הראשונה ששואלים הערבים היא מדוע בכלל נמצאת ישראל בתחום הגרעיני, ובמיוחד, מדוע היא נמצאת – לדעתם – בתחום הגרעיני הצבאי? הם מציעים לכך שלוש תשובות, ואין הסכמה ביניהם באשר לסדר החשיבות של התשובות. רובם נוטים להשיב לשאלה ביותר מתשובה אחת.

ההקשר הראשון שבו נתפסת הפעילות הגרעינית הישראלית הוא ההקשר המעצמתי. הם רואים בפעילות זאת צעד המכוון, בראש ובראשונה, כלפי המעצמות, כדרך לסחוט סיוע באמצעות איום: "או שתסייע לנו, או שלא תהיה לנו ברירה ונצטרך לחצות את הסף הגרעיני." היבט מעצמתי אחר המיוחס לישראל בתחום זה הוא השיקול להיות בעלת הכושר לאיים במהלך מלחמה – אם לא יתערבו המעצמות ויפסיקו את האש, הן לא יותירו לישראל ברירה, אלא לפעול בתחום הגרעיני. מניע קרוב לכך (שהיה תקף בשעתו) הוא למנוע התערבות סובייטית נגד מדינת ישראל. מניעים נוספים: לחזק את האיום על שטח ברית המועצות כחלק משיתוף הפעולה האסטרטגי עם ארצות הברית, ולחזק את חוסנה האסטרטגי של ישראל כדי להבטיח אי-תלות במעצמות. עד כאן לעניין המעצמתי. כמוכן שיש ניואנסים בהתייחסות הערבית לנושא, המשתנים בציר הזמן, למשל, הנושא של שיתוף הפעולה האסטרטגי עם ארצות הברית. בעיני הערבים זה התחזק בשנות ה-80 על רקע של שיתוף פעולה אסטרטגי בין ישראל לארצות הברית בתחומים שונים במסגרתו. לזה, סברו הערבים, יש גם היבט גרעיני.

ההקשר השני הוא ההקשר הישראלי-ערבי הישיר, החל מהרתעת הערבים ממלחמת-שמד נגד ישראל; דרך שאיפה ישראלית להקפיא את הסכסוך על-ידי פעילות גרעינית, וכלה במאמצים של

ישראל להשיג – על פי תפיסתם – יותר ממה שיש לה כיום, לרבות התפשטות, שאיפה לדכא את הערבים ולהמחיש להם את העליונות האיכותית הישראלית, וכן הלאה. ובמידת הצורך, כמובן, גם למנוע כושר גרעיני מן הצד הערבי.

המכלול השלישי של סיבות שבו מסבירים הערבים את הפעילות הגרעינית שהם מייחסים לישראל, וזה אולי המכלול המעניין ביותר, הוא זה הכורך אותה בשיקולי פנים ישראליים. זאת, בהמשך לטיעון הערבי של ישראל אין כלל מדיניות חוץ אלא רק מדיניות פנים. הערבים מאתרים תופעה שלפיה ההתייחסות הישראלית לפעילות הגרעינית משתנה כפועל יוצא של מידת הביטחון שהציבור במדינת ישראל מרגיש לגבי המשך קיומה של המדינה. הערבים סבורים שישראל שוחקת את העמימות של מדיניותה הגרעינית בתקופות שבהן הציבור במדינת ישראל מרגיש פחות בטוח.

בהקשר הזה בולטים שני מקרים שניתן לציין אותם כנקודות מפנה. הראשון, מיד אחרי מלחמת יום הכיפורים: ההתבטאויות של הנשיא קציר ואחרים – שאותן הם מייחסים למאמץ מכוון של ישראל, לא רק לשפר את ההרתעה שלה כלפי הערבים, אלא גם לשכנע את הציבור הישראלי שלמרות הוועזע שהוא עבר, אל לו לחשוש, בסופו של דבר יש לישראל את המרתיע הסופי והמוחלט. אירוע שני מאותו הסוג, קשור בתקופת האינתיפאדה, כאשר בצד הערבי מפרשים כל מיני פעילויות והצהרות ישראליות הנוגעות או משיקות לתחום הגרעיני כמונעות על-ידי הצורך לחזק את ביטחונו של הציבור – למרות האינתיפאדה, בסופו של דבר, אין מקום לדאגה. זה נתפס כמסע שכנוע פנימי בישראל המחייב אותה לשחוק את העמימות שבמדיניותה. כאמור, מדובר בשלושה מכלולים של סיבות, מבלי שאפשר להבחין בבירור מי בעולם הערבי סבור שמכלול אחד חשוב יותר מהאחר. בסך הכל שלושת המכלולים מתקיימים במקביל.

לאחר שהם בוחנים את המדיניות הגרעינית של ישראל, מבקשים הערבים להצביע על המאפיינים שלה. הם מציגים זאת כך: ראשית, לישראל מדיניות עמומה, מדיניות הרתעתית שנועדה להשיג אפקט מדיני ופסיכולוגי, אם כי עשויים להיות לה גם היבטים נוספים. בראשית שנות ה-80 – כך רואים זאת בצד הערבי – נוסף למדיניות הגרעינית של ישראל עוד אלמנט והוא השאיפה לשמור על מונופולין גרעיני, ולהערכתם הדברים מגיעים עד לכדי כך שכמעט שום מדינה גרעינית ערבית לא יכול למות מוות טבעי – כל מקרי המוות של מדינות גרעיניות הערביים מיוחסים כעניין שבשיגרה לזרוע הארוכה של המוסד. הם קוראים לזה "דוקטרינת בגין", או "דוקטרינת שרון", לאור

התבטאויות שהיו למנחם בגין ז"ל ולאריאל לשרון בראשית שנות ה-80, אבל מאז הם מייחסים את הדברות בדוקטרינה הזאת גם לראשי ממשלה אחרים מאז.

האם לדעת הערבים הימצאותו של נשק גרעיני בידי ישראל היא עובדה מוגמרת, או שמא יש להם ספקות בעניין? – היו כמובן הרבה תגובות בעניין הזה במשך השנים, אבל התשובה שניתנה בחוגים מצומצמים כבר זמן מה לאחר מלחמת ששת הימים, ובחוגים רחבים יותר לאחר מלחמת יום הכיפורים, היא שאין ספק שאכן כן, לדעתם הכושר הגרעיני הישראלי הוא בבחינת עובדה מוגמרת. אך יש ויכוח לגבי היקף היכולת ומספר כלי הנשק הגרעיניים שבידי ישראל. ככלל יש מגמת גידול הדרגתית במספרים המיוחסים, במידה רבה כפועל יוצא של פרסומים במערב. הכמות הכוללת המקובלת בהערכתם של הערבים היא שליש ישראל יש, כמינימום, עשרות פצצות, ובמקסימום – מאות; ויש התפלגות גדולה בהערכות. הערבים גם מעריכים שישראל מסוגלת לשגר את הנשק הגרעיני שברשותה בטילים, ממטוסים, מספינות, ואולי גם באמצעים אחרים.

היתה אצל הערבים התעסקות מסוימת בשאלה אם ישראל ערכה ניסוי גרעיני. גורמים מצריים מספרים שהם התייעצו, למשל, עם הסינים, ואלה אמרו להם שאין הכרח בניסוי כדי להגיע לכושר גרעיני. בין אם היה בפועל ניסוי ובין אם לא, מבחינתם, היום, אין זה חשוב. הסוגיה הזאת כבר איננה מרכזית בהערכה הערבית אם יש או אין לישראל כושר גרעיני. התשובה הערבית לשאלה זו ברורה, וממנה עולה מטבע הדברים השאלה הבאה: האם תשתמש ישראל בנשק הגרעיני שברשותה ואם כן, מתי?

יש קונצנזוס בצד הערבי שישראל תשתמש בנשק גרעיני במצב של איום קיומי עליה. יש הרבה ויכוחים בצד הערבי בשאלה באשר לסוג האיום שאותו תגדיר ישראל כ"איום על עצם קיומה". ההשערה שהערבים שואבים בעניין הזה היא בראש ובראשונה מהסיפור שהתפרסם בשבועון "טיים" ב-1976 שבו תוארה כוננות גרעינית ישראלית במהלך מלחמת יום הכיפורים, ותוארו הוויכוחים הפנימיים בישראל, אם להפעיל את יכולתה הגרעינית. הערבים מעריכים שישראל היתה קרובה לחציית הקו, אך בסופו של דבר לא חצתה אותו. מסקנתם הכללית היא שישראל תפעיל, כנראה, נשק גרעיני אם ייפרצו גבולות 1967 ולישראל יהיו קורבנות רבים. בנסיבות אחרות – כך הם מניחים – לא תפעיל ישראל נשק גרעיני, גם אם הוא מצוי ברשותה. עם זאת קיימים בעולם הערבי גורמים הטוענים שישראל עשויה להפעיל נשק גרעיני גם בנסיבות אחרות, למשל, במענה להפעלת נשק ביולוגי או כימי נגדה, או כנגד נשק גרעיני ערבי (הנחתת מכה מונעת), וכן הלאה.

אם תפעיל ישראל נשק גרעיני, מה יהיו המטרות שאליהן יכוון? האמונה הרווחת בעולם הערבי היא שהמטרות יהיו בראש ובראשונה ערי בירה ערביות וריכוזי אוכלוסיה עיקריים. אך לא מוצאת מכלל אפשרות גם פגיעה ביעדים אסטרטגיים אחרים, כולל יחידות צבא.

אשר למימד הזמן בהתייחסות הערבית לנושא. כבר נאמר שהיו שינויים לא מבוטלים בהסתכלות הערבית בציר הזמן לגבי הסוגיה הגרעינית הישראלית. ברצוני לתאר כמה שלבים בציר זה.

התקופה הראשונה, עד מלחמת ששת הימים, התאפיינה בחשש ערבי, שהחל מיד עם הפרסומים הראשונים על הקמת המרכז הגרעיני בדימונה, שישראל תשיג נשק גרעיני, ואילו הערבים יאחרו את הרכבת ולא יצליחו לעצור את ההתחמשות של ישראל בנשק זה. בצד הערבי גם גבר החשש שבעקבות התפתחות זו תהיה תפנית מאוד מרכזית בסכסוך הישראלי-ערבי; מצד אחד יש תנודות בתוך אותה תקופה הנובעות בחלקן מהניסיונות הערביים לעצור את התכנית הישראלית ולגייס לעניין זה רעת קהל במערב, ומצד שני בולטת כוונתה של מצרים באותה תקופה, לפתח מענה גרעיני משל עצמה – זכורה פרשת המדענים הגרמנים במצרים, ורק כאשר היא דועכת, חוזרים המצרים ומתלהטים בנושא האיום הגרעיני הישראלי והצורך לעוצרו. יש חילופי אגרות רבים בינם לבין הסובייטים, האמריקאים, והצרפתים, בניסיון להביא אותם להפעיל לחץ. אותה תקופה גם מתאפיינת בהרבה מאוד איומים שאם לא ישאירו להם ברירה, ולא יעצרו את התכנית הגרעינית של ישראל, הם יצאו למלחמת-מנע נגדה.

ההתייחסויות האלה חולכות ומתגברות ככל שמתקרבים למלחמת ששת הימים. בה בעת נעשות גם הכנות מעשיות, בצד המצרי לפחות, לתקוף את המתקנים בדימונה במטרה להשמידם ובכך לעצור את התכנית הישראלית להתחמשות גרעינית לפני שיהיה מאוחר מדי. המצרים העריכו שישראל תחצה את הסף הקריטי במהלך השנים 1967-1968, בהסתמך על חישוב של הזמן הנדרש לייצור של פלוטוניום הדרוש לייצור פצצה גרעינית. אחרי מלחמת ששת הימים, הנושא הגרעיני יורד זמנית מהכותרות, חלקית כתוצאה מהעובדה שהעניין הקונבנציונלי הופך מרכזי בעקבות המלחמה, וחלקית בעקבות התחושה ההולכת וקונה לה אחיזה בקרב חוגים רחבים בעולם הערבי שכנראה בתחום זה הערבים אחרו את הרכבת.

אחרי מלחמת יום הכיפורים, יש שוב עליה גדולה מאוד בהתייחסות הערבית לנושא, הנובעת מהערכתם שישראל שוחקת במכוון את העמימות במדיניותה הגרעינית, ומתוך הערכה שהתלות של

ישראל באופציה הגרעינית תלך ותגבר בעקבות הוצעו של מלחמת יום הכפורים. מאותו זמן ואילך, יש כמובן יותר ויותר גורמים ערביים המשוכנעים של ישראל יש כושר גרעיני, ויש יותר מעורבות של רעת הקהל במדינות הערביות בסוגיה הזאת, מה שגורם לצורך של המנהיגים הערביים להתייחס, להסביר ולדון במשמעויות הדבר. קפיצת המדרגה הבאה בהתייחסות הערבית לנושא, באה אחרי גילויי וענונו. הערבים מפרשים אותם כמזימה ישראלית מכוונת, שנועדה להשפיל אותם ולהסביר להם, אם הם לא הבינו, של ישראל יש אכן יכולת גרעינית.

קפיצת המדרגה האחרונה, שהיא כבר רק קפיצה חלקית, באה בעקבות הצהרות צדאם חוסיין מאפריל 1990 ואחרי מלחמת המפרץ, כאשר מתקיים דיון ציבורי רחב בסכנות של גירעון המזרח התיכון ובמשמעויותיו – אם זה עיראק ואם זה איראן – כמו גם הניסיונות לפרק את עיראק ואיראן מנשק גרעיני, והצורך לספל במקביל גם בישראל.

בעולם הערבי, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בתקשורת, יש שתי אסכולות או שתי גישות בסיסיות לגבי מה שצריך להיעשות, מבחינתם, סביב העניין הגרעיני. הגישה האחת מנסה להמעיט מהחשיבות הפומבית המיוחסת לנושא, ניסיון שבא לידי ביטוי במיוחד על-ידי דוברים רשמיים, או במהלך תקופות שבהן יש רצון לגייס את העולם הערבי להמשך המאבק נגד ישראל. אותם דוברים משמיעים שורה של טיעונים שבעצם השד אינו נורא כל כך. אביא לדוגמה שניים-שלושה נימוקים שהם משתמשים בהם. הראשון הוא מה שקראנו לו "סינדרום צ'רנוביל", למרות שהוא היה קיים כבר הרבה לפני אירוע צ'רנוביל וזו תמציתו: המזרח התיכון קטן, צד אחד ישתמש בפצצה גרעינית וכולם ייפגעו; ואם תהיה זאת ישראל, היא בעצמה תיפגע. לכן היא לא תשתמש בנשק גרעיני.

הנימוק השני הוא טיעון שקראנו לו "סינדרום ויאטנאם", למרות שגם הוא הושמע כבר אחרי מלחמת קדש. אפשר לסכמו כך: קיים סדר עולמי ובמסגרתו יש מגבלות על השימוש בנשק גרעיני, ולכן, להערכתם, ישראל לא תעזי להשתמש בנשק גרעיני משום שהמחיר המעצמתי יהיה כבד מדי, ולכן, לא צריך לפחד. לשני נימוקים מרגיעים אלה נוסף לאחרונה הטיעון האומר שאין בכוונת הערבים לסכן את עצם קיומה של ישראל, ואם כך הדבר, אין הערבים צריכים לחשוש, כי בתרחישים אחרים ישראל לא תשתמש בכוחה הגרעיני. הערבים מרגישים, כמובן, שהמענה ההרתעתי המצוי בידם, הגם שהוא נחות, מקטין עוד יותר את התמריץ של ישראל להשתמש ביכולתה הגרעינית בתרחישים שבהם אין קיומה נתון בסכנה.

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעיני?

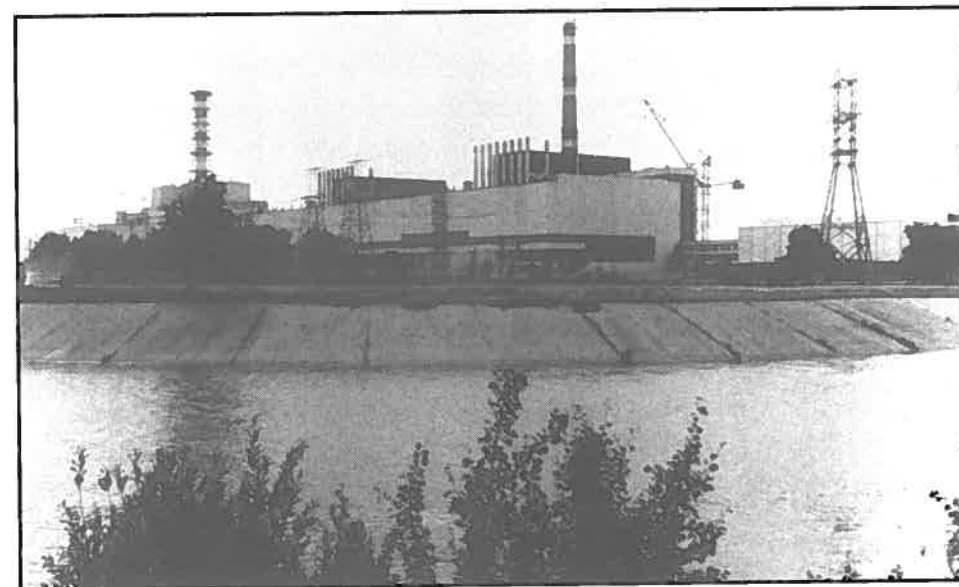
תיכלל בחלק מאותם הסדרים, לא יהיה פתרון לבעיית מירון החימוש במזרח התיכון. ולכן חייבים במקביל לעסוק גם בישראל.

הסיעון השני נוגע לתהליך השלום. יש בו שני אלמנטים. האחד - סיעון פנים-ערבי, האומר שלערכים אין מנוס, הם צריכים להשלים עם קיומה של ישראל משום שלישאל לא רק שיש גיבוי אמריקאי וכושר קונבנציונלי, אלא גם כושר גרעיני, ואי אפשר להביס אותה. והשני, המופנה כלפי ישראל, אומר - הלא יש לכם את המרתיע הסופי והמוחלט, אז מדוע אתם חוששים מעשיית ויתורים טריטוריאליים? אתם יכולים להרשות לעצמכם לוותר!

כמה מילים לסיכום. ראשית, בסך הכל ההתייחסות לנושא הגרעיני היא כאל בעיה משמעותית. מחר, לא צריך לבטל ולהמעיט מהחשיבות שמייחסים לעניין הזה, מצד שני, זה לא הנושא המרכזי על סדר יומם של העוסקים בסכסוך. ואף על פי כן זה נושא משמעותי במיוחד, מפני שאין לו תשובה ברורה, טבעית, מובנת מאליה, אבל בשום אופן אין להגזים בחשיבותו. זה לא הנושא הכי חשוב. קודמים לו בסדר החשיבות הנושא הטריטוריאלי והנושא הפלסטיני, ולהם חשיבות גדולה יותר מאשר לנושא הגרעיני.

כבר ציינתי שהיו לא מעט שינויים בציר הזמן, בהתייחסות הערבית לנושא הזה, וכמובן בהתייחסות של גורמים ערבים ספציפיים. חלקם נובעים מפרסומים והצהרות על הפעילות הישראלית, חלקם נובעים משינויים בעולם: התפרקותה של ברית המועצות, למשל, היתה התפתחות חשובה בהקשר הזה. חלקם נובעים מהגישה של המנהיגים הערבים בסכסוך, וחלקם נובעים מהסטטוס המבני שבו נמצאים הערבים, להערכתם. זאת אומרת, מן העובדה שכאשר הם חושבים שלישאל יש יכולת גרעינית, ולערכים אין - מה הם צריכים לומר. בעניין הזה יש קווי דמיון בין מה שאמרו הסובייטים בטרם היה להם נשק גרעיני ולאמריקאים כבר היה, או מה שאמרו הפקיסטאנים כשהודים כבר היה, ולהם לא.

בסך-הכל יש הבדל די ברור בין גישת הממשלים או המדינאים הערבים לגישת העם, או לגישת חלק מהאינטליגנציה וחוגי השמאל. הגישה של מנהיגי ערב היא שקולה ורציונלית, ובעניין הזה אני כולל את נאצר ואת סאדאת ומובארק ואת נשיא סוריה אסאד ואת המלך חוסיין. הם הציגו במשך שנים גישה מאוזנת ואחראית המנסה להגדיר כללי-משחק בנושא הגרעיני במזרח התיכון, ולפיהם

הכור הגרעיני בצירנוביל, 130 ק"מ מקייב, אוקראינה, שבו אירע אסון הדליפה של חומר רדיואקטיבי ב-28 באפריל, 1986.
(באדיבות "מעריב")

לצד הסיעונים האלה, והם סיעונים חשובים ומרכזיים, יש סיעונים לביסוס הגישה האחרת, הטוענת שיש להתייחס ברצינות יתרה לפעילות הגרעינית הישראלית, ומשתמעת מהם ביקורת על הממסדים הערביים שאינם מתייחסים לנושא ברצינות גדולה יותר מכפי שהתייחסו לעניין עד היום. חלקם אומרים שישראל משתמשת ביכולתה הגרעינית כדי לדכא ולהשפיל את העולם הערבי, ולכן אין מנוס מחיפוש מענה נאות מצד הערבים. ישראל סוחטת סיוע אמריקאי - כך נאמר - ולכן אולי כדאי גם לערבים לחפש מענה בכיוונים האלה.

שני סיעונים נוספים בגוון זה זכו להדגשה רבה בתקופה האחרונה וכדאי לתת עליהם עת הדעת. הראשון אומר: ישראל במעשיה גוררת גם אחרים במזרח התיכון ללכת בעקבותיה. ישראל מואשמת בכך שהיא מדרבנת בראש ובראשונה, את איראן ועיראק להתקדם במסלול בגרעיני. אם ישראל לא

מההנחה הזאת נגזרות מסקנות שונות, המשתנות על פי הגורם הערבי שבו מדובר. מסקנה ראשונה, את המלחמה עם ישראל צריך לנהל מתחת לסף הגרעיני, כלומר, במידת הצורך, לעשות מהלכים צבאיים מוגבלים. על זה דיבר סאראת בזמנו, וגם אסאד התבטא ברוח זו לא אחת. ההנחה היא שישראל לא תפעיל נשק גרעיני נגד מהלכים צבאיים מוגבלים נגדה. ומסקנה שנייה, על הערבים לנהל את המאבק מתחת לסף הגרעיני, למשל, בצורה של התקוממות בשטחים. זה אגב היה טיעון שהפלסטינים ניסו כל השנים למכור לעולם הערבי, בטענה שמאחר שהעולם הערבי מנוע מלפתוח במלחמה כוללת נגד ישראל. הם, הפלסטינים, יהיו את חוד החנית של המאבק הערבי נגד ישראל, (הרברים נאמרו כבר לפני 20 שנה!). לעומת זאת, יש בצד הערבי מי שטוענים שעל הערבים לפתח כושר גרעיני משלהם, וגם כאלה הפוסלים דרישה זאת מכל וכל ומסיקים שאת ישראל לא יהיה ניתן לחסל או להשיג אחורה ולפיכך אין מנוס מללכת ליוזמה מדינית לפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי.

קו זה, למשל, מאפיין את עמדתה של מצרים הטוענת שבנוסף לכושר הגרעיני של ישראל, יש לה גם חוסן במישור הקונבנציונלי, והיא נהנית מגיבוי אמריקאי ומהסדר העולמי. אלה הם טיעונים שבהם עושים שימוש גם גורמים מצריים ואחרים בניסיון לשכנע את עמיתיהם מדוע הערבים צריכים ללכת להסדר כלשהו עם ישראל. ועוד, יש בראיית הערבים ספק רב אם כושר גרעיני מצדם, אם וכאשר יגיעו אליו, יפתור את הבעיה שמציב כושר גרעיני ישראלי, זאת אומרת, אם בבת אחת הם יצליחו למחוק את היתרון הישראלי. להערכת רובם, מצב שבו לאחרים בעולם הערבי תהיה יכולת גרעינית, גם זה מצב בעייתי כשלעצמו, וכלל לא ברור אם במצב כזה יסלקו הערבים את כל היתרונות שיש למדינת ישראל.

בשורה התחתונה, יש איזה שהוא אפקט פסיכולוגי עמוק מאוד, אבל לא בלעדי, של העניין הגרעיני על הסכסוך הישראלי-ערבי; אפקט המתועל בשני כיוונים שיש ביניהם מתח מבני. מחד, בכיוון של השלמה, גם אם לפעמים בחריקת שן, עם עצם קיומה של ישראל, ודחיפה לכיוון של תהליך מדיני. ומצד שני, תחושה כבדה מאד, ההולכת ומתגברת, שיהיה קשה להגיע להסדר יציב ועמוק עם ישראל, אם לא תהיה בסופו של דבר תקווה לפתרון מירון החימוש, למניעת גירעון המזרח התיכון ולהקפאה (ובעתיד צמצום) כושרה הגרעיני של ישראל במסגרת תהליך מדיני. ואם לא תהיה התקרבות במסגרת של תהליך מדיני, הערבים שואלים את עצמם, האם תסכים ישראל אי-פעם להגבלות ולוויתורים בתחום זה. לסיכום, יש כאן מתח בין השפעה חיובית מחד וספקות מאידך.

לסיים, ברצוני להציג כמה קריקטורות הבאות להמחיש כמה מן הדברים שנאמרו בהרצאתי.

כל עוד ישראל תישאר עם אופציה עמומה, עם שימוש אפשרי רק בנסיבות שבהם היא נדחקה לפניה, זה לא סוף העולם, והערבים יכולים לחיות עם זה, הגם שזה הופך יותר ויותר קשה עבורם. הערבים יהיו מוכנים להשלים עם זה, כל עוד האופציה הזאת "תישאר במרתף", ובמקביל תהיה התקרבות בתהליך השלום, ותקווה כלשהי שבסופו של תהליך השלום תסכים ישראל להתפרק מהנשק הגרעיני.

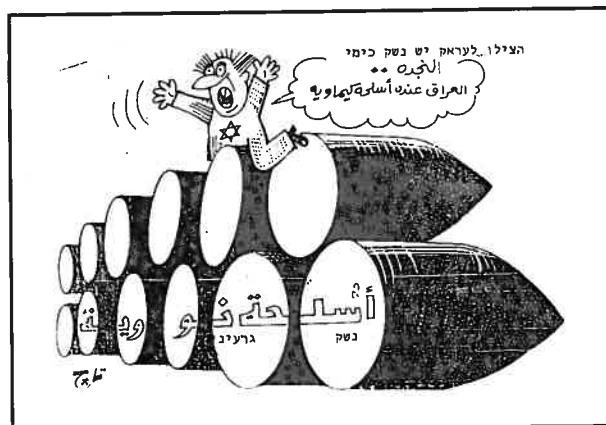
הבדלי גישות נוספים בעולם הערבי קיימים בין הגורמים והמדינות שיש להם תביעות טריטוריאליזם כלפי ישראל, והם שמים את התביעות האלה במקום יותר בולט ברשימת התביעות שלהם, בה בשעה שמדינות המשתתפות בתהליך השלום ואין להן תביעות טריטוריאליזם - בראש ובראשונה, מצרים - בכל זאת עוסקות ללא הרף בניגוח ישראל בנושא הגרעיני, ודורשות לספל בו במקביל לתהליך השלום ולא בסופו. הן מוכנות שהטיפול בהתחלה יכול להיות חלקי, בתקווה שבסופו של התהליך יושג פתרון רדיקלי יותר.

הנושא הגרעיני הופך בעיני כלל הערבים לבולט יותר בשנים האחרונות מעוד כמה סיבות. ראשית, התחושה שישראל מקפידה פחות ופחות על העמימות. שנית, יש ביטוי ללחצים הולכים וגוברים בעולם הערבי שהתשובה הערבית לאתגר הגרעיני הישראלי, לא רק שאינה מספקת, אלא שבעצם, מה שהעולם - בעיקר המערב - מנסה לעשות זה להנציח את יתרונה של ישראל, וזה עוזר לה לשמור על עליונותה בתחום הגרעיני, ובה בעת פועל למנוע מן הערבים את אותה היכולת. וכך, פגעו בלוב, פגעו בעיראק, ומנסים גם למנוע התקדמות איראנית בתחום זה, וכן הלאה. ניתן גם לחוש בתרעומת עמוקה ומאוד בסיסית הנובעת מתחושת נחיתות חזקה מול המערב ומול ישראל כמבטאת אותו, האומרת: כן, אבל גם לישראל אסור שיהיה נשק גרעיני, וקשה להם מאוד לחיות עם תחושה זאת.

בסך הכל, האפקט המצטבר של הנושא הגרעיני על הסכסוך הישראלי-ערבי הוא זה: לערבים ברור לחלוטין שבעירן שבו, לפי ראייתם, יש לישראל מונופולין גרעיני, אין להם יכולת לאיים על עצם קיומה של מדינת ישראל במהלך צבאי. זאת ההערכה שאצל הגורמים הרלוונטיים בעולם הערבי כבר היתה קיימת ככל הנראה לפני מלחמת יום הכיפורים, וקנתה לה אחיזה והתבססה אחרי מלחמת יום הכיפורים. יש להרגיש, שהערבים גם מסתכלים על מוקדי העוצמה האחרים של ישראל. אבל, אין להם ספק שמלחמה כוללת בישראל, מסוג המלחמות שדובר עליהן לפני מלחמת ששת הימים, איננה מתקבלת על הדעת בעירן שבו, להערכתם, יש לישראל נשק גרעיני ולהם אין.

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

אלנדנה, סעודיה 16 באפריל 1990. עניינה של קריקטורה זו – הצביעות של העולם כלפי הערבים. ישראל זועקת חמס על כך שלעיראק יש נשק כימי, בעוד שהיא עצמה יושבת על ארסנל גרעיני ענקי.

צבאח אלח'יר, לבנון 21 בינואר 1989. בקריקטורה זו העולם הנאור מכסה את עיניו ומתעלם מסילי ה"יריחו 1" ו"יריחו 2" הגרעיניים של ישראל, בעוד שהוא מספל במפעל הלובי באל-ראבטה וזועק חמס.

קבוצה נוספת של קריקטורות עוסקת בתפיסה של היכולת הגרעינית כחלק ממשוואת העוצמה הישראלית.

בקריקטורה זאת, כדי להראות שאפילו הכווייתים, שפחדו פחד מוות מעיראק, התמלאו בגאווה, לאחר שצדאם חוסיין הודיע שברשותו נשק כימי ובינארי, היכול לתת תשובה למה שיש לישראל.

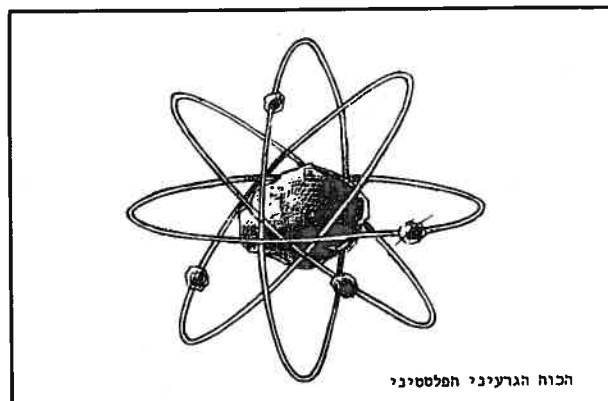

נוו אליסופ, מצרים 9 באפריל 1990. דוגמא עוד יותר מעניינת. קריקטורה מצרית. מוצג בה צדאם חוסיין, כמי שהשיג עם הנשק הכימי את האיזון האסטרטגי המיוחל עם ישראל. כדאי לשים לב, לשוויון המלא בין עיראק לבין ישראל שהושג בעקבות התחמשות עיראק בנשק כימי. יש עוד שני דברים הראויים לציון בקריקטורה זו. האחד –

ישראל לא השיגה את יתרונה לבד, אלא בסיועה של ארצות הברית, ואילו הערבים השיגו את תשובתם לבד. והשני – ישראל, המיוצגת על-ידי ראש הממשלה יצחק שמיר, מאמצת את שריריה ככל יכולתה ואילו צדאם חוסיין נוהג בנון-שלטניות ברורה, שריריו רפויים, וזה כל מה שיש לו.

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעיני?

אלבטע, סוריה, 16 במאי 1990. הכוח "הגרעיני" הפלסטיני - האבן שהפכה סמל לאינתיפאדה. המאבק הפלסטיני כתשובה של הגורמים הקיצוניים בעולם הערבי נגד מציאות, שבה יותר מזה הם אינם מסוגלים לעשות.

עד כאן דבריי. תודה רבה.

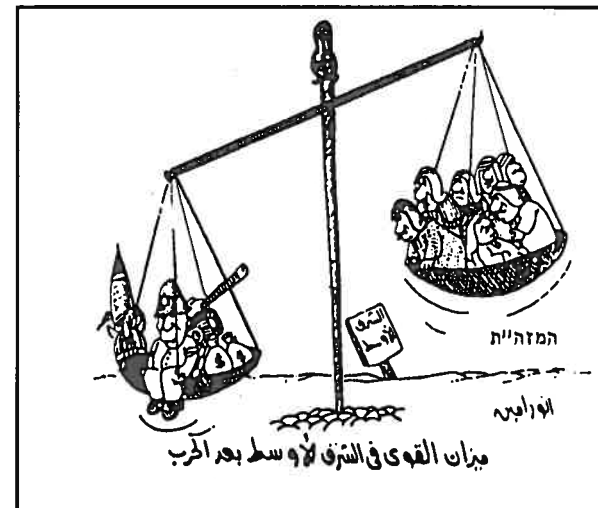
שאלות ותשובות

שאלה:

והיה והמזרח התיכון יתגרען, והציבור הישראלי יצטרך להתייחס למציאות חדשה של נשק גרעיני בידי אויבי ישראל, מה עלולה להיות התגובה ברעת הקהל הישראלית?

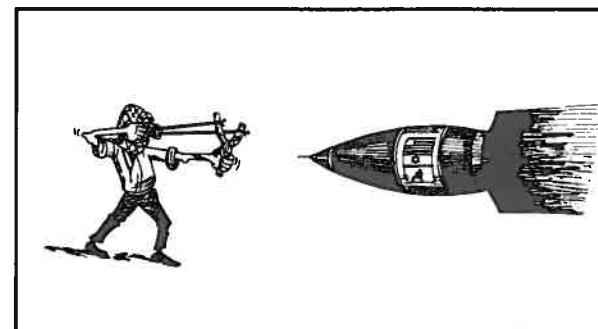
מר מנחם ברבש:

ד"ר בן מאיר דיבר על האי-רציונליות ועל המיסטיות של הנשק הגרעיני. ואכן, אין הוא דומה לכל דבר אחר הן מבחינת תוצאות הלוואי והן מבחינת היקף ההרס, הפגיעה בחי ובצומח וכו'. הירושימה ונאגאסאקי היו רק דוגמאות של מה שאנו עלולים לעמוד נגדו. לאור זאת ברצוני לשאול - האם יש הסכמה ששאלת הנשק הגרעיני היא לנו שאלה קיומית. ואם הסכנה אכן כה חמורה, למה לא לחפש מגעים, לא ברמה של פוליטיקאים, אלא ברמה של אנשי מדע, של אנשי אקדמיה, של אנשי רוח ואולי של מנהיגי וראשי דת שיפגשו וידברו כיצד למנוע את הסכנה הגרעינית.

אלחסיקה, מצרים, 9 בפברואר 1991. מתארת את מאזן הכוחות במזרח התיכון אחרי מלחמת המפרץ. היא מראה שהעוצמה הישראלית מבוססת על סיוע אמריקאי - בכסף, בנשק קונבנציונלי וגם ביסוד הטייל-אסטרטגי. שלושת אלה, מרכיבים את משוואת העוצמה הישראלית, המאפשרת לישראל לבררה להשיג את יתרונה המובהק על הערבים.

ולסיום, שתי קריקטורות הבאות להמחיש את המאבק הפלסטיני כמענה לעליונות של ישראל.

אחיבאר אלחיליני, בחרין 26 במאי 1990. ישראל, כמובן עם ארצות הברית, אך עדיין יש גם התייחסות לעניין הסובייטי. ונגדה עומדים הפלסטינים.

ד"ר יהודה בן-מאיר:

אענה בקיצור. לשאלה הראשונה, לא הייתי רוצה להסתכן בהערכת התגובות ברעת הקהל הישראלי במקרה של גירעון המזרח התיכון. אני יכול רק לומר שאין ספק שזה יכול להיות בעיה רצינית. כדי להדגים את הקשיים אציג שני נתונים מאלפים. אם נחזור לרגע לשאלות שנשאלו במחקר לגבי הצדקת השימוש בנשק גרעיני מצדה של ישראל, ונבחן את התשובות ב-1993, הרי עולה מהן מצב מעט אבסורדי, וביטוי לחוסר הרציונליות ברעת הקהל.

האם מוצדק להשתמש בנשק גרעיני בתגובה להתקפה כימית או ביולוגית מצד מדינה אחרת על ישראל? הבה נניח לרגע שבהתקפה הזאת נגרם נזק רב למדינה, וחלילה היו אלף, אלפיים ואולי שלושת אלפים הרוגים, ובכל זאת, ההתקפה הרי לא הרסה את המדינה. ובכל זאת 73% מהנשאלים מצדיקים במקרה כזה את השימוש בנשק גרעיני מצדה של ישראל. זמן קצר אחר כך אתה שואל את אותו הציבור באותו זמן, האם מוצדק להשתמש בנשק גרעיני במצב של יאוש, כשקיימת סכנה קיומית למדינה, וצריך למנוע תבוסה במלחמה קונבנציונלית, ואז רק 47% מהנשאלים מצדיקים שימוש בנשק גרעיני, כלומר רק מחצית מהנשאלים. מה זה משקף? זה משקף את אותה ההיסטוריה שיצאה מכל פרופורציה מהנשק הלא קונבנציונלי, הכימי והביולוגי. ומה יהיה כאשר נעמוד בפני סכנה או איום של נשק גרעיני?

לשאלתו-הערתו של מנחם ברבש, לא התכוונתי להתווכח על הנזק הגדול שנגרם על-ידי נשק גרעיני, רק רציתי לומר, שבמלחמת העולם השנייה היתה השמדה רבה מאד עוד לפני שהשתמשו בנשק הגרעיני. מדינות שלמות, חבלי ארץ שלמים, דרוזן, טוקיו, ברלין, קובנטרי, ועוד. יחד עם זאת, ברור לכולנו שלא כדאי שישראל תיקלע, חלילה, למלחמה גרעינית. זה דבר שרצוי להימנע ממנו בכל מחיר.

שאלה:

האם ישנן התייחסויות במדינות ערב, פחד או שמחה, מתוכניות ההתעצמות האיראניות? האם מדינות מתונות כמו מצרים, מפחדות מהתעצמות גרעינית של המדינות הפונדמנטליסטיות?

שאלה:

שאלה לד"ר לויטה. היו פרסומים בעיתונים בקשר לסוריה, נאמר שהיא ממתינה ליציאה למלחמה ברגע שתגיע לאיזון אסטרטגי עם ישראל. האם הנחה זו באה לידי ביטוי במחקר שהיצגת?

שאלה:

שאלה נוספת לד"ר לויטה. האם בסקירת החומר למחקר שלכם מצאתם איזה שהוא קו ייחודי לזרם האיסלאמי בהתייחסות לשאלה הגרעינית?

ד"ר אריאל לויטה:

אתחיל מהשאלה האחרונה. לא מצאנו קו ייחודי לזרם האיסלאמי. את הזרם האיסלאמי מצאנו מתלכד עם אותם קולות של גורמי אופוזיציה בעולם הערבי המגנחים בכל דבר שהם יכולים לנגח, ואחת הסוגיות שבה הם מגנחים את המשטרים הערביים היא סוגיית כושרה הגרעיני של ישראל. הגורמים האופוזיציוניים טוענים שהמשטרים הערביים אינם עושים די נגד האיום הגרעיני הישראלי. לדעתם, השלימו המשטרים הערביים עם העובדה הזאת ולכן הם לא מפתחים כושר גרעיני מצידם, ולא לוחצים לפירוק ישראל מכווחה הגרעיני. הביקורת הזאת מושמעת גם מגורמי אופוזיציה אחרים, המיצרים על התנוונות התשתית המדעית והטכנולוגית, ועל הנצחת הנחיתות הערבית כלפי המערב, או בלשונם, הפקרת נכסים אסטרטגיים מבלי לקבל תמורה.

בהקשר זה כדאי להזכיר ראיון מעניין עם מובארק, מינואר 1993 שבו הסביר את סירובה של מצרים לחתום על האמנה להגבלתו של הנשק הכימי בלחצים פנימיים שלא איפשרו לו להתקדם בסוגיה הזאת. זה מאוד מפתיע שמובארק מדבר על לחצים פנימיים ומורה שיש להם השפעה עליו. כאמור, בעניין הזה אין כל ייחוד לזרם האיסלאמי. בשנתיים האחרונות גם האיראנים מתריסים כלפי העולם הערבי וטוענים שמנהיגיו הפקירו את הזירה והשאירו את ישראל גרעינית, ושצריך לספל בה וכן הלאה.

לשאלה הנוגעת לסוריה ולהכנותיה ליציאה למלחמה. אסאד נדרש לשאלה הזאת בשורה ספורה של הזדמנויות בצורה מאוד מפורטת. במשך שנים הוא התחמק ככל האפשר מלעסוק בה בפומבי, ואף אסר על התקשורת הסורית לעסוק בנושא הזה. כך שאם היתה התבטאות סורית, היא נעשתה או בכלי התקשורת במערב או, בתקופה מסוימת, בכלי התקשורת הלבנוניים או בביטאונים ערביים בינלאומיים, ודבר זה מקנה משנה תוקף לדברי אסאד באותן פעמים ספורות שבהן הוא בכל זאת התבטא בעניין. אז הוא הציג קו מאוד ברור, שמשמעותו הבנה שהנשק הגרעיני הוא נשק המגביל את סוריה מחד, אבל אין הוא מונע את האפשרות של פעולה סורית נגד ישראל - כל עוד הפעולה היא בפרמטרים מוגבלים. לדבריו, האלטרנטיבה היא מוות של ביזיון, של בושה

וכו' והוא מעדיף מוות של הגיבורים. המסר של אסאד ברור. מחד, יש אלמנט של השלמה, בפרמטרים מסוימים ומאידך, מסר האומר, אני מבין שאני מוגבל, אבל אני גם מבין שישראל מוגבלת.

לעניין סוריה אוסיף עוד שתי הערות קצרות. האחת - הסורים מבוהלים מאוד מתהליך בקרת הנשק, משום שבראייתם תהליך זה ישאיר לישראל מה שיש בידה, ויקח מהסורים את מה שהם מנסים - במאמצים גדולים - להשיג, ושלדעתם הוא נחות. והשנייה - הסורים מעדיפים, במובהק, פתרון הבעיות הבילטרליות הטריטוריאליות על פני פתרון הסוגיה הגרעינית. באשר לסכנת תפוצתו של הנשק הגרעיני בעולם הערבי, סכנת המלחמה הנובעת מכך, וכן הלאה - הנושא הזה מטופל בתקשורת הערבית, אבל בדרך כלל בצורה מרומזת ומוצנעת יחסית. הוא עולה על פני השטח רק בתקופות שבהן קיים סף גבוה במיוחד של גירוי, כמו בתקופה האחרונה, בהקשר למתחולל באיראן. ואמנם, בתקופה האחרונה, עם התגברות החשש מאיראן גרעינית, אסטרטגים מהזרם המרכזי בעולם הערבי מדברים על הצורך להקים קואליציה ערבית-ישראלית בראשות ישראל, נגד איראן. ואני מדבר על חוקרים ממכון אל אהראם בקהיר האומרים את זה בפומבי, בכתבי-עת מובילים של העולם הערבי.

מה שאותם כותבים מנסים לומר הוא שאיום גרעיני במזרח התיכון הוא איום שאף צד לא ייצא נשכר ממנו. להם חשוב, כמובן, להדגיש שגם לישראל יכולע, אבל הם מדברים במפורש על כך שאף צד לא ירוויח. הטיעון המצרי הרשמי הנובע מזה אומר כך: כשאנחנו דורשים מישראל להצטרף לאותם הסדרים גרעיניים במזרח התיכון, אנחנו לא מתמקדים דווקא בישראל, אלא כוללים אותה במסגרת הכללית של הסדרים. לשון אחר, ישראל לא מופלית לרעה, אך גם יכולה להיות יוצאת מן הכלל, אם ברצונה להשתייך למזרח התיכון.

מושב שלישי

יר"ר - אלוף (מיל') אהרון יריב:

את ההרצאה הראשונה במושב האחרון של יום עיון זה נשמע מפי אלוף (מיל') אביהו בן-נון, מפקד חיל האוויר לשעבר, שידבר על ההתמודדות עם האיום הצבאי בעידן של מזרח תיכון גרעיני. אביהו בבקשה.

אלוף (מיל') אביהו בן-נון:

ההתמודדות עם האיום הצבאי בעידן של מזרח תיכון גרעיני

כיצד מתמודדים עם איום צבאי בעידן של מזרח תיכון גרעיני? ההנחה המונחת ביסוד השאלה היא כמובן שהמזרח התיכון הוא אכן גרעיני. לא אכנס לפירוט כל התהליכים היכולים להביא לכך. אציג את ראייתי שלי את המצב הנוכחי, את המצב החזוי ואת התהליכים המתרחשים באזור, היכולים להוות רקע לאותו עימות צבאי, כאשר המזרח התיכון הוא גרעיני, אם זה יהיה בעוד חמש או שבע שנים, או בכל עיתוי אחר בעתיד.

ראשית, יש לזכור שאנחנו נמצאים בעיצומו של משא ומתן לשלום, וההנחה היא שהתהליך הזה יימשך. בוודאי יהיו בו עליות וירידות, ויהיו בו משברים שאולי יביאו למתח, ואולי אפילו להתלקחות. שנית, אנחנו נמצאים בעידן של מעצמת-על אחת בלבד, ארצות הברית, ועידן זה יימשך לפחות לטווח הזמן הנראה לעין. הנחת היסוד שלי היא שנישאר במצב שבו יש מעצמת-על אחת ולא נחזור למצב שהיה לפני התפרקותה של ברית מועצות או לכל התלכדות אחרת של מדינות חבר העמים.

יכולת ההתערבות צבאית של המעצמות בסכסוכים צבאיים אזוריים עדיין קיימת, אבל היא הולכת ופוחתת. וזה בניגוד למה שנאמר קודם, שתמיד תהיה יכולת כזאת. אנחנו גם רואים את חוסר הרצון המדיני להתערבות שכזו. אפשר לראות זאת בבוסניה, ורואים את זה במקומות אחרים. אבל גם היכולת הצבאית הטהורה של המערב בכלל - של האו"ם, או של ארצות הברית - הולכת ופוחתת בקצב גדול, והקיצוצים הדרסטיים שנעשים בכל המערכות הצבאיות במערב ובמיוחד בארצות הברית, יביאו לידי כך שתוך זמן לא רב, בוודאי עוד לפני שהמזרח התיכון יהיה גרעיני, היכולת הצבאית הזאת תהיה נמוכה מאוד.

לעומת זאת, במזרח התיכון מצוי נשק בלתי קונבנציונלי כבר הרבה שנים. עדיין לא מדובר בנשק גרעיני, אבל באשר לנשק הבלתי קונבנציונלי, כולנו מודעים ליכולות ומכירים את הפחדים הכרוכים בכך. ועכשיו, אם נניח שאנחנו חותמים על הסכם שלום, או שאנחנו מצויים בעיצומו של משא ומתן לשלום, עדיין ישארו מוקדי החיכוך החיצוניים, ובתוך מדינת ישראל. ואלה ישארו לא לשנים ספורות, אלא לדורות. ואין טעם לפרט את הרשימה הארוכה של מוקדי החיכוך, אלא להזכיר שהא-סימטריה הגיאוגרפית והדמוגרפית במדינת ישראל, היא א-סימטריה שלא תיושב ברגע שיהיה שלום. הא-סימטריה הבסיסית הזאת תהיה תמיד פיתוי למחסף. ראינו כיצד איראן ועיראק, שתי מדינות ששררו ביניהן הסכמי שלום, וברגע שקרה משהו באחת המדינות שנתן תחושה, במקרה זה, לצדאם חוסיין, שהנה יש לו הזדמנות למחסף, פרצה מלחמת איראן-עיראק. וזה קרה בין שתי מדינות שכנות, מוסלמיות וכו'.

המקומות הקדושים ישארו תמיד במוקד העולמי, גם של המוסלמים, גם של הנוצרים וכמובן שלנו. פונדמנטליסטים מכל צד יוסיפו לראות בהם מקור לחיכוך. די בנושוגע יחיד, כמו במקרה השריפה במסגר אל-אקצה, או בכל צירוף נסיבות אחר, והחיכוך עלול להביא להתלקחות. המיעוטים במזרח התיכון ישארו מיעוטים, ואלה לא מיעוטים שחיים בריחוק מאחייהם, אלא, גיאוגרפית, קרובים אליהם מאוד. אם יהיה שלום ותהיה אוטונומיה, יש קולות ראשוניים המדברים כבר על אוטונומיה אולי גם בגליל; והחיכוכים האלה לא ייעלמו, לא תוך שנה, לא תוך חמש שנים וגם לא בתוך עשר. נוסיף לזה את בעיות המים, בעיות הקרקע, הפערים ברמת החיים, שבוודאי לא ייסגרו בין-לילה, והשוני המהותי, לפחות לטווח הזמן הנראה לעין, בסדרי השלטון, בדמוקרטיה, ובסיטואציה שמול מדינת ישראל הדמוקרטית ניצבות מדינות טוטאליטריות. בנוסף, עלינו להביא בחשבון שמדינות פריפריה כמו איראן, לוב, ואולי גם אלג'יריה, ישארו מדינות קיצוניות בעלות אינטרס רתי ולאומי לשלהב

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

את הרוחות וללבות את המתחים. מצב זה עלול להביא, כמובן, להמשך הסדר מצדן של קבוצות רבות, שבצעם אין להן מה לעשות, והן גם לא יודעות לעשות שום דבר, אלא להמשיך בסדר. וניתן להוסיף לרשימה עוד מספר גורמים לחיכוך. בסיכומי של דבר, עלינו לצאת מתוך הנחה שגם אם יהיה הסכם שלום עם הערבים, וגם אם נגיע למצב של שלום חוזי עם המדינות הגובלות בנו - עדיין ישארו מוקדי חיכוך שיחייבו אותנו לשמר יכולת הרתעה, ולא לטווח קצר, אלא לטווח ארוך ובסדר גודל של עשרות רבות של שנים. מסקנת ביניים: האיום הצבאי על ישראל יימשך, וכנגוד מכך, הצורך בהרתעה צבאית ובעוצמה מדינית וכלכלית של מדינת ישראל, גם במצב של שלום.

אך, לפני שנדבר על העימות בעירן הגרעיני, כדאי להקדיש כמה מילים לעימות בעירן הבלתי קונבנציונלי הנוכחי. כולנו חוונו את התחושות שבוודאי היו בכל בית ולכל ילד במהלך מלחמת המפרץ. והשאלה הנשאלת היא מה הסבירות שאמנם אחד משכנינו, שיש לו ניסיון וידע בשימוש באמצעים בלתי קונבנציונליים, ישתמש באמצעים כאלו או אחרים במלחמה נגד מדינת ישראל.

כרי לענות על שאלה זאת, אציג שאלה נוספת: מהו הניסיון ההיסטורי בסוגיה זו? והניסיון ההיסטורי, לפחות כפי שאני למדתי אותו, מראה שלאורך כל ההיסטוריה אף מדינה לא השתמשה בנשק בלתי קונבנציונלי נגד מדינה אחרת שהיתה לה הרתעה. נסקור בקצרה כמה מהמקרים הבולטים. במלחמת העולם הראשונה, ברגע שעמד לרשות שני הצדדים במלחמה ארסנל של נשק בלתי קונבנציונלי הם הפסיקו להשתמש בו. במלחמת העולם השנייה שני המחנות כבר לא העזו להשתמש בנשק כימי או אחר, אולי מכיוון ששניהם היו מצויידים בו עד מעל לאוזניים. במלחמת תימן ב-1962 השתמשו המצרים באופן חופשי בנשק כימי נגד התימנים, אבל רק כנגד התימנים. ב-1967 כשבידי מצרים היה ככל הנראה משהו טוב יותר מאותן חביות של גז חרדל שאותן גלגלו על התימנים ב-1962, הם לא העזו להשתמש ביכולתם אף שצה"ל הגיע עד לתעלת סואץ. גם ב-1973 לא העזו המצרים להשתמש בנשק בלתי קונבנציונלי, אף שצה"ל הגיע למרחק של 101 ק"מ מקהיר. בוויאטנאם ובאפגניסטן, השתמשו המעצמות בנשק כימי, משום שלמולן לא עמד כוח מקביל. המקרה המעניין יותר אירע דווקא במלחמת איראן-עיראק. העיראקים השתמשו אמנם בנשק בלתי קונבנציונלי במלחמתם מול איראן, אבל אינני יודע כמה מאתנו שמו לב להבדל הדק שהם לא השתמשו בנשק הזה בשטח איראן, אלא רק בשטח עיראק, ועל איראנים שחדרו פנימה לשטח זה. העיראקים גם לא העזו להשתמש ולו פעם בנשק כימי נגד ריכוזי אוכלוסיה אזרחית באיראן, אף שבאותה העת לא היתה לאיראנים כל הרתעה בתחום הזה.

ומכאן, אולי, אנחנו יכולים לבוא לכלל מסקנה שאפילו בנשק בלתי קונבנציונלי פשוט, יחסית, כמו נשק כימי, אפילו אנשים מסוגו של צדאם חוסיין, לא היו מעזים להשתמש בו, במקרה שעומדת מולם הרתעה אפקטיבית בתחום הזה.

לנגד עינינו עומדת, כמובן, המלחמה האחרונה, מלחמת המפרץ. כל החששות, כל ההחלטות שנלקחו בעניין – המסכות והחדרים האטומים – נועדו לקדם שימוש בנשק כימי. אבל בריעבר, בסוף המלחמה, התברר שעל אף ארסנל גדול מאוד שכלל טילים בעלי ראשים כימיים, ככל הנראה, לא היתה לצדאם חוסיין כל כוונה לעשות בהם שימוש, ואת זאת אנחנו לומדים, בין השאר, מכך שבכוויית לא נמצאו אפילו מסכות לחיילים העיראקים, גם לא פגזים כימיים. לצדאם חוסיין לא היתה כל כוונה להשתמש באמצעים כימיים, לא נגדנו ולא נגד האמריקאים. אמנם הוא רצה בכל מאודו, ועשה ככל יכולתו, שניכנס למלחמה הזאת, אבל הוא לא עבר את הסף של שימוש בנשק בלתי קונבנציונלי, והסיבה היחידה היא אותה הרתעה שכנראה פעלה במקרה הזה.

לעומת זאת, אפשר לומר שהוא הצליח בצורה בלתי רגילה במלאכת ההטעיה, גם אנו הוטעינו וגם האמריקאים, שלא היו מוכנים לפתוח במלחמה הקרקעית, וגנרל שוורצקופף לא היה מוכן לנוע קדימה לפני שכל 500,000 החיילים שעמדו תחת פיקודו צוידו בצידור מלא נגד אבי"כ – לא רק נגד אמצעים כימיים או חל"כ נדף, אלא גם נגד חל"כ עמיד. וכשהם נכנסו פנימה לתוך כוויית, מזלם הגדול היה שלא עמדו מולם חיילים עיראקים, כי כל חיילי הקואליציה היו מצוידים עד מעל לאוזניים בצידור אבי"כ כזה שהם לא היו מסוגלים להילחם בכלל.

אבל, בריעבר, כשאנחנו בוחנים את תהליך קבלת ההחלטות בצד האחר, אנחנו יכולים לראות שבשל ההיבט הפסיכולוגי מתייחסים לנשק הכימי אחרת, וזה מביא להחלטות ברמות הגבוהות ביותר, גם במקומות שהמחליטים הם שליטים טוטליטריים, שלא תמיד נראה שהם שפויים, אך ההחלטות הן בריעבר מאוד שפויות ומאוד ברורות, וזן תלויות בהרבה בהרתעה.

ומכאן אנו באים למזרח תיכון גרעיני. דובר פה על איום מצד איראן ואולי מצד עיראק – אם הפיקוח הבינלאומי עליה ייחלש. ועלול להיווצר מצב, שבו נמצא את עצמנו עוד בדור הזה, ואולי בעוד מספר שנים לא גדול, עם מתקן גרעיני, או שניים, או שלושה ביד איראן או אולי אפילו ביד עיראק. משמעות הדבר, שנימצא בעידן חדש, עידן שבו יש גרעין מוצהר או ידוע במזרח התיכון,

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

ואנחנו עלולים להיקלע לאחר מאותם העימותים שאת מוקדי החיכוך שלהם תיארתי למעלה, החל מפעולות טרור שיגיעו פעילות צבאית שתיתפתח למלחמה או כל תרחיש אחר שיביא להסלמה.

בהנחה שלאיראן יש נשק גרעיני, מתבקשת השאלה האם היא תעביר אותו למדינה אחרת, למשל לסוריה, לאור הקשרים הטובים בין השניים. מבדיקה של ההיסטוריה הקצרה של הנשק הגרעיני בעולם עולה, שמעולם לא קרה שמדינה כלשהי העבירה נשק גרעיני מוכן, או מרכיבים של נשק גרעיני, למדינה ריבונית אחרת. למעט אולי העברה במסגרת אותן בריתות, כמו בין בריטניה לארצות הברית, וזה, כך נדמה לי, המקרה היחיד. צרפת, פיתחה בעצמה את יכולתה הגרעינית.

שאלה אחרת הנוגעת לנו היא האם יכול להיות שמנהיגות לא רציונלית תביא לשימוש בנשק גרעיני – על-ידי מדינה שהיא בכלל מדינה בפריפריה, או תעביר דרך מדינה אחרת, או מעל מדינה אחרת, אם במסוסים ואם בטילים, את החימוש הזה נגד ישראל.

גם אם נניח שמנהיגות בלתי רציונלית תעשה פעולה שכזו – אולי לא תחוש שההרתעה מכוונת ישירות אליה – המעבר של אמצעי לחימה כזה, אם במסוסים אם בטילים מעל השטח של מדינה אחרת, האמורה להיות מדינה קרובה לה, הוא מעשה שהסבירות שלו, להערכתי, נמוכה ביותר. במיוחד, אם למדינה הרחוקה יש מספר קטן של פצצות גרעיניות, וזה ככל הנראה יהיה המצב בטווח הזמן הקרוב. הסיכוי שתקרה תקלה, שמשוה יפול באמצע הדרך, שמשוה יקרה לאמצעי השיגור או לחימוש עצמו, הוא בסבירות כזו שחייבים לקחת אותה בחשבון. אם איראן תשגר טיל או תשלח מטוסים לעבר ישראל, ומסיבה זאת או אחרת הנשק הנישא בהם יפול בדרך, בעיראק, בסעודיה, בירדן או בסוריה, המשמעות יכולה להיות כבדה מאוד.

נקודה חשובה אחרת שצריכה להילקח בחשבון מבחינת ההרתעה היא שאלת הדימוי של ישראל בעיני המדינה שממנה נשקף האיום, וכיצד היא תופסת את יכולתה של ישראל להשיב מכה שנייה לאחר שהותקפה ישראל בנשק גרעיני. אם נדבר רק על הדימוי, דומה שהוא כזה, שללא ספק, מי שיקבל החלטה לתקוף, מבין שכאילו קיבל החלטה לספוג בהקדם מכה שנייה או על בירתו או על מטרות אפשריות אחרות.

קיימת סבירות גבוהה שבעידן חד-מעצמתי, שבו מנוהל העולם על-ידי ארצות הברית ועל פיה ישק דבר, מדינה תוקפנית שתהיה ראשונה להפעיל נשק גרעיני על מדינה אחרת, ובמיוחד על מדינה

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעיני?

קולות שידרשו ויתורים מישראל, ויפצירו בה להיכנע לאיומים, ואנחנו חייבים לקחת זאת בחשבון. כלומר, מדובר באיום פוליטי שמקורו ביכולת הגרעינית של אחת ממדינות האזור, אך מאותו הכיוון יכול גם לבוא איום צבאי קונבנציונלי. כי אז, כל אותן מדינות, בין אם מדינות הגובלות בנו או מדינות פריפריה התומכות בהן, כמו איראן, יחשו ביטחון עצמי גדול בהרבה כהרתעה מול ההרתעה שלנו.

וכאן אני מגיע למסקנה העיקרית והיא, שהאיום הגבוה ביותר, דווקא בעידן הגרעיני, הוא האיום הקונבנציונלי. החשש הגדול ביותר הוא ממצב שבו יכולה להיווצר קואליציה שתביא לאיום קונבנציונלי, ואנחנו לא נוכל לעמוד בו. ואם לא נוכל לעמוד בו קונבנציונלית בעידן גרעיני, אין לנו מענה אחר. לכן, אם אנחנו מביטים קדימה וחושבים שיש לנו ויכולה להיות בעיה מהסוג הזה, התשובה היחידה, עוד לפני שאנחנו נהפכים למזרח תיכון גרעיני, היא לחזק את כוחנו הקונבנציונלי. לחזק את יכולתנו הטכנולוגית, לחזק את יכולתנו באיכות ולטפח צבא מקצועי ברמה איכותית גבוהה מאוד, שייתן מענה לריכוז של איום קונבנציונלי, כי אין לנו מענה אחר.

הדרך להשיג את זה היא באמצעות שימת דגש על איכות. האיכות מתחילה באנשים, בכוח האדם. טיפוח כוח האדם של צה"ל. בהנחה שאנחנו הולכים לקראת שלום, מן הראוי לנצל את ההזדמנות ולטפח את צה"ל בדרך שתביא להגברת האיכות הן בתחום האנושי, הן בתחום של שימור היכולת הייחודית של צה"ל, בטקטיקה, בטכניקה וכמובן בטכנולוגיה. אלה שלושת התחומים של האיכות, שאם נשמר אותם, ונרע לבנות את המתכון הנכון של צבא איכותי, ונצליח לשמר את התקציבים החיוניים לצבא גם בתקופת שלום – נוכל, אולי, לשמר את אותה ההרתעה, כך שבמקרה של עימות צבאי לא נצטרך להגיע לשימוש בנשק בלתי קונבנציונלי. תודה רבה.

אלוף (מיל') אהרון יריב:

לסיום מושב זה אני מזמין את ח"כ אפרים סנה לדבר על תהליך השלום ותהליך הגירעון ועל ההשלכות והזיקות ההדדיות בין שני התהליכים. בבקשה.

ישראל, תהיה צפויה לתגמול באותו המטבע מהעולם החופשי או מארצות הברית ישירות, ועליה להביא החשבון שיקול זה בתהליך קבלת ההחלטות. והנקודה השלישית, שהיא לדעתי אחד הגורמים החשובים במיוחד כשמדברים על מדינות מוסלמיות קיצוניות, הוא עניין המקומות הקדושים. מערכת ההגנה הטובה ביותר שמדינת ישראל צריכה לפתח כנגד טילים או נשק גרעיני מסוג אחר, בעצם קיימת כבר. אלה הם המקומות הקדושים, לא רק לאיסלאם, אלא גם לנצרות. מדינה המושתתת על פונדמנטליזם מוסלמי לא תעז, להערכתי, לטמא את המקומות הקדושים בנשורת רדיו-אקטיבית. וזו אולי הערובה הבטוחה ביותר, מעבר לכל האיומים האחרים שיהיו על אותה המדינה, שלא יהיה שימוש בנשק גרעיני נגד מדינת ישראל.

יהיו אמנם מומחים שיטענו שהמטרה להתקפה גרעינית תהיה תל-אביב, ואולי זה לא ישפיע על ירושלים. או אולי יכוונו את ההתקפה הגרעינית על חיפה, ווהשפעתה לא תפגע במקום קדוש כזה או אחר. אבל, אין זה כך. כאשר יחליט מי שיחליט לתקוף גרעינית, הוא לא יעשה חשבון של רדיוסי השפעה. הוא יקח החלטה ביריעה שהמקומות הקדושים שבשלטון ישראל, הנחשבים לשניים בחשיבותם לאיסלאם, ייפגעו; וזאת תהיה ההגנה הטובה ביותר למדינת ישראל. ואינני מכליל בטיעון זה את את עניין האוכלוסיות המעורבות, יהודים וערבים, בהנחה שממילא זה לא ישפיע על מקבלי ההחלטות, אם יחליטו החלטה מהסוג הזה.

מכל מה שנאמר פה עולה שבעידן הגרעיני לא תהיה ישראל נתונה בסכנה ממשית או באיום ממשי של שימוש נגדה בנשק זה. ואם זאת אכן המסקנה, מתבקשת השאלה, מה יקרה במקרה של התמודדות צבאית. וכאן, כמובן, הסכנה הגדולה, מכיוון שהנשק הגרעיני והנשק הבלתי קונבנציונלי בעצם נועדו למטרות אחרות.

אם יעמוד לרשות מדינה כמו איראן נשק גרעיני במוצהר או בפועל, היא תיהפך למנהיגת העולם הערבי, למנהיגת האיסלאם, וזה יאפשר לה גיבוי והרתעה, בראש וראשונה, כלפי שכניה. להחלטות שייתקבלו באיראן, בכיוון של סירוב, של קיצוניות ושל התנגדות למשא ומתן לא יהיו המדינות השכנות לה מסוגלות להתנגד. וכאן טמונה הסכנה העיקרית, שהמימוש שלה יכול להיות פוליטי.

ואף שהיינו רוצים שגם המערב יראה בסכנה הזאת איום מהותי לו – למערב, ולא רק למדינת ישראל, וייערך נגדו, מניסיונו אנחנו יודעים שבשל אינטרסים, לא בהכרח כך יקרה; תמיד יהיו

ח"כ אפרים סנה:

תהליך הגירעון ותהליך השלום – זיקות הדדיות

דרו המנוח היה רמטכ"ל צה"ל במלחמה שהוכיחה מהן מגבלות הכוח, מלחמה שהוכיחה שגבולות בני הגנה הם הכרחיים, אבל לא מספיקים; מלחמה שהיתה לרבים מאתנו החוויה המעצבת של חייהם. במנהיגותו הוביל אותנו דרו מסף המפלה והכיליון במלחמה לניצחון ולישועה. לכן אני רואה לעצמי זכות לרבר פה היום, ומברך את יוזמי יום העיון על המשך המסורת ועל כך שמייחדים את ימי העיון על שמו של דרו לנושאים שהם באמת בנפשנו, לבעיות הקיומיות והביטחוניות של המדינה.

הנושא שאני נדרש אליו הוא זיקת הגומלין בין תהליך הגירעון ותהליך השלום. צריך לזכור ששני התהליכים האלה מתרחשים לא בשני מישורים נפרדים, אלא בשני מעגלים נפרדים בסביבה של ישראל. תהליך השלום הוא תהליך של מעגל העימות הקרוב: פלסטינים, ירדן, סוריה, לבנון. תהליך הגירעון מתרחש בפריפריה – איראן, עיראק, אלג'יריה. נכון שהנשק הטילי מצמצם את הרדיוס באופן מעשי, אבל עדיין אנחנו מדברים על מעגל של המדינות הפריפריות, החיצוניות לנו. יכול מישור לבוא ולשאול, האין האיום ההולך ומתהווה בפריפריה – איום כל כך קיומי וכל כך מהותי – מיתר את תהליך השלום בפריפריה הקרובה.

תשובתי על כך היא, כמובן, שלילית. יש די צרכים אובייקטיביים רחופים לקיים את תהליך השלום, להאיצו ולהגיע להסדרים גם עם הפלסטינים, עם ירדן, וגם עם סוריה. אבל, וזו הזיקה הראשונה, תהליך הגירעון מוסיף מימד של דחיפות ללוח-הזמנים של התהליך המדיני. הוא לא הופך אותו לנחוץ יותר. הוא די נחוץ גם כך. אבל, הוא מביא אותנו לצורך להגיע לתאריך היעד של הגירעון במצב לאומי ביטחוני ובינלאומי שונה מזה שאנחנו נמצאים בו היום.

ואסביר את דבריי. מהו תאריך היעד, התאריך שנוקבים בו שירותי המודיעין הזרים? אסתמך בעיקר על דבריו של רוברט גייסס, המנהל היוצא של הסי.איי.א. שהעריך שהתאריך המשוער הוא שנת

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

2000. באשר לתאריך שבו יבשיל התהליך הכולל של ההתעצמות האיראנית, האמריקאים נוקבים בשני טווחי זמן. בטווח של שלוש עד חמש שנים תהפוך איראן למעצמה הדומיננטית באזור המפרץ ותוכל לסכן את האינטרסים הן של ארצות הברית והן של בנות בריתה. בסוף העשור, צופים שלאיראן תהיה פצצה גרעינית. עיראק, מניחים, תחזור ותחדש את הפעילות שלה בכיוון הגרעיני אם וכאשר יוסר מעליה הפיקוח הבינלאומי. אבל, עיקר ההתייחסות שלנו צריכה כיום כלפי המאמץ האיראני. אם אמנם נימצא בסוף העשור במזרח תיכון שבו לאיראן יש גם מתקן גרעיני וגם אמצעים לשגר אותו לשטחנו, חשוב לנו עוד יותר שנימצא במצב שבו ניטרלנו מהסכסוך הישראלי-ערבי את הנפץ העיקרי, את הסכסוך על ארץ-ישראל.

ועדיף לנו להגיע למצב הזה, או לנקודת הזמן הזאת, כאשר הסכסוך ההיסטורי בן מאת השנים על ארץ-ישראל נמצא בתהליך מתקדם של פתרון. חשוב לנו גם להגיע לזמן הזה, כאשר אנחנו מצליחים לבנות, אולי לא סביבנו אבל איתנו, קואליציה מזרח תיכונית חדשה שכבר היום מבקשת להיווצר, לא כל כך בגלל הסכנה הגרעינית, אלא אל מול סכנת האיסלאם הפונדמנטליסטי – עוד לפני שתהיה ברשותו זרוע גרעינית. אנחנו שומעים זאת גם ממצרים, גם מירדן, אולי לא מהצינורות הרשמיים, אבל ממקורות המקורבים למקבלי ההחלטות. יש שאיפה במדינות האלה ליצור ברית מזרח תיכונית נגד הטרור הפונדמנטליסטי. חשוב לנו להגיע למצב הזה, כאשר לפחות מצרים וירדן נמצאות באופן ברור ומובהק בתוך קואליציה של המדינות השפויים במזרח התיכון.

שאלה שנייה שנשאלת בהקשר הזה היא האם תהליך גירעון המזרח התיכון משנה במשהו את התנאים שאנחנו צריכים להציב בזמן המשא ומתן עם ירדן, סוריה והפלסטינים. ככל שנבחן את העניין לעומקו, נראה שאין הרבר משנה; תהליך הגירעון אינו גורר הצגת תנאים מצדנו, שאחרת היינו פטורים מלהעלותם. במשא ומתן המתנהל דורשת ישראל, ממילא, ערובות ביטחון בסיסיות כחלק הכרחי ובלתי-נפרד מכל הסדר של קבע. בזירה המזרחית והצפונית של המדינה, מדובר בערובות כאלה שיבטיחו את ישראל מחשיפה לאיוז שהיא מתקפת-קרקע ומהתראה מספקת נגדה, כמו כן מדובר בדרישתנו לגבולות בני הגנה לסירורי התרעה וביטחון הן בגזרת ירדן והן בגזרת סוריה.

בעניין המשא ומתן עם סוריה, יש תנאי אחד שאני מייחס לו חשיבות רבה, אפילו כעת, אפילו בשלבים הראשוניים שלו. זו שאלת הברית, או הזיקה האסטרטגית בין סוריה ואיראן. העניין

עצמאי, מנותק מכל תהליך אחר. אבל, בכל הבעיות והסיכונים שאנחנו דנים בהם בתהליך השלום, אף אחד מהם איננו סיכון קיומי של ממש. ולעומת זאת, תהליך הגירעון, גם אם תהליך השלום יעלה יפה, טומן בחובו סוג של סיכון שהוא סיכון קיומי למדינת ישראל.

ולכן צריכים לעשות כל מאמץ מדיני, קודם כל מדיני, שהתהליך הזה ייבלם. קשה היום לשכנע, בעיקר את מדינות המערב, שתהליך הגירעון מסכן גם אותן. אותן מטריד אולי החשש מפני הסכנה שזרימת הנפט שוב תהיה נתונה לחסדיו של שליט מזרח-תיכוני כוחני ורדיקלי, קיצוני וחסר-מעצורים. אבל אותנו מטריד בהרבה עניין הגירעון. עד היום רשמנו הצלחות חלקיות בלבד בהבאת הסכנה למודעותם של חוגים רחבים בארצות הברית ובאירופה. מאידך, מדינות ריבוניות, בעיקר באסיה, וגם חברות מסחריות באירופה, מצליחות להתחכם – בידוען את הסיכון – וממשיכות לסייע לאיראן במאמץ הגרעיני שלה. בתחום המדיני, אנחנו חייבים לדרוש במפגיע מארצות הברית ומהקהילה האירופית, בראש ובראשונה, ובמישור קצת אחר מרוסיה וממדינות חבר העמים, לעשות הכל לעצירת תהליך הגירעון של איראן. לדעתי, אם תגיע איראן לידי כך שיהיה לה נשק גרעיני, זה יהיה מצב שלא נוכל להשלים עמו. ולכן כדי לחסוך מאתנו החלטות קשות בעתיד, צריך לעשות היום כל מאמץ בתחום המדיני למנוע התפתחות שלילית שכזו. תודה.

שאלות ושובות

אלוף (מיל') מרדכי חוד:

אני רוצה להוסיף עוד מימד היכול להכניס מעט שפיות למצב הקשה שבו יצטרכו לקבל החלטות, שהכל רוצים להימנע מלקבלן, ועושים את הכל כדי שלא להגיע אליהן. המונח שברצוני לרבר עליו, אני קורא לו מונח "המגן". אנחנו מפתחים תיאוריה שלמה של הרתעה, ולצורך תיאוריית ההרתעה הזו, מדינת ישראל עשתה דברים יוצאים מגדר הרגיל בתחום ה"קלע", בתחום שבו היא יודעת לתת תשובה שעשויה להרתיע. במאמר מוסגר, ברצוני לציין שבעבר לא הצלחנו להרתיע. לפחות ב-45 שנות העצמאות של מדינת ישראל. לא הצלחנו להרתיע, מפני שכנראה, הרתעה זה דבר יחסי לתנאים שנמצאים בהם כשההרתעה באה לשעת מבחן. אז כנראה שהרתעה בלבד איננה מספיקה.

הגרעיני מחייב את זה בבחינת קל וחומר, זאת שאלה מאר בסיסית שצריכה להישאל בשלבים הקרובים ביותר של המשא ומתן עם סוריה, גם בלא קשר לעניין הגרעיני: היכן סוריה ממקמת את עצמה ביחס לאיראן? האם היא שייכת למוראגים, אלה שרואים את הסכנות הנשקפות מאיראן ומוכנים לשתף פעולה עם אחרים נגדה, או כפי שזה היום. כשקיימת שותפות בין השתיים המשפיעה על מצב הביטחון השוטף שלנו, ומזיקה לנו ביותר. הציוד והמדריכים המגיעים לחיזבאללה בדרום לבנון מועברים מאיראן דרך סוריה ובאישורם של הסורים, גם אם לא תמיד בברכתם המלאה. אם עולה בעתיד הסכנה של איראן גרעינית, השאלה הזאת מחריפה על אחת כמה וכמה. מה שנשאל היום באופן נוקב ביותר ביחס לטילי ה"סאגר" המופעלים על-ידי החיזבאללה צריך להישאל על אחת כמה וכמה לגבי טיל צפון-קוריאני בעל טווח של 1,300 ק"מ באיראן.

יש נושא אחד הקשור לעניין הגירעון שאותו צריך לנתק באופן מוחלט משאלת תהליך השלום. כוונתי למה שקרוי העמימות סביב יכולתה הגרעינית של ישראל. צריך לראות את השאלה הזאת בהקשר של מאזן הכוחות הכולל בין ישראל ובין העולם הערבי. באופן בסיסי, יש בין ישראל ובין העולם הערבי חוסר איוון מובנה, הנובע מכך שאנחנו שונים מסביבתנו, מעטים יותר, קטנים יותר ופגיעים יותר. ולצורכי שרידות אנחנו מקוויים ומתקנים את חוסר האיוון הזה על-ידי שני גורמי יסוד: גבולות בני הגנה – לתפיסתנו; ועליונות צבאית כוללת, שאחד ממרכיביה הוא העמימות. זהו אלמנט חיוני שאסור לנו לוותר עליו, ואסור לנו להרשות שום חיטוט בו, שום הצצה לתוכו, ולבטח – שום ויתור בו; גם לא אם צעד כזה ישמש לנו ככרטיס כניסה לאיזה שהוא תהליך של הידברויות שמישהו יואיל להכניס אותנו אליו. עניין העמימות לא יכול לשמש כמטבע שמשמשים בה במערכת ה"קת ותן" של תהליך השלום. הוא מחוץ לה ומנותק ממנה. וצריך להבהיר גם לסובים שבידידים בצורה חד-משמעית: במטבע הזאת, אנחנו לא משלמים. מי שמבין את חוסר האיוון הבסיסי, המובנה, מבין שאנחנו חייבים לשמר את הקיוזו שלו, את התיקון שלו, כל הזמן.

הנחת היסוד המשותפת לרוב הדוברים ביום העיון הזה היתה שלא ניתן לעצור את תהליך הגירעון במזרח התיכון. אמנם בעיראק הוא נעצר בשל התפתחויות פוליטיות ומלחמתיות-צבאיות. לדעתי אסור לקבל בהשלמה ובשוויון-נפש, שלא ניתן לעצור את תהליך הגרעיני באיראן. אינטלקטואלית, צריך להתמודד עם הבעיות האלה. אבל, ככל שזה נעים להתמודד עם בעיות אינטלקטואליות, שונה לגמרי יהיה המצב כאשר הבעיות ילבשו ממשות צבאית. אז יהיה זה סיוט הן למקבלי ההחלטות והן לציבור הרחב. דיברתי על תהליך השלום. אני משוכנע בנחיצותו באופן

הדבר שעליו ברצוני לדבר לא צריך לבוא על חשבון הקלע, אבל צריך לבנות מגן. עד היום אין לנו מגן. המגן של מדינת ישראל היתה ההרתעה ועוצמתו של צה"ל ובהם אין די, בוודאי לא במזרח תיכון גרעיני. אינני רוצה להיות נביא-זעם, אבל ברצוני להזכיר לכם מספר שיכול לצמרר. בעוד תקופת-זמן קצרה יחסית נהיה כאן במדינת ישראל שישה מיליון יהודים, והמספר שישה מיליון מתקשר לשואה. ואנחנו בונים פתיון גדול מאוד לאויבי היהודים. אני אומר אויבי היהודים, לאו דווקא אויבי מדינת ישראל. אויבי היהודים הם לא רק בטריטוריה הקרובה לנו.

נגד הפיתוי הזה מוטלת על מדינת ישראל הריבונית חובה היסטורית לבנות מטריה שלא תהיה תלויה בחסדים ובהחלטות של מעצמות-העל. אני אומר את זה מפני שלשמחתי הרבה, הגניוס היהודי אולי קרוב יחסית לפתרון כזה, והוא פתרון לא יקר. אבל, הוא מעורר ויכוח על סדרי עדיפויות, ולאחרונה גם האקדמיה נטלה בזה חלק. פרופסור מכובד יצא במאמר תקיף נגד פתרון המטריה שכרגע מנסים לפתחה. אני מאד ממליץ לאקדמיה שתפתח את התיאוריה הזאת ביתר עומק מאשר אני מסוגל לעשות בהערה קצרה כזו, על מנת שלמדינת ישראל לא יהיו פקפוקים באשר לצורך החיוני להכין מטריה שלא תהיה מותנית במצבה של ההרתעה ביום מסוים.

אלוף (מיל') שלמה גזית:

הערותי ושאלותי מופנות הן לאביהו בן-גורן והן לאפרים סנה. שלא כמו מוטי הוד, אינני הולך כל כך רחוק לשאלת המגן והקלע, אלא לדברים הרבה יותר מעשיים וקונקרטיים. כשאנחנו מדברים על המזרח התיכון, מה שאפיין את מאזן האימה הבין-גושי היתה שליטה מרכזית, אחראית ואמינה של המנהיגות בנשק. ובמבחן של 50 שנה, זה עבר בצורה יוצאת מן הכלל. מאומה לא קרה, ובעצם, למעט כמה סרטים, לא הטרידה ברצינות השאלה שמא תתרחש הפעלה בלתי מבוקרת של נשק גרעיני. האם אפשר להניח שהפעלה בלתי מבוקרת שכזאת תימנע גם במזרח תיכון גרעיני, כשאנחנו מכירים את הנפשות הפועלות, את הנסיבות וכיו"ב.

עניין אחר – סוגיית השיקולים הערביים. אנחנו מכירים את מידת הרגישות הישראלית לנפגעים. ואנו כבר לא מדברים על אלפים, עשרות אלפים ומאות אלפים. הוזכר כאן נאום סאדאת שבו דיבר על מיליון הרוגים, לא חצי מיליון. אז ברור שזה היה בלשון מליצה – לא היתה כוונה מצרית אמיתית לומר אנחנו הולכים למלחמה וייפלו בה מיליון מחיילינו – אבל, עבור מצרים מיליון איש זה בסך הכל אחד חלקי חמישים, או שני אחוזים מאוכלוסייתה. אנב, ברית המועצות הפסידה

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

במלחמת העולם עשרה אחוזים מאוכלוסייתה. אבל, היחס לקורבנות ולנפגעים בעולם המזרח תיכוני, בייחוד במדינות משופעות האוכלוסיה, שונה לגמרי מהיחס אצלנו, ובצר האחר יכולים להגיד שבשביל להיפתר מהבעיה של ישראל אחת ולתמיד, "לא נורא, אפשר לעשות את זה".

שלישית – אני מסתייג מההנחה של אביהו בן-גורן לגבי המקומות הקדושים. לא שהמקומות הקדושים אינם קדושים ואינם חשובים. אבל, נדמה לי שצריך לעשות הבחנה בין מקומות קדושים לבין אוכלוסיה קדושה. להטיל נשק בלתי קונבנציונלי באזור הר-הבית, מכך באמת תהיה רתיעה כמעט מוחלטת. אבל, עדיין ניתן להטיל נשק בלתי קונבנציונלי באזור אחר, בלא לסכן בפגיעה לא את הר-הבית, ולא את כנסיית הקבר, ולא את כנסיית המולד, אלא, למשל, בתל-אביב, גם אם הדבר יגרור פגיעה באוכלוסיה גם באזור ירושלים. עם החלטה כזו יוכלו מקבלי ההחלטות להמשיך ולישון בשקט.

נקודה נוספת, והיא אולי בבחינת חומר למחשבה. במזרח התיכון קיימים מקומות קדושים, לפחות לאיסלאם, לא רק בארץ-ישראל, אלא בשתי מדינות לפחות – בעיראק ועוד יותר באיראן. ולמי שמתכנן את הקלע, חשוב שיסמן עיגולים סביב המקומות שבהם כדאי להימנע מפגיעה – אם איננו רוצים לפתוח לעצמנו באמת צרה צרורה יהודית-איסלאמית עד סוף הדורות.

בתגובה לדברי ד"ר אפרים סנה. אין לי ויכוח אתו בסוגיה האומרת שיש חשיבות רבה לסיים את תהליך השלום, ומוקדם ככל האפשר, במגמה לעקר מהמזרח התיכון את הצרה הצרורה, את הנפץ של הסכסוך הישראלי-ערבי שצומחת ממנו מפלצת בלתי אפשרית. אבל מעבר למישור הפילוסופי, השאלה היא האומנם אנחנו רואים פתרון פוליטי כזה לסכסוך שנבוא ונאמר: העסק הזה אכן חוסל, נעקר, נגמר ושכחנו מן העניין? נדמה לי שצריך לצאת מתוך הנחה – ואני בהחלט בעד פתרון מדיני – שהפתרון המדיני הזה יצטרך להמשיך להיות מבוסס על העיקרון של "כברו וחשרו" עוד לזמן רב.

נכון שמבחינתה של ישראל, תהליך הגירעון לא מצריך שום תנאים נוספים. אבל מבחינת הערבים, הנושא הגרעיני הוא אחד הנושאים החשובים ביותר בתהליך המשא ומתן ברשימת האיננוטר של דרישותיהם. קל לבוא ולהגיד שמבחינתנו זה עניין של "ייהרג ובל יעבור" – אנחנו לא מוותרים. אבל צריך לדעת שהבעיה קיימת. במאמר מוסגר אוסיף – ואינני בטוח עד כמה הערבים "יקנו" את

המזרח התיכון: לקראת עידן הגרעין?

חושב שהוצע כאן פתרון אחר, אני על כל פנים לא שמעתי על כל פתרון לקונפליקט הישראלי-מוסלמי ההולך ומתפתח.

אלוף (מיל') אביהו בן-נון:

אתייחס קודם לכל להצעה של מפקדי אלוף (מיל') מוטי הוד. הוא ביטא את השאלה הנצחית של סדרי עדיפויות, במיוחד במחסור. האם להשקיע בקלע או במגן? התשובה שלי הפוכה לחלוטין. אני לא מכיר שום תוכנית הנותנת הגנה הרמטית; וכשמתמודדים נגד איום גרעיני, ללא הגנה הרמטית, אין למגן כל משמעות – להגנה של 70, 80, 90 אחוזים. אינני מכיר משהו שלא יבוא על חשבון הקלע. וכאן נכנסים לסדרי עדיפויות, כשהחלטה בין זה לבין זה היא קשה מאוד. אין ספק שטוב שיהיו גם מגן וגם קלע. אבל, השאלה היא, האם קיימים המשאבים להשקיע גם במגן וגם בקלע? ואם אין, צריכים לעשות סדרי עדיפויות.

בנושא המכה השנייה, לא אמרתי שיש לנו יכולת או שאנחנו מפתחים יכולת, או שהייתי ממליץ על יכולת למכה שנייה. כל מה שאמרתי נגע לדימוי שלנו בעיני הערבים. והדימוי הוא שכנראה גם אם ישגרו אלינו טיל או יפילו עלינו פצצה גרעינית, תהיה לנו, כנראה, היכולת להשיב מנה אחת אפיים.

בעניין הפעלה בלתי רציונלית או בלתי מוסמכת, כאן אִמְנֵם יש שאלה כבדה ביותר. היא יכולה להיות גם באמצעות טרור וגם באמצעים אחרים, כמו למשל סירה בנמל או כל מיני דברים אחרים. לכך אין לי תשובות.

ח"כ אפרים סנה:

להערותי של שלמה גזית. אין זה סביר וגם לא מעשי שבשנים הקרובות נגיע למצב כזה שהסכסוך יעוקר לחלוטין ויהיה בחזקת דבר מוגמר ופתור. אני רוצה לתקן את עצמי על דרך החידוד וההחרפה. אמרת שהשאלה הגרעינית תעלה במשא ומתן ושצריך לזכור שהיא תהיה חלק מהאינוונטר הערבי אפילו אם אנו מחליטים שלא מוותרים בה. אני חולק על זה במידת-מה. אני חושב שזו נקודה שאיננה נתונה למשא ומתן. אמרתי שצריך להפקיע את הנושא הגרעיני ממכלול העניינים שהם בחזקת "קח ותן" בתהליך השלום. בשאלת הגבולות, כן. בשאלה הזאת, של העמימות הגרעינית – לא. מדוע? כי בזה אנחנו עלולים לחשוף את עצמנו לדברים שלא כדאי להתחיל בהם.

זה, אבל דומני שהתיזה נכונה – שיש אינטרס ערבי, שישראל תוסיף להיות "מעצמה בלתי קונבנציונלית". משום שזה התנאי לכך שישראל תהיה פחות פרנואידית, יותר רגועה, יותר שפויה, ומעבר לשאלה של הקלע או של המגן, זה באמת אחד הדברים שנותנים לישראל את הרגיעה. ואם ינטרלו הערבים את זה, אם אנחנו נתיר את ניטרולה של ישראל במישור הזה, קיימת סכנה שבשל פראנויה ואצבע תמידית על ההדק, תגיב ישראל תגובות בלתי שפויים, בלתי רצויות ובלתי מבוקרות.

והערה אחרונה. חשוב מאד לשאוף לכך שהתהליך המתרחש היום באיראן ייפסק. הוא לא היה מופסק בעיראק אילו עיראק לא היתה עושה את השטות ונכנסת לכוויית בעיתוי הלא נכון. וכל עוד איראן לא תעשה מין צעד מטורף מהסוג הזה, חוששני שלא נראה את אותה מעורבות בינלאומית שתעצור את התהליכים באיראן.

שאלה:

שאלה לאביהו בן-נון. הזכרת בדברך את עניין פיתוח יכולת של "מכה שנייה". זה מושג שלקוח מלקסיקון המלחמה הקרה בין שתי מעצמות-העל שלהן שטחים גיאוגרפיים נרחבים מאד. לאור מה שקרה פה בזמן מלחמת המפרץ, ובמיוחד לאור הבריחה של אוכלוסיה גדולה מגוש דן לאזורים אחרים בארץ, ולאור השיתוק החלקי שהיה במשק בזמן המלחמה, האם במקרה של עימות גרעיני, ישראל באמת יכולה לספוג מהלומה מקדימה ולפתח מכה שנייה.

אלוף (מיל') שלמה גזית:

נדמה לי שאפשר לראות פה שני תהליכים. התהליך המוקדם של הקונפליקט, אפשר להגדירו טריטוריאלי-לאומי בינינו לבין, בעיקר, הפלסטינים. תהליך זה מתקדם לקראת פתרון, אבל הוא מתקדם בכיוון זה כי הוא בנוי באופן בסיסי, כמו בכל הקונפליקטים מן הסוג הזה, על פשרה. אבל, יחד אתו, האם לא צומח קונפליקט חדש, הרבה יותר חריף, בין העולם המוסלמי הקנאי, העולם המוסלמי החדש שיוצא ומתפתח, עם איראן כמנהיגתו, לבין ישראל. ואולי, לקונפליקט עם העולם היהודי כולו. ולעניין הזה, לא הוצע פה שום פתרון. מלחמות דת הן מלחמות הרבה יותר חריפות, כי אחד הצדדים צריך להיעלם או לוותר. ולא ניתן להגיע לשום פתרון, אולי מעבר לרמז שכדאי להפציץ את הכור באיראן, או במקביל באיזה שהוא שלב לפוצץ את הקעבה בסעודיה. אבל כיצד ניתן להתגבר על אותו התהליך ההולך ונרקם לעינינו. אני בפירוש לא חושב שזה הפתרון. אני לא

והערה אחרונה. לצערי זה נכון שאם איראן לא תעשה טעות, כפי שעשה צדאם חוסיין, ייתכן ולא יהיה אפשר לבלום את התהליך. וכל התבונה המתבקשת היא ללמוד את כל הלקחים מהמקרה העיראקי. אבל, טוב שנשאלה שאלה על הקונפליקט החדש בין העולם המוסלמי ובין ישראל והעם היהודי. השאלה הזו מסייעת לשים את הדברים בפרופורציה הנכונה. כרגע אין עוד סכסוך כזה. ואנחנו בעדיפות נמוכה במטרות האיראניות, אנחנו לא נמצאים בראש הרשימה. היעד המידי שלהם איננו מדינת ישראל אלא המשטרים החילוניים או השמרניים או הלא-מספיק אורתודוקסיים בעולם הערבי. עיקר מאמצי התחרנות מכוונים אליהם כעת. כרגע היעד שלהם הוא דווקא בתוך העולם המוסלמי, לא מדינת ישראל.

לדעתי, השלב הבא, הרחוק יותר, הוא השתלטות על זרימת הנפט במפרץ. לדבר זה יש גם כן כבר כמה סימנים: בניית כוח ימי, השתלטות על איי אבו מוסא; מאחזים שאיראן מבקשת למצוא בכמה חופים בים האדום. היעד הוא העולם המוסלמי וזרימת הנפט. כרגע, אין מלחמת-דת נגד ישראל, למרות שבפועל הם עושים שני דברים: הם נלחמים בתוך העולם הערבי במצודי תהליך השלום, מנסים לשבש את התהליך, מממנים בכסף את הגורמים הרדיקליים ביותר נגדנו, ובמקרה אחד לפחות ביצעו נגדנו מעשה טרור תמור, (פיצוץ שגרירות ישראל בבואנוס-אירס). אבל, לומר שיש היום מלחמת-דת בין העולם המוסלמי ובראשו איראן לבין ישראל והעם היהודי, זאת הגזמה מופלגת. גם אסור לנו להציג זאת כך, כי זה לא נכון. ולבטח אסור לראות את האיסלאם כולו כאויב. אחד הסיכויים החיוביים שלנו הוא דווקא לבנות חזית של מדינות ערביות מוסלמיות שמתנגדות למה שמייצגת איראן.

כל מה שאמרתי איננו גורע כהוא-זה מהחומרה שבה אנחנו צריכים לראות את שאלת הגירעון של איראן. שוב, אני חוזר לדברים שבהם פתחתי את דברי. אנחנו נמצאים ביום עיון לזכרו של דרור, רמטכ"ל מלחמת יום הכיפורים, שממנה הסקנו מסקנה שלא נשכח אותה אי פעם בעתיד – שאנחנו מכלכלים את מעשינו לא לפי ניתוח הכוונה, אלא לפי ניתוח הסיכון האובייקטיבי. וגם אם אנחנו לא מטרה מועדפת של איראן, עצם היכולת שלה להעביר פצצה גרעינית אל לב ליבה של מדינת ישראל, זה האיום שאליו חייבים להתייחס, מבלי לצייר לעצמנו מלחמות שאינן קיימות.

אלוף (מיל') אהרון יריב:

אני רוצה להודות לאלוף (מיל') אביהו בן-נון ולח"כ אפרים סנה על דבריהם המאלפים. ובסוף יום העיון מנסרת באוויר השאלה – אז מה עושים? רבותי, אנחנו חיים בשכונה קשה, קשה מאוד. אז לא צריך להיתפס לפאניקה; זה לא חס וחלילה סופה של מדינת ישראל. אבל, כן להיתפס לשפיות, וכן להיות מודאגים במידה מסוימת, ולשמור מכל משמר על כושר ההרתעה שלנו. תודה רבה.